

ઇશકનો અંજામ

અથવા

પ્યારનું પરિણામ

લેખક:--ગુપ્તદત્ત

(સર્વ હકક પ્રકાશકને સ્વાધીન)

કિં. રૂ. ૧

જીવન વિદ્યાપીઠ પ્રકાશક
અમદાવાદ
સિદ્ધિ મંડળ

મુદ્રક અને પ્રકાશક
જયજાંકર ખોડીદાસ દિવેદી,
મોજ મન્નલ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, ખટાવ બિન્દોગ
ગીરગામ, -મુંબઈ ૪.

ઈશકનો અંજામ

અથવા

પ્યારનું પરિણામ

પ્રકરણ ૧ નું

—૦૦—

નાય.

રામદાસ શેઠને ખંગલે આજે ઘણી ધામધૂમ જોવામાં આવતી હતી. તેમને ગવર્નમેન્ટ તરફથી રાવ બહાદુરનો ખિતાબ મળેલો હોવાથી કેટલાક રનેલી સંબંધી અને મિત્રોને આજના નાયમાં બોલાવ્યા હતા. શહેરના શૌકીન શેડીઆઓ આજે રામદાસ શેઠને ખંગલે નાયમાં હાજરી આપવા આવ્યા હતા. નેપીયન સી રોડ ઉપર આવેલો રામદાસ શેઠનો ખંગલો દીપકોના પ્રખર પ્રકાશથી જળદળી રહ્યો હતો. આખો ઉત્સવના તરંગો એ ખંગલામાં ઉછળી રહ્યા હતા.

એકઠા થયેલા ગૃહસ્થોની વચ્ચે નાયની બેઠકમાં રામદાસ શેઠ બેઠા હતા. સંગીત નૃત્યકુશળ તવાયકોના કંઠથી યથાક્રમે મૃદુ મધુર સગીન ગવાતાં હતાં અને તેમની નૃત્યલગી પ્રેક્ષકોનાં દિલ બહેલાવી શકતી હતી. પ્રેક્ષકોનાં મુખ આનન્દપ્રસુદ્ધ તેમજ મુગ્ધ બની ગયાં હતાં.

એકાએક રામદાસ શેઠની નજર તેમના વિશ્વાસુ સ્નેહભાજન નોકર મિહારીલાલ ઉપર પડી. મજલિસને એક ખુણે ઉભો રહી મિહારીલાલ પોતાના માલિકનું લક્ષ્ય ખેંચવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. રામદાસ શેઠ વિના વિલાંખે એ પ્રકાર સમગ્ર શક્યા તે સાથે કાંઈ જરૂરી કારણ ઉપસ્થિત થયું હોય એમ શેઠને લાગ્યું. તેઓ મિહારીલાલને પોતાની પાસે બોલાવવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા, એવામાં મન સાથે કાંઈ વિચારી, આત્મસંયમ કરી, ધીમેથી ઉઠી નજીકમાં બેઠેલા ગૃહસ્થોને ઉદ્દેશી તેમણે કહ્યું, “ થોડા વખતની ગેરહાજરી માટે મહેને ક્ષમા આપજો. ”

આ ગેરહાજરીનું કારણ કાંઈ કળી શક્યું નહિ. રામદાસ શેઠ મજલિસ છોડી બહાર ચાલ્યા ગયા. મિહારીલાલ પણ અપથી તેમની પાસે ગયો.

શેઠે કહ્યું, “ મિહારી, કાંઈ જરૂરી કામ છે કે શું ? ”

“ હા, હજુર. જરૂરી કામ ન હોત તો આવા મોજ-મજલહ ઉડાવવાના વખતે આપને કંટાળો આપત નહિ. ”

“ શું છે ? જલ્દી કહે ! ”

મિહારીએ એક પત્ર શેઠની રહામે ધરી કહ્યું, “ આ પત્ર એક માણસ લઈ આવ્યો છે. તેનું એમ કહેવું છે કે, પત્ર વણે જરૂરી છે. ”

પત્રના કવર ઉપર શેઠની નજર પડતાં જ તેમનામાં ગભીર ફેરફાર થઈ ગયો. કાંઈ પણ નહિ બોલતાં પત્રરના પુતળા માફક સ્તબ્ધ લાવથી તેઓ ઉભા રહ્યા. મંત્રમુગ્ધ બની તેઓ એ પત્રની આ તરફ ખેંચ રહ્યા. મિહારીના હાથમાંથી તેમણે એ પત્ર લેવા નહિ

બિહારીએ નમ્ર ભાવથી કહ્યું, “ હજુર, આ પત્ર—”

એના શબ્દો સાંભળી શેઠ હેશમાં આવ્યા. કાણ માટે વ્યાકુળ બની જઈ એ પત્ર તેમણે હાથમાં લીધો. કાણ પછી તેમનો પ્રથમનો ભાવ બદલાઈ ગયો. ચોતરફ જોઈ કાંઈ એ પ્રકાર જોતું નથી એવી તેમણે ખાતરી કરી લીધી. પછી ધણી ધીમા સ્વરે તેમણે કહ્યું, “ બિહારી, ત્હેં આ પત્ર કોલ ક્યાં સિવાય મળે પહોંચાડ્યો એ સારું ક્યું છે. ”

આમ કહી થોડાં ડગલાં આગળ વધી તેઓ એક મ્હોટા થાંભલા પાસે ઉભા રહ્યા. પ્રથમ તો એ પત્ર વાંચ્યા વિના ફાડો નાખવાનો તેમણે વિચાર કર્યો; પરંતુ ખીજી જ ક્ષણે આત્મસંયમ કરી પત્ર ખોલ્યો.

પત્રમાં વિશેષ હકીકત લખેલી નહોતી; કારણ કે નજર નાખતાંની સાથે અંદરની હકીકત વાંચી પત્ર તેમણે વાળી દીધો. તેમના મુખનો સુદર ભાવ વિકૃત થઈ ગયો. એક હાથથી પોતાનું હૃદય તેમણે દબાવી રાખ્યું. પોતાના દેહમાં તેઓ કાંઈ ગંભીર વેદના અનુભવતા હોય એમ તેમનું મુખ જોતાં સાદું સમજી શકાતું હતું.

વિના વિલંબે રામદાસ શેઠ તેમના બેઠકખાનામાં ગયા. તેમના સંકેતથી બિહારી પણ તેમની સાથે ગયો. થોડા સમય સુધી ચુપ રહ્યા પછી શેઠે કહ્યું, “ બિહારી, જરૂરી કામને અગે થોડા વખત માટે મ્હારે ખહાર જવું પડે છે. તું બંગલાને પાછલે દરવાજે એક ભાકુતો ગાડી લઈ આવ.”

બિહારીએ કહ્યું. “ હજુર. હું હમણાં જ જઈ ગાડી લાઉં

આવું છું.” મિહારી ઘણું આશ્ચર્ય પામેલો હોય તેવું આશ્ચર્ય શેઠના જોવામાં આવ્યું હતું. તેમણે બકુરી સંકુચિત કરી કહ્યું, “મિહારી, મહેં તને તોકરીમાં રાખતી વખતે જે વાત કહી હતી તે યાદ છે?”

મિહારીએ મસ્તક નમાવી કહ્યું, “હા હજુર! આપ ગમે તેવો હુકમ ફરમાવશો તો પણ હું આશ્ચર્ય પામીશ નહિ. વળી પેલી છુપી વાત જીવ જતાં પણ હું કોઇને કહીશ નહિ.”

“બરાબર છે. આજે પણ એ વાત બરાબર યાદ રાખજો” શેઠે કહ્યું.

મિહારી માથું નમાવી શેઠને પ્રણામ કરી ચાલ્યો ગયો.

શેઠ એ બેઠકખાતામાં ચોતરફ નજર ફેરવી એક આજમારી પામે ગયા. આજમારી ઉઘાડી તેમાંથી કોઇ વસ્તુ ઝડપથી બહાર કાઢી તેમણે પોતાના ખીસ્સામાં મૂકી. એ વખતે મિહારીએ આવી કહ્યું, “હજુર! ગાડી આવી પહોંચી છે.”

“તું ચોતે લઈ આવ્યો છે ને?”

“હા હજુર.”

“કોઈ મહારે માટે પૂછપરછ કરે તો મહારી તમિયત એકા-એક બગડી છે; થોડો લખત વિગ્રામ લઈ હું બહાર આવીશ એમ કહેજો.”

“વાર, જેવી આજા.”

“હવે તું જા. ત્હારી કોઈ જરૂર નથી.”

મિહારી ચાલ્યો ગયો. શેઠ પણ પાછલે દરવાજેથી બંગલાની બહાર જઈ લાડાની વિક્ટોરિયામાં બેઠા. બંગલામાંથી તેમને બહાર જતા કોઇ જોઈ શક્યું નહિ.

“ક્યાં લઈ જઈ, શેઠ ?” કાચમેને પૂછ્યું.

શેઠ એવા ધીમા અવાજે ઉત્તર આપ્યો કે કાચમેને કંઈ સંભળી શક્યો નહિ. શેઠે તેને ફરીથી પોતાને જવાનું કેકાણું કહ્યું. કાચમેને ઘેડાને ચામુક ફટકાની વિકટોરીઆ દેડવી મૂકી.

—:૦:—

પ્રકરણ ૨ જી

—•—

લયંકર ખૂન

લગભગ દોઢ કલાકમાં તો રામદાસ શેઠ બંગલે પાછા આવી ઉત્સાહ અને આમોદના રંગક્ષેત્રમાં હાજર થઈ ગયા. બધા મહેમાનો સંગીત સાંભળવામાં અને વૃત્તનું દર્શન કરવામાં નિમગ્ન બની ગયા હતા. રામદાસ શેઠની ગેરહાજરી તરફ કોઈનું ખાસ ધ્યાન ખેંચ્યું નહિ.

રાતે લગભગ એક વાગ્યે બંગલો ખાલી થવા લાગ્યો. નિદ્રાનું આકર્ષણ થતાં મહેમાનો પોતપોતાના ઘર તરફ વિદાય થવા લાગ્યા. વિનાવિલંબે સહુ વિદાય થતાં રામદાસ શેઠ પોતાના બેઠકખાનામાં આવ્યા. એ બેઠકખાનામાં તેમના વિશ્વસુ નોકર મિહારી સિવાય બીજા કોઈને પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર નહોતો. કારણ કે એ બેઠકખાનાના બીજી તરફના દ્વારમાંથી અંતપુરમાં જવાનો રસ્તો હતો. શેઠની પત્ની વિજયા આ બેઠકખાનામાં જ પતિને કામ પ્રસંગે મળવા આવી વાતચિત કરવા બેસતી હતી.

રામદાસે બેઠકખાનામાં પ્રવેશ કર્યો એટલે તરત પેલી

તરફતું દાર ખોલી વિજયાએ આવી કહ્યું, “રાત ઘણી વીતી ગઈ છે. સૂઈ રહેવા ચાલો; નહિ તો તમિયત બગડશે ! ”

શેઠે કહ્યું, “ મ્હારે એક ઘણો જરૂરી પત્ર લખવાનો છે. એ પત્ર લખી હમણાં જ મોકલી દેવાનો છે. તું જઈને સૂઈ રહે. હું જલ્દી શયનગૃહમાં આવીશ. ”

આ વાતનો પ્રતિવાદ નહિ કરતાં શેઠ ણી વિજયા અંતઃપુરમાં ચાલી ગઈ. શેઠે ટેબલની રહામે ખુરસી ઉપર બેસી લખવાની શુરૂઆત કરી.

લગભગ એક પૃષ્ઠ લખાયું હશે એવામાં શેઠે એકાએક ચમકી ઉઠી, લેખનકાર્ય બંધ કરી એ બેઠકખાનામાં ચોતરફ નજર ફેરવી. ટેબલ ઉપર એક મ્હોટો દીપક સળગતો હતો. એ દીપકના પ્રકાશનો વિસ્તાર આખા બેઠકખાનામાં થયેલો હતો; છતાં શેઠ દીવો હાથમાં ઉંચકી સંદેહ ભરેલી દૃષ્ટિથી આસપાસ જોવા લાગ્યા.

નિદ્રા દૂર કરવાના હેતુથી રામદાસ શેઠે બિહારીને ચઢા બનાવી લાવવા મોકલ્યો હતો. તે હાથમાં ચઢાથી ભરેલો પ્યાલો લઈ બેઠકખાનામાં આવ્યો તથા એ પ્યાલો તેણે ટેબલ ઉપર મૂક્યો. શેઠે દીવો યથારથજે ગોઠવી દઈ બિહારી તરફ જોઈને કહ્યું, “ બિહારી, આ બેઠકખાનામાં કોઈ છુપાઈ રહ્યું છે. ”

બિહારીએ ચારે તરફ તપાસ કરી શેઠ પાસે જઈ કહ્યું, “ ના-ના, અહીં કોઈ છુપાયું નથી આ બેઠકખાનામાં કોણ આવી શકે તેમ છે ? ”

શેઠ ખતી હાથમાં લઈ ઉઠ્યા તેમણે તથા બિહારીએ

આખા બેઠકખાનાને ખરાબર તપાસી જોયું તો તેમના બન્નેના સિવાય ત્રીજું કોઈ ત્યાં દેખાયું નહિ ! શેઠે પુનઃ ખુરસી નજીક બેઠા તેના ઉપર બેસી મૃદુ સ્વરે કહ્યું, “અજ્ઞયખી જોયું છે ! ધીમેથી કોઈ પગલાં ભરતું હોય એવો સ્પષ્ટ અવાજ હું સાંભળી શક્યો છું. ગમે તે કોઈ આ સ્થળે આવ્યું હતું એ ચોક્કસ છે ! કોણ આવ્યું હશે ? મહારા મનમાં એવો ભય રહે છે કે, આવી છુપી રીતે અત્રે આવનારનો ધરાદો કાંઈ સારો હોવો જોઈએ નહિ. ”

પછી બિહારી તરફ જોઈ શેઠે કહ્યું, “બિહારી, મહારી રિવાજ્વરમાં ગોળી ભરી અહીં મૂકો જા. ”

બિહારી પિસ્તોલ લેવા ગયો. એ મિનીટમાંજ પિસ્તોલ લઈ આવી તેણે ટેબલ ઉપર મૂકી ! શેઠે કહ્યું, “મહારી બૂન થઈ હશે ! જો જોઈએ પેલી તરફનું દારૂ બંધ છેને ? ”

બિહારીએ દારૂની તપાસ કરી આવી કહ્યું, “હા હજુર ! બંધ છે. ”

“ત્યારે તો આગલા અને પાછલા દારૂ સિવાય આ બેઠક-ખાનામાં આવવાનો બીજો કોઈ રસ્તો નથી, ખરું ને ? ”

“ના હજુર ! સહામેના દારૂ આગળ હું છું અને પાછળના દારૂ આગળ બાઈસાહેબની દાસી છે. ”

બિહારી આગળનું દારૂ બંધ કરી ચાલ્યો ગયો. શેઠે ભય-ભીત દૃષ્ટિથી ચોતરફ જોયા પછી આગળ લખવા માંડ્યું. તેમણે એક પૃષ્ઠ લગભગ લખી તાજ્યા પછી એકાએક લખવાનું બંધ કરી દીધું. તેમનો પ્રાણ એક પ્રાકારના અત્યંત ભયથી કંપી ઉઠ્યો.

આ વખતે તેમની ભૂત્ર થઈ નહોતી. તેઓ પોતાની પાછળ કોઈનાં ધીમાં પગલાંનો સાફ અવાજ સાંભળી શક્યા હતા. ઝડપથી કલમ મૂકી દઈ તેમણે રિવોલ્વર હાથમાં લીધી, આમ છતાં પાછળ ફરવાની હિમ્મત તેઓ કરી શક્યા નહિ. તેમના સર્વાંગનું ક્ષોભી ક્ષણ માત્રમાં જ જાણે કે પાણી પાણી થઈ ગયું ભયંકર સ્વપ્ન જોવામાં આવતાં માણસની જેવી સ્થિતિ થાય એવી જ તેમની સ્થિતિ થઈ ગઈ, પરંતુ આ સ્વપ્ન નહોતું, ખરો બનવા હતો.

ફરીથી તેઓ પોતાની ખુરસી પાછળ કોઈનાં મૃદુ પગલાંનો અવાજ સાંભળી શક્યા. પોતાના ખભા ઉપર કોઈના ગરમ નિશ્વાસોનો સ્પર્શ તેઓ અનુભવવા લાગ્યા. મહામુશ્કિષ્પતે હૃદયનું સંકળું બળ એકદુન કરી બૂન પાડવાનો તેમણે પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તત્કાળ પાછળથી કોઈએ એક રમાલથી તેમનું મોઢું દબાવી દીધું. એ રમાલમાં કંઠારોશિર્મ હોવાથી ક્ષણ કાળમાં જ રામદાસ શેઠની શુદ્ધિ દૂર થઈ જવા લાગી. શુદ્ધિ સાચવવા માટે પુષ્કળ પ્રયત્ન કરી તેમણે સદૃજ પાછળ નજર કરી તો બે સળંગના અગારા જેની આંખો તેમની નજરે પડી. એ આંખોમાં ભયંકર ઉન્મત્તતા સાફ દેખાઈ આવતી હતી.

શેઠ અતિ અસ્પષ્ટ સ્વરે બોલ્યા, “તમે— — — તમે ?”

કેમકે બળપૂર્વક રામદાસ શેઠનો હાથ પકડ્યો શેઠની શુદ્ધિ અદૃશ્ય થઈ જવાની તૈયારીમાં હતી. પોતાના ગળા ઉપર તેમણે એક હથિયારને ઝગમગતું જોયું. કંઠમાં તેઓ દારૂણ વેદના અનુભવવા લાગ્યા—ક્ષણ કાળમાં બધું સાફ થઈ ગયું.

પ્રકરણ ૩ નું

શહેરમાં ખળભળાટ.

ખીજે દિવસે સહવારે આખા શહેરમાં ભયંકર ખળભળાટ ચાલુ થયો. સહુના મુખમાંથી કેવળ એકજ વાત નીકળતી હતી. સધળાં વર્તમાનપત્રોમાં કેવળ એકજ વાત હતી, સૌ વ્યાકુળભાવથી વર્તમાનપત્ર ખરીદી ઉત્સુકતાથી અંદરની તાલ ખાતમી વાંચતાં.

રાવખહાદુર રામદાસ શેઠનું કમકમાટ ભયું ખૂન!

સહુના મુખમાંથી એ ખૂનની વાત નીકળી હતી. એક વર્તમાન પત્રે દુ લાઈન ટાઇપ (મોટા અક્ષરો) માં નીચેની હકીકત છાપી હતી

“મુંબાઈ શહેરના મખ્યાત શેઠ રાવ ખહાદુર રામદાસજીનું ખૂન થયાની વાત આજે સહવારે વાયુવેગે આખા શહેરમાં ફેલાઈ ગઈ છે. શેઠ જે બેઠકખાનામાં બેસી પોતાનું લખવા વાંચવાનું કામકાજ કરતા હતા તે બેઠકખાનામાં ખુરસી ઉપર બેઠેલી હાલતમાં તેમનું ઘણી કમકમાટ ઉપજાવે એવી રીતે ખૂન થયું છે. ખૂન થયું એ વખતે રામદાસ શેઠ ખુરસીમાં બેસી કંઈ લખતા હતા. ખૂન થયા પછી તેમનું માથું ખુરસીના પાછળના ભાગમાં નમી ગયું હતું. તેમના ગળામાંની એક ખાળૂથી ખીજી ખાળૂ સૂધી કોઈ એ તીક્ષ્ણ ધારવાળા હથિયારથી ધા કરેલો છે. ઘણા વખથી તેમનું ખૂન થઈ ગયેલું જાણવામાં આવ્યું છે.

તપાસ કરતાં એમ મલૂમ પડ્યું છે કે, મઠ રાત્રે રાવ

બહાદુરને ત્યાં નાયની મિજલસ હતી. એ નાયમાં ધણી પ્રતિષ્ઠા-
સંપન્ન ગૃહસ્થીને નિમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું. નાય ચાલુ
હતો એ દરમ્યાન થોડા વખત માટે રામદાસ શેઠ બહાર ચાલ્યા
ગયા હતા.

એમ સાંભળવામાં આવે છે કે, કોઈ સ્થળેથી શેઠને એક
પત્ર મળ્યો હતો. એ પત્ર મળતાં તેઓ નાયમાંથી ઉઠી, પોતાનો
અંગલો છોડી લાડુતી વિક્ટોરિયામાં બેસી થોડા વખત માટે
બહાર ચાલ્યા ગયા હતા. લગભગ દોઢ કલાક પછી અંગલો પાછા
ફરી તેઓ બંધુ બાંધવોને મળ્યા હતા.

રાત્રે લગભગ એક વાગ્યે મહેમાનોના વિદાય થઈ ગયા
પછી શેઠ એક જરૂરી કામળ લખવા માટે પોતાના બેઠકખાનામાં
ગયા હતા. આજે સહવારે એ બેઠકખાનામાંજ તેમનું
ખૂન થયેલું જણાયું છે.

હવે એમ સાંભળવામાં આવે છે કે, રામદાસ શેઠનો ખાસ
અંગત નોકર ત્રિહારીલાલ ગૂમ થઈ ગયો છે. પોલિસને એ
ત્રિહારીલાલ ઉપર ઘણો સંદેહ ઉપજ્યો છે. ત્રિહારીલાલ ત્રિફલ
પોલિસને મજબૂત પુરાવાઓ મળી આવ્યાની વાત પણ સંભળાય
છે. પોલીસ તેને ગિરફતાર કરવા ચાંપતાં પગલાં લે છે.”

આ હકીકત મોટા અક્ષરોમાં છાપવામાં આવી હતી.
તેની નીચે ન્હાના અક્ષરોમાં નીચેની હકીકત છપાઈ હતી.

ફ્રેંચ બ્રીજ ઉપર બીજું એક ખૂન !

ફ્રેંચ બ્રીજ ઉપર આવેલા એક મકાનમાં એક સ્ત્રીનું
ખૂન થયું છે. એક હલકા ધંધાવાળા મકાનમાંના એક ઝોરમાંના

બિછાના ઉપરથી આને રહવારે એક સ્ત્રીનો મૃતદેહ મળી આવ્યો છે. તેના હૃદયમાં કાંઈએ ધણું ઉંડા છરો ખોસી દીધેલો છે.

પોલિસ તપાસમાં એમ માલુમ પડ્યું છે કે, એ સ્ત્રીનું નામ વિમળા છે. એ સ્ત્રી સંપૂર્ણ વિશેષ કાંઈ માહિતી મળી નથી. ફક્ત એક મહિનાથી એ સ્ત્રી ઉપરના ઠેકાણે આવી રહેતી હતી.

ઘર રાત્રે યથાક્રમે ત્રણ માણસો વિમળાને મળવા આવ્યા હતા. એ માણસોને કાંઈ ઝોળખતું નથી. જે મકાનમાં વિમળા રહેતી હતી, તેની ધરવાળી એમ કહે છે કે, એ માણસોને તેણે પહેલાં કદાપિ જોવા ન હોતા. એ ધરવાળી તથા ત્યાં રહેતી બીજી સ્ત્રીઓનું કહેવું એવું છે કે, ખૂનની રાત સિવાય તેમણે વિમળાની પાસે કાંઈ પણ મજાસને આવતો જોયો નથી. વચ્ચે વચ્ચે વિમળા પોતાનો ઓરડો બંધ કરી બહાર ચાલી જતી હતી. તે ક્યાં જતી હતી એ વાત કાંઈ જાણતું નથી. એ વિમળાની ઝોળખાણ હજી સૂધી પોલિસને મળી નથી. હજી સૂધી કાંઈ તેનો મૃતદેહ લેવા આવ્યું નથી. તે શી જાતની છે, ક્યાંથી આવી હતી, ક્યાંની રહેવાસી છે એ સંપૂર્ણ કાંઈ ખબર મળી નથી.

ફેન્સ બીજા ઉપર આ કાંઈ પહેલું વહેલું ખૂન થતું નથી. પહેલાં પણ અહીં ધણું ખૂન ઘરમાં છે. પહેલાંના ખૂનને મળતું જ આ ખૂન હોય એમ લાગે છે. આ ખૂનમાં કાંઈ ઉંડું રહસ્ય હોય એમ લાગતું નથી.”

રાવ બહાદુર રામદાસ રોડને બંગલે ઘણા સમારોહથી તેમના સત્કારની ખટપટ ચાલતી હતી. સેંકડો માણસો ત્યાં એકઠા થયા હતાં. સહુ અંતઃકરણથી તેમજ બહારથી બનેલા બનાવ માટે શોક દર્શાવતાં હતાં.

ખીજી તરફથી ફ્રેન્ચ બ્રીજ ઉપર આવેલા મલિન મકાનમાં એક ઇર્ણુ—છિન્ન સિન્ન બિછાના ઉપર વિમળાનો મૃતદેહ પડી રહ્યો હતો. તેને અગ્નિસંસ્કાર કરે એવું કાંઈ તેનું સગું સંબંધી નહોતું; કેમકે, મરણ વખતે પાસે એક પૈસો પણ નહોતો એમજ સફળ ધારવું હતું. પોલિસ તરફથી તેના અગ્નિસંસ્કારની વ્યવસ્થા થવાનો સંભવ હતો.

સંસારમાં તવંગરી અને ગરીબીમાં આ ફક' છે ગમે એવો બદમાશ પાપચારી માણસ તવંગર હોય છે તો તેના મરણ પ્રસંગે ઘણા લોક દુઃખશોક દર્શાવે છે અને મરીય માણસના મૃત્યુ વખતે તેનું સગું સંબંધી પણ તેનાથી દૂર રહેવાનું પસંદ કરે છે.

પ્રકરણ ૪ થું

—*—

આગગાડીમાં

“ વહા! તમે ઘણા મોજાલા માણસ છો ! ”

જેને કહેવાને આ વાક્ય ઉચ્ચારવામાં આવ્યું, તેણે સલજ્જ ભાવથી ખીજી નિશા તરફ મુખ ફેરવ્યું. વકબની મોટા માણસ જેવી અદંતરપૂર્ણ વાત સાંભળી કણ કાળ માટે એ વિરક્ત બની

ગયો. તેણે મૃદુ હસીને કહ્યું, “આપનું આ દયન સંભળી હું સંતુષ્ટ થયો છું. આપના જેવા એક લક્ષ્મીનંદનને હું ખુશી કરી શક્યો છું તેથી મહારા મનનું ઘણું સમાધાન થયું છે !”

એ બંને માણસો જી. આર્થ. પી. રેડ્ડેના સેકન્ડકલાસમાં બેસી વિક્ટોરીઆ ટર્મીનસ (મુંબાઇ) તરફ જતા હતા. જે માણસ ન્હાની ઉંમરનો હતો તેણે આશ્ચર્ય પામી પ્રૌઢ પુરુષ તરફ જોઈ પૂછ્યું, “તમે મહત્તે ઓળખતા હો એમ લાગે છે !”

“પ્રથમ હું તમને ઓળખતો નહોતો; પરંતુ તમારી ટૂંક ઉપરનું નામ વાંચનામાં આવતાં તમે રાવ બહાદુર રામદાસ શેઠના પુત્ર છો એમ હું જાણી શક્યો છું.”

“તમે કયા સ્ટેશનેથી રાત્રે બેઠા હતા એ હું જાણી શક્યો નથી.”

“એ વખતે તમે કદાચ ઊંઘી ગયા હશે. હું બુસાવલથી આવું છું.” પ્રૌઢ પુરુષે ઉત્તરમાં કહ્યું

“ત્યારે તમારી ટીકીટ નાશિકની કેમ છે ?”

“નાશિકની !” આમ કહી આશ્ચર્ય પામી એ પ્રૌઢ માણસે એ તરફ જોયું. જે યુવક પ્રૌઢ પુરુષ સાથે વાતચિત કરતો હતો તે રામદાસ શેઠના પુત્ર હોઈ તેનું નામ હરિદાસ હતું. હરિદાસે હસીને કહ્યું, “આ નીચે પગ આગળ જે ટીકીટ પડી છે તે આપની જ હોવી જોઈએ. આપણા આ ડબ્બામાં બીજો કોઈ ઉતાર નથી.”

પુનઃ હરિદાસે તીક્ષ્ણ દષ્ટિથી એ ટીકીટ નાશિકની છે એમ જોઈ લીધું. તેના સાથીએ વ્યાકુળ બનથી ટીકીટ ઉંચકી લઈ

પોતાના ખીરસામાં મૂકી. પછી તેણે કહ્યું, “જે ટીકીટ મહેં
લુસાવલથી લીધી હતી તે રસ્તામાં ખોવાઈ જવાથી નિરપાયે
મ્હારે નાશિકથી ખીજી ટીકીટ ખરીદવી પડી છે.”

આટલી વાતચિત થયા પછી બન્ને ચુપ રહ્યા. કાંઈ
બોલ્યું નહિ. બન્ને જણા બન્ને બાજુની બારીમાં મ્હોં રાખી
પ્રકૃતિનું દર્શન કરવા લાગ્યા. ટ્રેન વિક્ટોરી ટર્મિનસ બંધ
પહોંચી ત્યાં સુધીમાં તેમની વચ્ચે ખીજી કાંઈ વાત થઈ નહિ.

રેલ્વેને રામદાસ શેઠનો એક નોકર આવ્યો હતો. હરિદાસે
પોતાનો બધો સામાન તેને સોંપી કહ્યું, “તું સરસામાન બધ
બંધે જ. મ્હારે રસ્તે થોડું કામ છે તે પતાવી હું ઘેર આવી
પહોંચું છું.”

આ વખતે નોકરના મુખને ધણું ઉતરી ગયેલું જોઈ
આશ્ચર્ય પામી હરિદાસે કહ્યું, “કેમ, તું બન્યું છે ? તારું મ્હોં
જોતાં તને ભૂન વળગ્યું હોય એમ લાગે છે.”

નોકરે માથું ખંજવાળી કહ્યું, “ના હજુર ! કાંઈ બન્યું નથી.”

અસત્ય કાને કહે છે એ વિષયનો હરિદાસને અનુભવ નહોતો,
નોકરના ઉત્તર ઉપર વિશ્વાસ મૂકી તે રેલ્વેનની બહાર નીકળ્યો.

નોકરે સ્વમત કહ્યું, “બનેલો બનાવ જણુશે ત્યારે કોણ
જાણે કે શું કરશે !”

પ્રકરણ ૫ મું

સયાનક સમાચાર

લાંબા પ્રવાસના પરિશ્રમથી હરિદાસ કંટાળી ગયેલો હોવાથી રસ્તે કોઈ સારી હોટેલમાં રહાપાશી પી ઘેર જવાનો તેનો ધરાદો હતો. વળી આજકાલના લક્ષ્મીનંદનો જેવો તે લહેરી, ઉડાઉ અને રંગીલો નહોતો. મહેટા લોકોના બાદશાહી હાઠમાઠ તરફ તેને સખ્ત તિરસ્કાર હતો. સંસાર ઉપર તેનો પ્રથમથી જ વિરાગ હતો. માતા-પિતાનો પુષ્કળ આગ્રહ હોવા છતાં હજી સુધી તે લગ્ન કરી સંસારી થયો નહોતો તેની ઉમ્મર લમમગ પચીસેક વર્ષની હતી. જો હરિદાસ રંગીલા સ્વભાવનો હોત તો ક્યારનુંય કોઈ ધનવાન ગૃહસ્થની રૂપવતી કન્યા સાથે તેનું લગ્ન થઈ ગયું હોત.

મુસાફરી કરવાનો હરિદાસને ધણો શોખ હતો. અવકાશ મળતાંજ તે લાંબી મુસાફરી કરવા નીકળી પડતો હતો. છેલ્લાં જો માસથી તે મુસાફરીએ ગયો હતો. એ જો માસમાં જુદાં જુદાં પ્રેક્ષણીય સ્થળોએ ફરી તે આજે ઘર તરફ પાછો ફર્યો હતો.

રેશનની રહામે આવેલી એક સારી હોટેલમાં રહા પી તે એક બાકુતી ટંક્ષીની શોધ કરતો હતો એવામાં દૈનિક વર્તમાનપત્ર વેચતા એક ફેરીઆની ખૂમે તેણે સંભળી કે, ‘કાલ રાતનો ભયંકર બનાવ રાવબાહાદુર રામદાસ શેઠનું કરપીણ ખૂન !’

અડધી મીનીટ સુધી લાકડાના પુતળાની માફક હરિદાસ ફટપાથ ઉપર ઉભો રહ્યો. પેલા ફેરીઆની ખૂમે તેના ઉપર બહો

કે ભયંકર વજ્રાવાન જેવી અસર કરવા લાગી. હરિદાસનું હૃદય ધણા વેગથી ધમકવા લાગ્યું. તેનું માથું ભમવા લાગ્યું. તેના પગ નીચેની જમીન જાણે કે ખસી જવા લાગી. તે પોતાની એ તરફ અંધકાર જેવા લાગ્યો. પછી શું બન્યું તે એ બેહોશ બની જવાથી જાણી શક્યો નહિ.

*

*

*

ન્યારે તે શુધ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે પોતે ક્યા છે એ વિષયનો તે કાંઈ નિશ્ચય કરી શક્યો નહિ. ત્રિભુવન દૃષ્ટિથી તે ચારે તરફ જોઈ રહ્યો. તેણે જોયું કે, કોઈ અજાણ્યા ઘરમાં તે એક પક્ષમ ઉપર સૂઈ રહેતો હતો. જે ઓરડામાં તે સૂતો હતો એ ઓરડામાં તેર ચૌદ વર્ષની એક પરમ ભાવણ્યમયી રૂપવતી બાળિકા સિવાય બીજું કોઈ નહોતું. એ બાળિકા કોણ હતી ?

હરિદાસે ઘણી બાળિકાઓ, યુવતીઓ તેમજ તરૂણીઓને આજ સુધીમાં જોઈ હતી; પરંતુ આજના જેવી સ્વર્ગની અપ્સરા જેવી રૂપવતી બાળિકા તેણે પૂર્વે કદાપિ જોઈ નહોતી. આ બાળિકા કરતાં બીજી કોઈ બાળિકા કદાચ વિશેષ રૂપવતી હશે; પરંતુ આ બાળિકાના મુખ ઉપર જે દેવદુર્લભ અનિર્વચનીય ભાવ દેખાતો હતો તે બીજી બાળિકાના મુખ ઉપર દેખાવાનો સંભવ ન હતો. ટગર ટગર દૃષ્ટિથી હરિદાસ એ સુંદરતાના અજબ નમુના તરફ વિશ્વશિલ્પિની સર્વોત્કૃષ્ટ કળા તરફ જોઈ રહ્યો.

બાળિકા કેટલાંક પુસ્તકોને એક ટેબલ ઉપર બ્યવરિથત રીતે ગોઠવતી હતી. એકાએક તેણે હરિદાસ તરફ જોયું; ચતુર્ચક્રનું

મિત્રન થયું. શરમાઈ જઈ પાગિકાએ નાચું ગેયું. તેનું મોઢું શરમના શેરડાથી રાતુચોગ બની ગયું.

પાગિકાએ ધીમી ગનિથી હરિદાસની પાસે આવી કહ્યું,
“હવે આપને થોડો આરામ જણાય છે કે?”

વિમિત્ર આવથી હરિદાસે કહ્યું, “હા. મદને છું દઈ થઈ આવ્યું હતું.”

ધીમે ધીમે જે કાંઈ બન્યું હતું તે હરિદાસને યાદ આવ્યું. છતાં હવે હવેને મિત્ર કરી તે મિનાતામાં બેઠો થયો. પછી તેણે પૂછ્યું, “એ ભવતક ખમર જે પેપરમાં છપાઈ છે તે પેપર અહીં છે કે?”

પાગિકાએ પોતાની નામરજી દેતા છતાં એક વર્તમાનપત્ર હરિદાસના હાથમાં આપ્યું. પછી તેણે કહ્યું, “બાપા...આપને માટે આ વર્તમાનપત્ર રાખા ગયા છે. તે...તેમનું એન કહેવું હતું કે, આ ગંભીર દુ ખદાયક...સમાચાર તેઓ પોતાને મુખે આપને...જાણવી શકે તેમ નથી.”

પાગિકાની બંને આંખોમાં અશ્રુજળ ભરાઈ આવ્યું. હરિદાસે કપતા હથે વર્તમાનપત્ર લીધું. પછી તેણે સહસ્ર એકડું કરી પત્રમાંની સત્રગી હકીકત વાંચી એ હકીકત વાંચી રહ્યા પછી તેણે જ્યારે મુખ ઉચું કરું ત્યારે તેની આંખોમાં આસુ નહોતી; મુખ ઉપર દૃઢતા અને બીજાનું કાન્ત ભાવ દેખાતો હતો. ઘણા ગંભીર સ્વરે તેણે પૂછ્યું, “હું ક્યાં છું?”

“આપ અમારે ઘેર છો. આપને બેહોશ અને અચેત્ના જોઇ વાપા અહીં ક્ષમ આવી હતા.”

“તેમની કૃપા માટે હું અંતઃકરણપૂર્વક તેમનો ઉપકાર માનું છું. હમણાં તેઓ ક્યાં છે?”

“તેઓ જલ્દી આવી પહોંચશે. આપના પિતા... પિતાજીનું——”

“હા, મહારા પિતાનું ખૂન થયું છે.”

“જો સંબંધી પ્રથમ આપે કોઈ હકીકત સાંભળી નહોતી?”

“ના, હું અહીં હાજર નહોતો. હું સીધો બહાર ગામથી ચાલ્યો આવું છું.”

જો હરિદાસ આવી ભયંકર જ્ઞાન્તિ ધારણ કરવાને બદલે ખુદ્દા હૃદયથી ઉચ્ચ સ્વરે રડ્યો હોત તો સારું થાત. તેનો શોક રૂદનની સ્થિતિ જોળંગી આગળ વધી ગયો હતો. બાળિકાએ મ્હોં બીજી દિશા તરફ ફેરવ્યું. તે નયનોના નીરને રોકી શકી નહિ. હરિદાસ અનુણ્યે યુવક હોવા છતાં તેના શોકથી બાળિકાનું હૃદય કોમળ હૃદય જાણે કે ફાટી જવા લાગ્યું.

હરિદાસ સુપડાદીથી બેસી રહ્યો હતો. કોઈ યાદ આવતાં તે એકાએક ઉઠી ઉભો થયો. તેણે કહ્યું, “મ્હને હવે આરામ થઈ ગયો છે. હમણાં જ મ્હારે ઘેર જવું જોઈએ. દિલ્લીર છું કે, તમારા પિતા સાથે મ્હારી મુલાકાત થઈ નહિ. જો તેઓ રસ્તામાંથી મ્હને ન ઉપાડી લાવ્યા હોત તો હું ગાડીચોરા અગર મોટર નીચે ચગદાઈ મરી જાત. ફરી એક દિવસ આવી તેમની

પાસે હું કૃતરતા દર્શાવીશ. તમારા પિતાજીનું નામ શું છે?”

“પ્રાણુલાલ.”

“તમારું નામ શું છે?”

“લીલાવતી. મ્હને સહુ લીલા કહીને બોલાવે છે. પિતાજી આવતા હોય એમ લાગે છે; એમનાં પગલાં સંભળાય છે.”

હરિદાસે ઓરડાનાં બારણાં તરફ જોયું. પછી તે ધસેા આશ્ચર્યચકિત બની ગયેા. જે માણસે એ ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો એ માણસ સાથે જ દ્રુષ્ટનમાં તેણે મુસાફરી કરી હતી. હરિદાસે કહ્યું, “આટલી ઝડપથી તમારી સાથે ફરી મુલાકાત થશે એમ હું ધારતો નહોતો. રસ્તામાં મ્હને બેહોશ બની ગયેલો જોઇ તમે તમારે ઘેર લઇ આવી મ્હારા ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે. આપે જો એટલી દયા ન કરી હોત તો મ્હારું શું થાત એ હું કદાપી શકતો નથી.”

પ્રાણુલાલે કહ્યું, “જે ખમર સંભળવામાં આવી હતી તે સંભળી તમે બેહોશ બની જાઓ એમાં કાંઇ નવાઇ જેવું નથી. હવે તમને આરામ જણાય છે ને?”

“હા, મ્હને ધસેા આરામ જણાય છે. હું અહીંથી ચાલ્યેા જતો હતો; તમે આવી પહોંચ્યા એ ઠીક થયું છે. મ્હને રજા આપેા. વળી પાછો અવકાશ મળતાં હું તમને મળવા આવીશ. અત્યારનો પ્રસંગ એવો છે કે, મ્હારે બનતી હિતાવજે ઘેર જઇ પહોંચવું જોઇએ.”

“ભલે, પધારો.” પ્રાણુલાલે રજા આપી તથા તે ઢેઠ

રસ્તા સૂંધી હરિદાસને મૂકી આવ્યો. હરિદાસ દષ્ટિથી દૂર થાય ત્યાં સૂંધી તે તેના નરક જોઈ રહ્યા. પછી ચિતાવુર ચિત્તે તે ધરમાં પાછો ફર્યો.

લાડુતી વિકટોરીઆમાં એસી ઘણી ઝડપથી હરિદાસ પોતાના બંગલા તરફ જવા લાગ્યો. તેની દષ્ટિ જાણે કે શૂન્ય હતી. રસ્તે જતાં આવતાં એ કડો મણસોમાંથી જાણે કે તે કે.ઇને જોઈ શકતો નહોતો. ફે.

23

—*—

મકરણ ૬ હું

—○—

કર્તાવ્ય

રવ આ દુર ગમદાસ શેઠના આત્મજ્ઞાન બંગલામાં જે દુ.ખ-શેષનું સમ્રાજ્ય વ્યપાયું હતું તેનું સથાયી વર્ણન કરવાની મદિદ આ લાખનામાં નથી. હરિદાસે બંગલામાં પ્રવેશ કર્યો એટલે નડારોળ ચાલુ થઈ.

આપ જતાં હરિદાસ રડ્યો નહિ તેની આંખોમાં એક પણ અશ્રુબિંદુ તરી આવ્યું નહિ. તે તેની માતા પાસે જવા લાગ્યો. તેના મિત્રિનું વર્ણન કરવાની કાંઈ જરૂર નથી.

થોડા વખત પછી હરિદાસે બહાર આવી મૃત પિતાના સત્કારને બદોબસ્ત કર્યો અધ્યાપાળ પર્વે અધ્યાત્મ આપ ગદા ગાય

હરિદાસ શોકસૂચક સદેહ વસ્ત્ર પહેરી બંગલે પાછો ફર્યો.

યથા સમયે ઘણી ધામધુમથી અલભોજન અને નાનિભોજનની ક્રિયા થઈ !

*

*

*

આ સંસારમાં કંઈ પણ હમ્મેશાં ટકતું નથી. દાગના વહેવા સાથે શોકની છાયા પણ ફીણ થઈ જાય છે. રાવબહાદુરના મૃત્યુનો શોક પણ ધીમે ધીમે વિસારે પડવા લાગ્યો. મુંબાઈના લોક રાવબહાદુરના ખૂનની વાત ભૂલી જવા લાગ્યા.

કેવળ પોલિસ એ બનાવને ભૂલી ગઈ નહિ. તથા કર્તવ્ય વિચારી હરિદાસ પાંચ પિતાના ખૂનને ભૂલી શક્યો નહોતો. પિતાના ખૂનને શોધી કાઢી તેને યથોચિત દિક્ષા કરાવવી એ પેતાનું મહત્ત્વ કર્તવ્ય છે એવો પોતાના મન સાથે તેણે દૃઢ સંકલ્પ કરી હતો.

પુત્રને બેળામાં બેસાડી બિધા મતાને શોક પણ ઘેાડા અંશે ઓછો થયો હતો. એક દિવસે માતા પુત્ર વાતચિત કરતાં બેઠાં હતાં. માતા વિજયાએ કહ્યું, “ભાઈ ! તું આમ ટગર ટગર બોલે શું કરે છે ? એ કરતાં એક વખત પુષ્કળ રડી લઈ છું ત્યારે હૃદયને હલકું કરે.”

હરિદાસે મૃદુ સ્વરે કહ્યું, “મા ! રડવું એ સ્ત્રી જાતિનું કામ છે, પુરુષનું નથી. પુરુષે ખીણું ઘણું કામ કરવાનું છે. કાણે આવું ભયંકર કાર્ય કયું હશે એ કંઈ જણાયું નથી કે ?”

અસ્પષ્ટ સ્વરે વિજયાએ કહ્યું, “બિહારી નારી ગયો છે.”

“બિહારી ? ના ના, એ કદાપિ આવું કામ કરે નહિ. તદ્દન અશક્ય વાત !”

“જમે તેમ હો, પરંતુ એ નાશી ગયો છે. તેણે જ ત્હારા પિતાને છેવટની વખતે જીવતા જોયા હતા.”

“તું જમે તેમ કહે પણ એ વાત હું માની શકું તેમ નથી. બિહારી જેવો માણસ આવકાલના વખતમાં મળી આવે તેમ નથી. એના ઉપર સદેહ કરવો એ એની પ્રામાણિકતાને અન્યાય કરવા જેવું છે.”

વિજયા થોડા સમય સૂધી ચુપ રહી. પછી ધીમે સ્વરે તેણે કહ્યું, “હું કંઈ કહી શકતી નથી. ભાઈ હરિદાસ ! તું મને એ ખૂન સંબંધી કંઈ પૂછીશ નહિ. આપણા ભાગ્યમાં જે જનવાતું હતું તે જન્યું છે.” આમ કહી વિજયાએ રડી પડી, પહેરેલા વસ્ત્રના પાલવથી મોં દબાવ્યું.

હરિદાસ પત્યરના પુતળા માફક માતાની સ્થાને ઉભો રહ્યો. તેના મુખ ઉપર દહતા દેખાતી હતી. તેનાં જનને તેનો અસ્વાભાવિક તેજસ્વી જણાતા હતા. તેની પ્રખર દષ્ટિમાંથી જાણે કે સળગતા અંગારા ખરતા હતા. તેની દષ્ટિમાં દહ પ્રતિયાના જ્વરો જાણે પ્રકાશતા હોય એવો ભાસ થતો હતો.

માતા સ્વસ્થ થાય ત્યાં સૂધી હરિદાસ મૌન ધારણ કરી ઉભો રહ્યો. પછી મંબીર ભાવથી વિજયાએ કહ્યું, “ભાઈ ! ત્હારું કહેવું ખરું છે. બિહારી નિર્દોષ છે. તે શા માટે આવું ભયંકર કામ કરે ? હેતુ વિના કાંઈ આવું કરી શકે ખૂન કરે નહિ.”

વિજયા મહામુશ્ચિત્તે ચિત્તને કાબૂમાં રાખવાની મહેનત

કરતી હતી. તેણે કહ્યું, “ભાઈ! તું હવે આ વાતને પકતી મૂકે તો સારું.”

ઉત્તરમાં હરિદાસ કાંઈ બોલ્યો નહિ. તે એ ખંડમાંથી બહાર જવા તૈયાર થયો. તેની માતાએ બાકુળ ભાવથી પૂછ્યું, “ભાઈ! ક્યાં જાય છે?”

હરિદાસે ઉત્તર આપ્યો, “પ્રથમ હું દેસાઈ વડીલ પાસે જઈશ અને પછીથી પોલિસને મળીશ.”

વિજયા ભયથી ચમકી ઉઠી. તેણે દયાબનક કહે કહ્યું, “ભાઈ! વૈર લેવાની ઇચ્છા રાખવી સારી ગણાય કે?”

હરિદાસે માથું ધુણાવીને કહ્યું, “ઝી અને પુરૂષનો બેદ એ રચળે જ છે. તમારા શોક તમારા મનમાં, પ્રાણમાં અને હૃદયમાં રહે છે; પરંતુ પુરૂષના શોકનું તેમ નથી મહારા શોકે મહારું કર્તવ્ય બળવવા માટે મહને ઉત્તેજિત બનાવી દીધો છે. હું વૈરની વસુલાત લેવા-મહારા પિતાના ખૂનીને ફાંસીએ ચઢેલો જોવા દરખુ છું. લોહીનો બદલો લોહીથી લેવાશે ત્યારેજ મહારા અંતરમાં સળગી ઉઠેલા શોકનો દાવાનળ કાંઈક અંશે શાન્ત થશે.”

વિજયા બાકુળતાથી ઉઠી ઉભી થઈ. મોટી ઉંમર થવા છતાં તેનું સૌંદર્ય હજી કમમ રહ્યું હતું. તે બુદ્ધિમતી અને સતી સંખી હતી. ચંચળ ભાવથી તે બોલી ઉઠી, “ભાઈ! વૈર લેવાની ઇચ્છા સારી નથી. પાપીને સજા કરવાનો આપણને કાંઈ અધિકાર નથી. ભગવાન પાપીને તેના પાપની સજા કરશે.

ભાઈ ! તારા મુખ ઉપર તારા હૃદ નંકરપતે હું ઉઠેલી શકું છું. તું મહારં કહેવું માની બદલો લેવાના સંકલ્પનો ત્યાગ કર. માતાની આજ્ઞા પાળવી એ તારી ફરજ છે ”

આન કહી તેણે પુત્ર પાસે જઈ પુત્રનો હાથ પકડી રાખ્યો. માતાના અનિરમ અશ્રુજળ પ્રવાહની હરિદાસનો હાથ ભોળઈ ગયો; આમ છતાં તેના આંખોમાં અશ્રુ એક પણ મિંદુ તરી આવ્યું નહિ. ઉઠડું તેના આંખોમાં વિશેષ રોષ અને ક્રોધ પ્રકાશી નીકળ્યો. તેણે અર્ધ શ્વ ગંભીર ભાવે હૃદ ગરે કહ્યું, “ મા હું તારો પુત્ર છું, બીજી હરેક વાતમાં તારા ઉપદેશને સ્વીકારવો એ મહારી ફરજ છે એમ હું સમજું છું; પરંતુ પિતા તન્ક પણ મહાર અમુક કર્તવ્ય રહેતું છે. હૃદય તેમના ખૂંતને સમ્મ કરે ત્યાં સુધી હું રાહ ભેળું સ્થિર એમાં શકું તેમ નથી. પિતાના ખૂંતને કાયદાની મદદથી ફાંસીએ નહેલો જોવો એ મહારં પ્રેમ કર્તવ્ય છે. હતાંવના હૃદ સંકલ્પથી હું સહજ પણ ડગનાર નથી.”

આમ કહી હરિદાસ ઝડપી બદલો ગયો. તેની માતા નિઃશ્વા રડી રડીને શોકથી વિહ્વળ બની જઈ નિઃશ્વ હૃદયે જ્યાં એણી હતી ત્યાં જ એસી રહી. આ સંસારમાં તેના જેવી મહદુખિની નથી બીજી પણ હતી ? રૂદન કરતાં કરતાં મૃદુસ્વરે તેણે પોતાના મનને કહ્યું, “ હવે હું શું કર ? મહારં શું ચાલી શકે તેમ છે ?”

મકરણ ૭ મું

પોલિસ તપાસ

ખન્તે ખૂન સંબંધી પોલિસ તપાસ કરતી હતી એ પુનઃ કહેવાની જરૂર હોય એમ અમે ધારતા નથી. પોલિસના રીપોર્ટની હાકીકત દૂંઝમાંજ અમે અત્રે ઉતારીએ છીએ.

“મહારં નામ પાંડુ છે. હું લગભગ વીસ વર્ષથી રામદાસ શેઠની નોકરીમાં છું. બિહારીના હાથ નીચે આજ સૂધી મહે કામ ક્યું” છે. શેઠનું સમગ્રું કામકાજ બિહારીલાલ કરતો હતો. તેની ગેરહાજરીમાં તેનું કામ હું કરતો હતો.

“ખૂન થયું તેને બીજે દિવસે સહવારે શેઠાણીની દાસીએ આવી કહ્યું, ‘રાત્રે શેઠ અંતઃપુરમાં શા માટે સૂઈ રહેવા નહોતા આવ્યા એ જાણવા માટે શેઠાણીએ મ્હને મોકલી છે. બેઠકખાનાનું પાછલું દાર ખંધ છે. શેઠ હમણાં ક્યાં છે?’ મહે કહ્યું, ‘તું બિહારીને હાંક માર પૂછી જો’ દાસીએ કહ્યું, ‘બિહારી કાકાને ધણી હાંકા મારવા છતાં તેમના તરફથી કંઈ ઉત્તર મળ્યો નથી.’

“અંતે હું શેઠના બેઠકખાના પાસે ગયો તો તેનું આગળનું દાર પણ અંદરથી ખંધ જણાયું. મહે પાછી દાસી માર્ફત એ ખબર શેઠાણીને મોકલી. શેઠાણીએ કાંઈ પણ રીતે દાર ઉધાડી તપાસ કરવાનું કહેવડવ્યું.”

“પછી અમે ત્રણ ચાર માણસોએ મળી દાર ખોલી નાખ્યું. એ પછી જે દેખાવ અમારા જોવામાં આવ્યો તેનું વર્ણન હું કરી શકું તેમ નથી. શેઠનું મળું કાંઈએ કાપ્યું હતું.”

“એ બેઠકખાનામાં મારામારી થઇ હોય એવું કોઇ ચિહ્ન જોવામાં આવ્યું હતું કે ?”

“ના, ત્યાંની હરેક વસ્તુ જેમની તેમ હતી.”

“કોઇ વસ્તુ ચોરાઇ હતી કે ?”

“ના.”

તે પછી દાસીની સાક્ષી લેવામાં આવી હતી. જે હકીકત નોકરે કહી હતી તેજ દાસીએ કહી હતી. બીજા એક ચાકરે કહ્યું, “રાત્રે એક માણસ શેઠના નામનો એક કાગળ લઈ આવ્યો હતો. તેણે એ કાગળ મહારા હાથમાં આપ્યો હતો અને મહેં તે લઈ જઈ શેઠના મુખ્ય નોકર બિહારીલાલને આપ્યો હતો. પછી શેઠ પાછળે દરવાજે બાહુતી ત્રિકટોરીઆ મંગાવી તેમાં જેસી બહાર ચડ્યા મયા હતા. લગભગ દોઢ કલાક પછી તેઓ બંગલે પાછા ફર્યા હતા. હું બિહારીલાલના તાત્કાલિક હોઈ તેમના હુકમ પ્રમાણે કમ કરતો હતો આમ હોવાથી શેઠ બિહારીલાલને જે જે હુકમે કરતા હતા, તે મહારા જણવામાં આવતા હતા.”

ડૉક્ટરની સાક્ષી એવી હતી કે, “તેજ દરવાજા છરાથી કેઈએ શેઠનું મળું કાપી નાખ્યું છે. માણસ પોતાને હાથે એવી રીતે પોતાનું મળું કાપી શકે એ બનવા જેવું નથી. મહારા મત પ્રમાણે એ આત્મહત્યા નથી. કોઈએ કલોરોફોર્મથી શેઠને એકાએક બેહોશ બનાવી તેમનું મળું છરાથી કાપી નાખ્યું હોય એમજ મને લાગે છે. રાતના ૧ થી ૨ વાગ્યાની અંદર તેમનું ખૂન થયેલું જણાય છે.”

રામદાસ શેઠના દેશીબરે કહ્યું, “શેઠ સંધ્યાકાળે પાંચસો

રૂપિઆની નોટ મહારી પાસે માગી લીધી હતી. એ નોટ શ્રી માટે માગી હતી તે હું જાણતો નથી. એ સંબંધી કાંઈ પૂછવું એ મહારા અધિકાર ઉપરની વાત હતી. ઘણું કરીને એ નોટ શેઠના ખીસ્સામાં હતી. તેનો નંબર ૧૨૦ થી ૦૯૬૭૨ હતો. ”

ડિટેક્ટિવ ઇન્સ્પેક્ટર દેશમુખે કહ્યું, “ખૂન થયાની ખબર મળતાં જ હું શેઠને બંગલે ગયો હતો. તપાસ કરતાં બંગલાનું મુખ્ય દાર ખુલ્લું જોવામાં આવ્યું હતું. એ દારમાં થઇને મેડા ઉપર જતાં એક રસ્તો સીધો શેઠના બેઠકખાના તરફ જાય છે. એ રસ્તેથી ગમે તે અગણ્યો માણસ પણ સહેલાઈથી બેઠકખાના સુધી જઈ શકે તેમ છે. વિશેષ તપાસ કરતાં બેઠકખાનાથી શરૂ કરી સીડી સૂધી વચ્ચે વચ્ચે લોહીનાં ટીપાંના દાંધ મહારા જોવામાં આવ્યા હતા. તેથી ખૂની એ રસ્તેથી જ ખૂન કરી નાશી છુટ્યો હોય એમ લાગે છે. રાતના એક વાગ્યા પછી બેઠકખાના સિવાય બીજે કોઈ પણ સ્થળે દીવો સળગતો નહોતો. શેઠે જ બધા દીવા ખુઝાવી નાખવાની નોકરને આજ્ઞા કરી હતી. બામ હોવાથી ખૂની સહેલાઈથી અંધારમાં છુપાતો આવેતો હોવો જોઈએ.”

“ત્યારે બહારથી કોણએ આવી શેઠનું ખૂન કર્યું છે એવો આપનો મત છે કે?”

“મહારી જ્યાની ઉપરથી પોલિસ પોતાનો મત બાંધી શકે તેમ છે.”

શેઠે રૂપિયા લીધા હતા એ કેવળ બિહારી જાણતો હતો.

એ રૂપિયાનો કાંઈ પતો લાગ્યો નહિ. દેલો બિહારીજ શેઠના બેઠકખાનામાં ગયો હતો. બહારનો કામ માણસ પુખ્ત માણસોની હાજરીમાં નાચની રાતે ખૂત કરવા આવે એ અસકલ હતું. બિહારી નાશી ગયો હતો; તેથી તેના ઉપર ધણો સંદેહ ઉપજતા તેજ ખૂતી હોવા બેઠકે ધારી પોલીસે તેને પકડવાનું વૉરંટ કાઢ્યું.

—:૦:—

પ્રકરણ ૮ મું

—:—:—

પોલિસ તપાસ (ચાલૂ)

પોલિસે રાવ બહાદુર રામદાસ શેઠના ખૂતની જેટલી તપાસ કરી હતી તેટલી તપાસ અભાગિની વિમળાના ખૂત સંબંધી કરી નહોતી. એક તરફ મુંઝાઈના બળ્હીતા ધનાઢય શેઠ હતા ત્યારે બીજી તરફ સર્મા સંબંધીઓથી ત્યજાઓથી વેશ્યાવાડામાં રહેતી એક અબળ્હી ઠંગાલ સ્ત્રી હતી. આમ હોવાથી બન્ને ખૂતની તપાસમાં ફર્ક રહે એ બનવા જેવું હતું. પૈસાદારના સાળા તરીકે જોળખાવા આ સ્વાર્થી સંસારમાં કાશ્ય નથી લલચાતું ?

વિમળાના ખૂત સંબંધીના પોલિસ રિપોર્ટમાંની થોડી હકીકત અમે અત્રે ઉતારીએ છીએ.

જે ઘરમાં વિમળા રહેતી હતી તે ઘરવાળાએ નીચે પ્રમાણે ખુલાસો કર્યો હતો:—

“કેટલા વખતથી એ સ્ત્રી તહારા મકાનમાં રહેતી હતી ?”

“એક મહિનો થઈ ગયો હશે.”

“ તે કાંઈ કામધંધો કરતી હતી કે ? ”

“ ના, મ્હેં તેને ધંધો કરતાં જોઈ નથી. ”

“ તેને ત્હારે ભાઈ મળ્યું છે ? ”

“ હા, અમાઉથી આપ્યું હતું. ”

“ આ મકાનમાં રહેતી બીજી વેશ્યાઓની માફક તે ધંધો કરતી નહોતી એ તરફ ત્હારું ધ્યાન નહોતું ખેંચાયું હતું કે ? ”

“ મ્હારે આ માટે એ તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ ? ”

“ એ સ્ત્રી સંબંધી તું બીજું શું જાણે છે ? ”

“ કાંઈ જાણતી નથી. પારકી પંચાતમાં માથું મારવાનું મ્હને પસંદ નથી. ”

“ તે ધરની બહાર કોઈ વખતે જતી હતી કે ? ”

“ હા, વચ્ચે વચ્ચે જતી હતી. ”

“ ક્યાં જતી હતી ? ”

“ એ હું કેવી રીતે જાણું ? ”

“ એ બીજી સ્ત્રીઓની માફક ધંધો કરતી નહોતી, ખરું ? ”

“ હા, ખરું છે. ”

“ કોઈ પુરુષને તેની પાસે આવજા કરતાં ત્હેં જોયો હતો ? ”

“ ના, જે રાતે ખૂન થયું એ રાત સિવાય તેની પાસે કોઈ પણ પુરુષને આવતાં મ્હેં જોયો નથી. આવ્યો હોત તો હું જાણી શકત. ”

“ ખૂન થયું એ રાતે તેની પાસે કેટલા માણસો આવ્યા હતા ? ”

“ બે ”

“અને સાથે આવ્યા હતા કે?”

“ના, એક માણસના ચાલ્યા ગયા પછી બીજો આવ્યો હતો.”

“પહેલો માણસ કેટલા વાગ્યે આવ્યો હતો?”

“હું ઘડીઆળ લઈને બેસી નહોતી. આશરે દશ વાગ્યા હશે.”

“જો માણસ વિમળાના ઓરડામાં કેટલા વખત સૂધી રોકાયો હતો?”

“લગભગ અડધો કલાક.”

“તેનો ચહેરો કેવો હતો એ તું કહી શકીશ કે?”

“હું એવું મ્હોં ધરાધર જોઈ શકી નહોતી. હું માણસોના ચહેરા જોવા બેસી રહેતી નથી.”

“ત્હોં એમની વચ્ચે કાંઈ વાતચિત થતી સંભળી હતી કે?”

“મ્હારે શા માટે પાસકી વાત સંભળતી જોઈએ! છતાં વિમળા રડતી હોય એમ મ્હને લાગ્યું હતું.”

“એમ છતાં તેં તેની તપાસ કરી નહોતી?”

“સાહેબ! આપ જો કોઈ બજાર રડોને ત્યાં જઈ ‘એક રાત પડી રહો તો માલૂમ પડે કે, રડોને ત્યાં એવી રડારોળ હમ્મેશાં ચાલુ રહે છે. નજીવા કારણથી એવાં સ્થળોએ તકરાર ટટો થાય છે અને રડારોળ એક સ્વાભાવિક ક્રિયા બની જાય છે.”

“પહેલો માણસ આવી મથો ત્યાર પછી કેટલા વખતને અંતરે બીજો માણસ આવ્યો હતો?”

“દશેક મીનીટને અંતરે.”

“તેનો ચહેરો કેવો હતો એ તું કહી શકીશ?”

“સાહેબ! જો હું જુવાન હોત તો પુરષોના ચહેરા તરફ ધ્યાન રાખી તેમને મ્હારી છાતીમાં ઢાતરી રાખત. મ્હારા જેવી ડાશીએ જુવાન પુરષોના ચહેરા તરફ સામાટે ટીકીને જોવું જોઈએ?”

“બીજા માણસના આવ્યા પછી વિમળાને રડતી યા ખૂમ પાડતી ત્હેં સાંભળી હતી કે?”

“ના.”

“એ માણસ ક્યારે ખ્હાર ચાલ્યો ગયો એ તું કહી શકીશ?”

“ના, એ સંબંધી હું કંઈ જાણતી નથી.”

“એ બીજો માણસ વિમળા પાસે પેટલા વખત સૂંધી રોકાયો હતો?”

“સાહેબ! મ્હને તમે સામાટે ગુંચવાડામાં નાખ્યો છો? તે ક્યારે ગયો તે હું જાણતી નથી એટલે તે કેટલો વખત રોકાયો હતો એ હું કેવી રીતે જાણી શકું?”

“ત્યારે એ રાતે એ બે માણસો સિરાય બીજું કેઈ વિમળા પાસે નહોતું આવ્યું કે?”

આ પ્રશ્ન સાંભળી ધરવાળી ગુંચવાડામાં પડી ગઈ. દંરપેકટરે ફરીથી તેને એ પ્રશ્ન પૂછ્યો એટલે તેણે કહ્યું, “વિમળાના ઓરડામાં ત્રીજું કોઈ આવ્યું નહોતું; પરંતુ તેના ઓરડા પાસે જ રાધનો ઓરડો છે રાધા જતે હકિચી છે. તેના ઓરડામાં એક માણસ આવ્યો હતો. એ માણસને પોતાના ઓરડામાં રાખી ‘ખવાનું લેવા જાઉં છું’, કહી રાધા ખ્હાર ગઈ હતી; પરંતુ રાત્રે તે પાછી આવી નહોતી.”

“ત્યારે એના ઓરડામાં જે માણસ હતો તેણે શું કયું?”

“ એ માણસ રાધાના ઓરડામાંથી ક્યારે ચાલ્યો ગયો હતો એ હું જાણતી નથી. ”

“ સહવારે એ માણસ રાધાના ઓરડામાં હતો કે ? ”

“ ના, સહવારે રાધાનો ઓરડો ખુલ્લો હતો. ”

“ અને એ સંબંધી તું કંઈ જાણતી નથી ? ”

“ હું જે જાણતી હતી તે મ્હેં તમને કહ્યું છે. ”

રાધાએ પોતાની જાનનીમાં એમ કહ્યું હતું કે, “ ખૂન થયું એ રાત્રે મ્હારી પાસે એક માણસ આવવા ઇચ્છતો હતો. હું એને મ્હારા ઓરડામાં લઈ ગઈ હતી. ઓરડામાં આવ્યા પછી તેણે મ્હને પૂછ્યું, ‘ પાસેના ઓરડામાં કોણ રહે છે ? ’ મ્હેં ઉત્તર આપ્યો ‘ ત્રિમળા નામની એક સ્ત્રી રહે છે. ’ મ્હારો ઉત્તર સાંભળી આવસન ઉપર નહિ બેસતાં તે ત્રિચારમગ્ન ચિત્તે થોડા સમય સૂધી ઉભો રહ્યો. મ્હેં તેને બેસવા માટે કહ્યું. તેણે પૂછ્યું, ‘ ત્હારું નામ રાધા છે કે ? ’ મ્હેં હા પડી. તેણે કહ્યું, ‘ રાધા ! જે આવની રાત માટે તું મ્હને એકલાને ત્હારા ઓરડામાં રહેવા દે તો હું તને દશ રૂપિયા આપું ! તું ત્હારી કેમ બહેનપણીના ઓરડામાં જઈ આવની રાત સૂઈ રહેજે. હું એકલોજ ત્હારા ઓરડામાં રહેવા ઇચ્છું છું. કાલે સહવારે હું ચાલ્યો જઈશ. ’ એ ધરમાં મ્હારો કંઈ કિમતી સરસામાન નહોતો. પણ તથા બીજાં બેચાર વાસણો અને ખુરસી વગેરે ધરવાળીતું હતું. હું અનાયાસે મળતા એ દશ રૂપિયાનો લોભ ઓડી શકી નહિ. એ રાતે ખૂનામરકી થશે એવું કોણ જાણતું હતું ? હું મ્હારી બહેનપણીને ત્યાં સૂઈ રહેવા ગઈ હતી. ”

“તહારી પાસે જે માણસ આવ્યો હતો તે કેવો હતો ?”

“કદે લાંબો હોઈ ગૃહસ્થ જેવો દેખાતો હતો. તેને જોતાં કંઈ સંદેહ નહિ ઉપજવાથી જ હું મહારા ઓરડામાં તેને એકલો રાખી ચાલી ગઈ હતી.”

“તહારા ઓરડાની કોઈ વસ્તુ ચોરાઈ છે કે ?”

“ના.”

“તહારા મિછાનામાં કોઈ સૂઈ રહ્યું હોય એમ તને લાગે છે ?”

“ના, કોઈ સૂઈ રહ્યું નહેતું. જો સૂઈ રહ્યું હોત તો મિછાનું ચુંચાચલું દેખાત.”

“એ માણસ ક્યારે ચાલ્યો ગયો હતો તે તું કહી શકીશ ?”

“ના, રાત્રે હું મહારી ખંદેનપણીને ઘેર જ રહી હતી.”

“વિમળાના ખૂન સંબંધી ખીજા એક વિષય તરફ પોલિસનું લક્ષ્ય ખેંચાયું. વિમળાના હાથમાં કાચની બંગડીઓ અને કપાળમાં ચાલેલો હોવાથી એ વિધવા નથી એમ પોલિસને લાગ્યું. તેની અંગણીપરથી પોલિસને એક અદભુત શિલ્પકાર્યવાળી વીટી મળી આવી હતી. એ વીટી ઉપરથી કંઈ પતો મેળવી શકાશે એમ ધારી પોલિસે તે કબ્જે કરી હતી.

આ બંને ખૂનોના ખૂનીને પોલિસ પકડી શકી નહિ, તે એ સંબંધી વિશેષ કંઈ કરી શકી નહિ.

—:૦:—

પ્રકરણ ૬ મું

લીલાવતી

એક દિવસે લીલાવતી પોતાની ઓરડીમાં બેસી કાબુલી ખિલાડીને રમાડતી હતી. ખિલાડીને સંખોધી તે ઘણી અરપટ-અસંખદ વાતો કહેતી હતી. વચ્ચે વચ્ચે તે કપપાના રાજ્યમાં હાડી જતી હતી. હરિદાસનું પ્રથમ દર્શન થયું ત્યારથીજ તેની મનમોહન મૂર્તિ લીલાવતીના અંતરપટ પર અગ્નિત થઈ ચુકી હતી. પ્રેમિક કલાપીની ઉદ્ધિત તેને માટે ખરી ઠરી હતી કે,

ભલે પ્રીતિ પહેલાં પરિચય કદિ લેશ નવ હો,

ભલે પહેલી દષ્ટિ પ્રણય કરવાનો સમય હો.

આપણા ભારતવર્ષીય સાહિત્યમાં પ્રથમ દષ્ટિએ પ્રેમ ઉત્પન્ન થવાના ઘણા ઉદાહરણો મળી આવે છે. મનુષ્યની પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયમાં અવશેન્દ્રિય કરતાં દર્શનેન્દ્રિયની અનુભૂતિ વિશેષ પ્રગટ છે. દર્શનથી પ્રાપ્ત થતું જ્ઞાન સાંભળીને પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાન કરતાં શ્રેષ્ઠ હોય છે. આમ હોવાથી દર્શનથી પ્રેમ ઉપજે એ વિશેષ સ્વભાવિક છે. મુખ્યત્વે કરીને યુવાવસ્થામાં રૂપલાલસા ઘણી પ્રબળ હોય છે. તેથી રૂપનું દર્શન થતાં મન વિકારી થવા સિવાય રહેતું નથી. ઉન્નયોપ નામના ત્રિદાન અંચકારના સુવિખ્યાન ગ્રંથ History of fiction માં એ વિદ્વાને દર્શનથી પ્રેમ ઉપજ્યાનાં ઉદાહરણો યુરોપીય સાહિત્યમાંથી તારવી કાઢી પ્રસિધ્ધ કર્યાં છે. આપણા હિંદુ પુરાણોમાં, રૂપકથાઓમાં અને કાવ્યોમાં પ્રથમ દર્શને પ્રેમ ઉપજ્યાનાં ઉદાહરણો પુષ્કળ છે. રાણી

હલીજમેયના સમયની એક કવિતામાં લખેલું છે કે,

There is a lady sweet and kind,
Was never one so pleased my mind.
I did but see her passing by,
And Yet I love her till I die.

કેટલીક વિદ્ય વ્યક્તિઓ પ્રથમ દર્શનથી જ પ્રેમ ઉપજે છે તેને ક્ષણિક વિકાર સમજતી હોવાથી અત્રે પ્રસંગ ક્રમે આ વિષયનો થોડો વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો છે. રાજકવિ ટેનીસને Love of first sight થી પણ આગળ વધી જઈ love at first glimps અર્થાત્ આખની પલક પડતામાં જ પ્રેમ ઉપજ્યાની એક ઘટનાનું વર્ણન કરતાં લખ્યું છે કે,

Love at First sight
May seem-with goodly rhyme and reason
for it-
Possible-at first glimpse, and for a face
Gone in a moment-Strange'

(The Sisters)

વિખ્યાત કવિ, દાર્શનિક અને સમાલોચક કોલરીજ જોર સહિત કહે છે કે, પ્રકૃત પ્રભુપ ક્ષણ કાળના દર્શનથી પણ ઉત્પન્ન થાય છે—'It appears to me that in all cases of real love, it is at one moment that it takes place. That moment may have been prepared by previous esteem, admiration, or even affection, Yet love seems to require a momentary act of volition, by which a tacit bond of devotion is

emposed, a bond not to be there-after broken without violating what Should be sacred in our nature.

Coleridge: Lectures on Shakespeare.

Section IV. 1818

વિષયાંતર થઈ જવાના કાયથી અમે આ વિષયને અત્રે જ બંધ કરીએ છીએ.

લીલાવતીની સ્થિતિ એવી થઈ ગઈ હતી કે, શયનમાં, સ્વપ્નમાં અને જાગરણમાં તે હરિદાસનું ધ્યાન ધર્યા કરતી હતી.

લીલાવતી જેવી એક બાળિકા પોતાના અંતરની વ્યથાની વાત કોને કહી શકે ? માતા વિનાની એ બાળિકા પિતાની ગેરહાજરીમાં પોતાની ઓરડીમાં કાચુત્રી બિલાડીને બાળમાં બેસાડી, અંતરના આવેગથી વચ્ચે વચ્ચે પ્રિયતમ સંબંધીના પ્રશ્નો પૂછતી હતી તથા બિલાડી ઉત્તર આપી નહિ શકવાથી જ્યારે પૂંછડી હલાવી લીલાવતીના મુખ તરફ જોઈ રહેતી ત્યારે, ‘મિની ! તું દુઘ્ટ છે ! તું મહારા દિલના દર્દને જાણતી નથી.’ કહી લીલાવતી તેને થાપટ મારતી હતી. મિની બહીકની મારી મ્યાઉ મ્યાઉ અવાજ કરતી દૂર ખસી જતી હતી.

લીલાવતી મિની પાસે બેઠી હતી એવામાં પિતાને પોતાની નજીક આવેલા જોઈ તેણે કહ્યું, “બાપા ! તમે શામાટે બિછાનામથી ઉઠ્યા ? કપડાં પહેરી ક્યાં જાઓ છો ? તમને જાંઘી મથેલા જોઈ હું મિની પાસે બેઠી હતી. બિછાનામથી તમને ઉઠવા નહિ દેવાનો ડોક્ટરે સખ્ત હુકમ કર્યો છે. બહાર જશો તો કદાચ દુઃખ વધી જશે.”

લીલાવતીના પિતા પ્રાણુલાલની અંખો જાંડી ઉતરી ગઈ

હતી. તેનું સર્વાંગ કંપતું હતું. કંપતા શરીરે તે લીલાવતીના બિછાના ઉપર આવીને બેઠો. તેનો શ્વાસ જોરથી ચાલવા લાગ્યો. કાંઈ બેલવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં તે બેલી શક્યો નહિ.

લીલાવતીએ કહ્યું, “છેલ્લા થોડા દિવસ તમે છેક બેહેશ જેવી હાલતમાં પડી રહ્યા હતા. મહારા ભયનો પાર રહ્યો નહોતો. ડૉક્ટરના કહેવાથી જ હું ધીરજ રાખી શકી હતી. જાઓ બધને બિછાનામાં સૂઈ રહો. ખંદાર જવની કાંઈ જરૂર નથી.”

પ્રાણુલાલે થોડી લાજ સૂંવી ચુપ રહ્યા પછી પૂછ્યું, “આજે શે વાર છે?”

“શુક્રવાર.”

“શુક્રવાર!”

આમ કહી બે હાથથી માથું દબાવી પ્રાણુલાલ જાણે કે કોઈ વાત યાદ કરવા લાગ્યો. ત્યાર પછી ધીમા અવાજે તેણે કહ્યું, “હું—એ—એક—દિવસે એક બે—બેહેશ માણસને આપણને ત્યાં લઈ આવ્યો હતો. તે દિ-દિવસે કયો વાર હતો?”

લીલાવતી મહોં બાલચોળખની ગયું. તેણે કહ્યું, “તે દિવસે મંગળવાર હતો. એ માણસના વિદાય થયા પછી તમે પણ ખંદાર ચાલ્યા ગયા હતા. મોડી રાત્રે તમે ઘેર પાછા ફર્યા હતા. એ વખતથી જ તમે ખીમાર થઈ ગયા છો.”

પ્રાણુલાલે ભયજડિત કંઠે કહ્યું, “હા-હા, ખરું છે. હવે એ વાત મને યાદ આવે છે. એ બધું સ્વપ્ન હોય એમ મને લાગે છે. મને પુષ્કળ તાર આવ્યો હતો.”

“છેલ્લા ત્રણ દિવસ તમે તાવના જોરથી પેલાન રહ્યા હતા.”

“તાવ—તાવ—સ્વપ્ન—” આમ કહી પ્રાણુલાલ ઉત્તેજિત બાવથી બોલી ઉઠ્યો, “પેલું પેપર ક્યા છે?”

લીલાએ ખડી જમ પિતાના કંઠમાં વળગી પડી પૂછ્યું, “ક્યું પેપર બાપા?”

“જે પેપર એ માણસે વાંચ્યું હતું તે;—જે પેપરમાં ખૂનની વિગત છપ્પ છે તે.”

લીલાએ એ પેપર સાચવી રાખ્યું હતું. તેણે પેપર લઈ આવી પિતાની રહામે ધયું પ્રાણુલાલે ઝડપથી પુત્રીના હાથમાંથી પેપર પડાવી લીધું. પછી બ્યાકુળબાવથી તે એ પેપર વાંચવા લાગ્યો. લીલાવતીએ જોયું કે, તેના પિતા રામદાસ શેઠના ખૂનનો વિષય વાંચતો નહેતો. કારણ એ વિષય પહેલાં તેણે ધણી વખત વાંચ્યો હતો. રામદાસે વાંચ્યો હતો એ લીલા જાણતી નહોતી. લીલાએ તેના પિતાને થરથર કંપનો જોયો. તેના કપાળ ઉપર પુષ્કળ પસીનો છુટ્યો હતો. પલકઅપ્લ દષ્ટિથી તે એક તરફ જોઈ રહ્યો હતો. લીલાએ લય પામી રડતાં રડતાં કહ્યું, “બાપા—ઓ બાપા!”

લીલાના અંબોધનને સાંભળી પ્રાણુલાલ સહજ સ્વસ્થ થયો. તેણે પુત્રીના મુખ તરફ જોઈ અસ્પષ્ટ સ્વરે કહ્યું, “સ્વપ્ન—સ્વપ્ન—”

એકાએક પ્રાણુલાલ રડી પડ્યો. બન્ને હાથથી મોં ઢાંકી તે ચુપકાદીથી રડવા લાગ્યો. લીલા હૃદયમાં દિગ્ભ્રમ બાવી પિતાની પાસે જમ બેઠી. શું બોલવું તથા શું કરવું એ તે વિચારી શકી નહિ. લગભગ અડધા કલાક સુધી પ્રાણુલાલ એવી હાલતમાં જ બેસી રહ્યો. પછી તેના રૂદનનો ધ્વનિ અંબાળાને

બંધ થયો. લીલાએ તેને બોલાવી વિરકત કર્યો નહિ. કાંઈ સમજી નહિ શકાવાથી તે ચુપકાદીથી પિતા પાસે બેસી રહી.

ધણા સમય સુધી પ્રાણુલાલ કાંઈ બોલ્યો નહિ. તેથી બચબીત બની લીલાએ તેને હસ્ત સ્પર્શ કરી કહ્યું, “બાપા—ઓ બાપા!”

પ્રાણુલાલે કાંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ. એ વખતે લીલા તેના પિતાને બેશુધ્ધ બની જાયેલો જોઈ શકી. તેણે પિતાને બિછાનામાં સૂવાડી દઈ જવ્હીથી ડોક્ટરને બોલાવી લાવવા માણસ દોડાવ્યો.

—:○:—

પ્રકરણ ૧૦ મું

—:○:—

મંયરાત્રે ખૂનની જગ્યાએ.

મધ્ય રાત્રિ થઈ જવા છતાં વિજયા નિદ્રાધીન થઈ શકી નહોતી. પતિનું ખૂન થવા પછી તેને આહાર ઉપર રૂચિ નહોતી તથા નિદ્રા તેનાથી દૂર ભાગતી હતી.

ધડીઆળમાં એકનો ટકોરો થયો. રાવ બહાદુર રામદાસ શેઠના બંગલામાં મળીર નિસ્તબ્ધતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપિત થઈ ચુક્યું હતું. દારૂદાસીઓ ઉઘી મયાં હતાં. આખા બંગલામાં જાણે કે કોઈ જાગૃતું નહોતું!

વિજયા હજી સુધી સૂઈ રહી શકી નહોતી. ચિંતનપુર અને બ્યાકુળ ભાવથી તે પોતાના બિછાનામાં બેસી રહી હતી. નજીકના ખંડમાંની નાની ધડીઆળમાં એકનો ટકોરા થયો એટલે તેણે અમકાને ચોતરફ જોયું. તે કાન માંડી એક ચિત્તે કાંઈ સાંભળવા

લાગી. કોઈપણ તરફથી કોઈ અવાજ સંભળાયો નહિ. અંધાં મળુઓ ઉઘી ગયાં છે એવી વિજ્યાની ખાત્રી થઈ.

વિજ્યાએ ઉઠી એક બત્તી સળગાવી. પછી એ બત્તી હાથમાં લઈ પગલાંનો અવાજ ન થાય એવી સંભાળથી તે પોતાના શયન-ગૃહની બહાર નીકળી.

ધણા ખંડ વટાવી તે એક ખંડનાં પ્યારણાં પાસે જઈ સ્તંભિત ભાવથી ઉભી રહી. પ્યારણાં ઉઘાડવાનું સાહસ તે કરી શકી નહિ તેનું હૃદય જોરથી ધબકવા લાગ્યું. તેના હાથ થર થર કંપવા લાગ્યા.

ધણા વખત સૂંચી તે સ્તંભિત ભાવથી એ પ્યારણાં પાસે ઉભી રહી. અંતે સૂત્રાંગું હૃદયચળ એવું કરી તેણે હાથથી પ્યારણાં ફેર્યાં પ્યારણાં ઉઘડી ગયાં. પછી તેણે એ ખંડમાં પ્રવેશ કર્યો, પરંતુ તે આગળ ડગલું ભરી શકી નહિ. એકાએક તેનું સર્વાંગ ઝાસે કે સ્થિર થઈ ગયું.

અ એ જ બેઠકખાનું હતું ! આ બેઠકખાનામાં જ રામદાસ શેઠનું ખૂન થયું હતું. ખૂન થયું ત્યારથી એ અંધ રહેતું. એ બેઠકખાનામાં ખૂન થયા પછી કોઈએ પ્રવેશ કર્યો નહોતો. બેઠકખાનાની સૂત્રાંગી વસ્તુઓ હતી તેમને તેમ હતી—કોઈએ કોઈ પણ વસ્તુને હાથ અડકાડ્યો નહોતો.

વિજ્યા ફેટલા વખત સૂંચી ત્યાં સ્તંભિત ભાવથી ઉભી રહી તેની ખબર તેને પોતાને પણ નહોતી. એકાએક ભયથી ચમકી ઉઠી તેણે ચોતરફ જોયું. તે જો કાંઈ કરવા આવી હતી તે કર્યો સિવાય ચાને તેમ નહોતું ! જો ચાને તેમ હોત તો તે કદાપિ

આ બેઠકખાનામાં આવા ગંભીર રાતના વખતે કદાપી આવત નહિ. તેનું કાર્ય ઘણું મહત્વનું હોવાથી જ તે નિશ્પાયે આ બેઠકખાનામાં આવી હતી.

વિવ્રળ કરવાથીજ કામ બગડવાનો સંભવ હતો. મહા મુશ્કિળતે હૃદયમાં દિમ્મત લાવી વિજયા આગળ વધી. બત્તીને એક બાજુએ મૂકી વસ્ત્રની અંદરથી એક કુંચી ખઠાર કાઢી તેણે એ બેઠકખાનાની દિવાલ સાથે આવેલી એક આલમारी ઉઘાડી.

આલમારીની અંદર એક ગુપ્તદ્વાર હતું. એ ગુપ્તદ્વારનું અસ્તિત્વ એક એક કોઇના જાણવામાં આવે તેમ નહોતું. રામદાસ શેઠ અને વિજયા સિવાય એ ગુપ્તદ્વારના અસ્તિત્વની ત્રીજા કોઈ પણ માણસને ખબર નહોતી. વિજયાએ ઝડપથી એ ગુપ્તદ્વાર ખેંચી નાખ્યું. ત્યાર પછી ભયચકિત દૃષ્ટિથી ચોતરફ જોઈ કોઈ વસ્તુ અંદરથી ઉઘાડી લઈ પોતાના વસ્ત્રમાં તેણે છુપાવી દીધી.

એવામાં નજીક કોઈના પગલાંનો અવાજ વિજયાના સાંભળવામાં આવ્યો. એ અવાજ ધણે ક્ષીણ હોવા છતાં વિજયા સાંભળી શકી. એ અવાજ સાંભળી તે જડસડ બની ગઈ. તેના શરીરના સઘળા લોહીનું જાણે કે પાણી યદ્ય ગયું, તે નિસ્તબ્ધ સ્તંભિત ભાવથી જડ પ્રતિમાની માફક હતી રહી. દ્વારમાંથી હાથ પાકે ખેંચી લેવા જોડલા દિમ્મત પણ તેનામાં રહી નહિ.

પગલાંનો અવાજ વિશેષ પાસેથી સંભળવા લાગ્યો, અને અવપ્રજ્ઞામાં જ બેઠકખાનાના બારણા ખુલી ગયા. હાથમાં બત્તી

લઈ હરિદાસે એ બેઠકખાનામાં પ્રવેશ કર્યો. તે એ સ્થળે તેની માતાને જોઈ વિસ્મિત અને સ્તાંભિત બની બેઠક ઉભો રહ્યો.

માતા અને પુત્ર-બન્ને ચુપ હતાં. થોડા સમય સુધી એ બન્નેમાંથી કોઈ કંઈ બોલ્યું નહિ, વિજયા બહીકની મારી ધર ધર કંપતી હતી.

છેવટે હરિદાસે કહ્યું, “બા! તું અહીં ક્યાંથી? આટલી મોડી રાત્રે તું આ બેઠકખાનામાં શા માટે આવી છે?”

વિજયા આ પ્રશ્નનો કોઈ ઉત્તર આપી શકી નહિ. હરિદાસ તેના મુખ તરફ તીક્ષ્ણ દષ્ટિથી જોઈ રહેતો હતો. વિજયાએ થોડા સમય પછી કપિત કંઠે કહ્યું, “મને ઊંઘ નહિ આવવાથી હું અહીં આવી હતી.”

“તેં એ આલમ્બારી શા માટે ઉઘાડી છે?” હરિદાસે પૂછ્યું.

આ પ્રશ્નનો કોઈ ઉત્તર નહિ આપતાં વિજયાએ કહ્યું, “લઈ! હું હવે અહીં ઉભી રહી શકતી નથી. તું મને મહારા ખંડમાં લઈ જા.”

ચુપકાઈથી હરિદાસે માતાનો હાથ પકડ્યો. પછી તે પાછળના દ્વારમાંથી માતાને બહાર લઈ ગયો.

પ્રકરણ ૧૧ મું

માતા અને પુત્ર

એ લયંકર બેઠકખાનામાંથી બહાર નીકળ્યા પછી વિજયા કાંઈક અંશે શાન્ત થઈ. તેણે અરપબ્દ સ્વરે કહ્યું, “હું એ બેઠકખાનામાં મહા એ આશંક્યું નથી.”

હરિદાસે માતાના મુખ તરફ પ્રથમના જેવી તીક્ષ્ણ દષ્ટિથી જોઈ કહ્યું, “બા! તું શા હેતુથી એ બેઠકખાનામાં ગઈ હતી?”

અત્યાર સુધી જે કાંઈ જાણવામાં આવ્યું હતું તે ઉપરથી હરિદાસે પોતાના મન સાથે એવો નિશ્ચય કર્યો હતો કે, તેના પિતાનું ખૂન કોઈ સાધરણ માણસે કર્યું નથી. એ ખૂનની અંદર ભેદ ભરેલું ગૂઢ રહસ્ય છુપાયેલું હોવું જોઈએ. એ રહસ્ય મતા જાણતી હોવા છતાં ઈરાદાપૂર્વક પોતાને કહેતી નથી આવી હરિદાસની ધારણા હતી કોઈ પણ પ્રકારે એ રહસ્ય જાણી લેવાનો હરિદાસે પોતાના મન સાથે દૃઢ સંકલ્પ કર્યો હતો. તેના મનનો ભાવ સમજી જઈ વિજયાનો પ્રાણ કંપી ઉઠ્યો.

વિજયા પોતાના શયનગૃહનાં દ્વાર પાસે જઈ ઉભી રહી. પોતાને એ સ્થળે રાખી હરિદાસ ચાલ્યો જશે એમ તે ધારતી હતી; પરંતુ હરિદાસ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો નહિ. તેણે માતાની સાથે તેના શયનગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો.

વિજયાએ પિછાનામાં બેસી બંને હાથથી પોતાનું મોં ઢાંકી દીધું. હરિદાસ થોડા સમય સુધી સુપડીલી ધારણ કરી ઉભો રહ્યો. પછી તેણે જંબીર ભાવથી કહ્યું, “બા! તું આવી જંબીર રાત્રે એ બેઠકખાનામાં શા માટે ગઈ હતી એવો હું તને પ્રશ્ન પૂછું તો એ અન્યાય પ્રશ્ન કરેલો લેખાશે કે? હું તારો પુત્ર છું. તું મહારી જન્મદાયિની માતા છે. માતા પુત્ર વચ્ચે કાંઈ જૂઠાઈ અથવા ભેદ હોઈ શકે ખરો કે? હું તને વારંવાર કહી ચુક્યો છું તથા આજે પ્રશ્ન કરું છું કે, જ્યાં સુધી મહારા પિતાના ખૂનીને નહિ પકડી શકું ત્યાં સુધી હું નિશ્ચિંત થઈ

શકીશ નહિ. ખૂતીને શોધી ઠાઠવાની ઇશ્વરનું નામ લઈ મહેં મહારા મન સાથે પ્રતિજ્ઞા કરી છે. ખૂતીને ઉચિત સખ ય.ય એવી ત્હારી ઇચ્છા નથી કે? જો તું એ સંબંધી કંઈ જાણતી હોય તો મ્હને કહે. મહારાથી તું જો કોઈ પણ છુપાવે તો એ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી.”

હરિદાસે ચુપ રહી થોડા સમય સૂઈ ઉતારની રહ ગઈ; પરંતુ વિજયાએ તેને કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ.

હરિદાસે અતિ વિષણુ ભાવથી કહ્યું, “બા! મહાન પિતાની જીંદગી સાથે કોઈ ગુપ્ત ભેદનો સંબંધ દશે એવી દેખના સુખ્યા પહેલાં મહારા અંતરમાં ઉપજી નહેતી. હવે મ્હને કેમ લાગે છે કે, એમની જીંદગી સાથે કંઈ ભેદ હોઈ તું એ ભેદ સંબંધી જાણીતી છે. હું એ ભેદમાં જેમ જોડો ઉતરવા ઇચ્છું છું તેમ એ ભેદ વિશેષ ગૂઠ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. અતિ વિશ્વા સપાત્ર ધણા જુના વખતનો નોકર મિહિર ગૃમ થઈ ગયો છે, ત્હારા મુખ ઉપર પણ કોઈ ગંભીર ચિંતાનો છાવા છવાયેલી જોવામાં આવે છે. તું આવી ગંભીર રાત્રે એ બેઠકખાનામાં જઈ કોઈ વસ્તુ શોધતી મહારી નબરે પડી છે. એ સર્વ વિષયનો વિચાર કરતાં તું એ ભેદથી અમુક અંશે જાણીતી છે એમજ મ્હને લાગે છે. હું ત્હારો એકનો એક પુત્ર છું તું શા માટે મ્હરથી એ ભેદ છુપાવી રાખે છે? તું જો કંઈ જાણે છે તે જો મ્હને કહે તો કદાચ હું મહારા પિતાના ખૂતીને સહેલાઈથી પકડી શકું. એ ખૂતી જીવતો રહે એવી તો ત્હારી ઇચ્છા નહિ જ હોય!”

આ વખતે અતિ ક્રોધે વિજયાએ કહ્યું, “ગુન્હેમારને ઇશ્વર દિશા કરશે.”

હરિદાસે બવા ચઢવી કહ્યું, “ પહેલાં પણ તહેં એમજ કહ્યું હતું ! હું તને ફરીથી યાદ આપું છું કે, ઈશ્વર ગુન્હેગારને શિક્ષા કરે ત્યાં સુધી હું ધીરજ ધારણ કરી શકું તેમ નથી. બ્યાં સુધી પિતાના ખૂનીને ફાંસીની સજા નહિ થાય ત્યાં સુધી મહારાજ અસ્વસ્થ બનેલું ચિત્ત શાન્ત થાય તેમ નથી.”

વિજયાએ મસ્તક દલારી ધીમેથી કહ્યું, “ ભાઈ ! ત્યારા કહેવા પ્રમાણે જો કાંઈ ગુ ન રહસ્ય હોય તો જગતમાં તે જાહિર ન થાય એમ કરવું આપણે માટે ઉચિત નથી કે ?”

“ એ રહસ્ય મને જણાવવાથી તેને કાંઈ આખા જગતમાં ફેલવો થઈ જવનો નથી. હું પુત્ર તરીકેની મહારી ફરજ સમજું છું એ રહસ્ય ગને એવું હોય તો પણ તેને જાણવાનો અને સાંભળવાનો મને અધિકાર છે પિતાના ખૂનીને શિક્ષા કરાવવા હું બંધાયેલો છું અને તેથી જ એ ગુપ્ત રહસ્ય જાણવાની મહારી દંડજ છે.”

વિજયાએ પુત્રના મુખ તરફ જોઈ બણી દટતાથી કહ્યું, “ મહારાજ મુખેથી તું એ છુપો ભેદ—ભયંકર રહસ્ય નહિ જ જાણી શકે.”

હરિદાસ પણ આશ્ચર્ય પામી માતાના મુખ તરફ જોઈ બોલી ઉઠ્યો, “ બા ! તું શું બોલે છે એ તું પોતે જાણતી નથી કે ?”

“ સારી રીતે જાણું છું. મહારાજેદમાં પ્રાણુ હશે ત્યાં સુધી હું તને એ ભેદ સંભળી કાંઈ કહી શકીશ નહિ.”

“તું મહેને નહિ કહે ? મહારા પિતાનો ખૂની પકડાય એવી તારી ઇચ્છા નથી કે ?”

“ભાઈ ! એ શ્વેતાન મહારી સ્થામે આવીને ઉભો રહે તો પણ હું કંઈ કહી શકું તેમ નથી. જો તેઓ કદાચ જીવતા રહ્યા હોત તો પણ પોતાના શત્રુ સંબંધી કંઈ કહી શકત નહિ.”

મંતાના આ કથનનો ભાવાર્થ સમજવામાં નહિ આવવાથી હરિદાસ વિરક્ત બની જઈ કોષે બસ્યો. મહાકવિ આત્મસંયમ કરી તેણે કહ્યું, “ભલે, તું બીજું કંઈ ના કહે તો આજે રાત્રે બેઠકખાનામાં કેમ ગઈ હતી તે કહે.”

વિજયાએ મૃદુસ્વરે કહ્યું, “તું વિના અરણ્ય વિવાદ શા માટે કરે છે ? હું તને કંઈ કહી શકું તેમ નથી.”

“ઠીક છે.” કહી રાપમાં ને રાપમાંજ હરિદાસ એ શ્વેતગૃહની ખૂદાર ચાલ્યો ગયો. વિજયાએ અત્યાર સુધી મહા-મુશ્વિતે જો અશ્રુપ્રવાહને રોકી રાખ્યો હતો તે હવે પૃથ્વી વેગથી પ્રવાહિત થવા લાગ્યો. તેના બંને નેત્રોમાંથી બહુ કે આવશ્ય માસની જળધારા વરસવા લાગી. તેણે બિછાનામાં સઈ જઈ ઉશ્ચિકા સાથે મ્હોં દબાવ્યું. ઉશ્ચિકું અશ્રુજળથી ભીંજઈ ગયું.

રૂદન કરતાં કરતાં અત્યંત કલાન્ત થયા પછી વિજયા તંદ્રાધીન થઈ. પ્રભાતકાળના અરસામાં કેટલાક માણસોનો કાલાહલ સંભળી તે ચમકી જાગી ઉઠી.

પ્રકરણ ૧૨ મું

વિજયાના ચિત્તની અસ્થિરતા

રાત્રે જે કાંઈ અન્યું હતું તે વિજયા એકાએક યાદ કરી શકી નહિ. પછી ધીમે ધીમે બનેલી વાત તેને યાદ આવવા લાગી. આ વિશ્વસંસારમાં તેના જેવી દુઃખિની બીજી કયી સ્ત્રી હતી ? તેની મફક અસહનીય દારણ મર્મયાતના કયો સ્ત્રી સહન કરતી હતી ?

તે જે કાંઈ જાણતી હતી તે જીવના ભોગે પણ જાહિર કરી શકે તેમ નહોતી. હરિદાસે તેને ઘણા પ્રશ્ન પૂછ્યા હતા; પરંતુ તે તેના એક પણ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી શકી નહોતી. પુત્રને તેના ઉપર સદેહ ઉપજ્યો છે એમ તે સ્પષ્ટ સમજી શકી હતી. આ વાતનું સ્મરણ થઈ આવતાં તેનો દેહ કંપી ઉઠ્યો. તે ચોતરફ બીપણ અધકાર જેવા લાગી. તેનો ચોતાનો પુત્ર જ તેને પતિધાતિની સમજતો હતો એ તેને માટે કાંઈ ઓછા દુઃખની વાત હતી કે ? વિજયાના શોક સંતાપનું વચાર્થ વર્ણન કરવાની શક્તિ આ અક્ષમ લેખિનીમાં નથી.

વિજયા કયાં સૂધી આ દુઃખદાયક ચિંતામાં લીન હતી તેની તેને પોતાને પણ ખબર નહોતી. એવામાં દાસીએ એ ખંડમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે તેણે દાસીના મુખ તરફ જોયું. માથુસ નબરે પડતાં જ આજે જાણે કે તેનો પ્રાણ કંપી ઉઠતો હતો.

તેનું મુખ જોઇ દાસી વિસ્મિત બાવથી બોલી, “બાસાહેબ ! આજે તમારી તબિયત નરમ છે કે ?”

વિજયાએ કાંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ. દાસીએ કહ્યું, “કાલે તમને ઊંઘ આવી નથી અને મહને પણ ઊંઘ આવી નથી. શેઠના પેલા બેઠકખાનામાં કાંઈને બોલતું કાઢીયું ત્યારથી મહારો જીવ જ ઉડી ગયો હતો!”

“તહેં કોના કહ્યો અવાજ સંભળ્યો હતો?”

“એ હું જાણી શકી નથી.”

વિજયાએ આત્મત કોવજાવ દર્શાવી કહ્યું, “ફરીયા એ બેઠકખાનાની વાતનો ઉચ્ચાર કરીશ તો ત જ ફાલે તને નોઠરી ઉપરથી કઠી મૂકવામાં આવશે. હારે એ સખધા કાંઈને કાંઈ કહેવું નહિ એવા હું તને સખત ચેતવણી આપુ છું.”

દાસીએ મરતક નમાવી નમ્ર બાવથા કહ્યું, “તમે કહો છો તે પ્રમાણે એ વાત હું કાંઈને કહીશ નહિ.”

વિજયાએ બીજી દેશા તરફ મુખ ફેરવ્યું. પછી દાસી તરફ જોઈ રહે કહ્યું, “જા, મહોટા કાંઈને નોકરદ્વારા અખર આપ કે, તેઓ હમણાજ મહને મળી જાય.”

દાસી શેઠશુનો ભાવ જોઈ ભયભીત બની ગઈ હતી. તે ઝડપથી શેઠશુના શયનગૃહની ખૂદાર ચાલી ગઈ.

પાકુ નોકર ધસધસાટ ઉઘતો હતો. દાસીએ તેને દટ્ટેળી જગાડ્યો તથા શેઠશુનો ફુકમ કહી સંભળાવ્યો. પાકુએ આંખો આંળતાં કહ્યું, “ધની, મહને તાલક હયરાન શા માટે કરે છે? મહોટાભાઈ ક્યારનાય ખૂદાર ચાલ્યા ગયા છે.”

આ ઉત્તર સાંભળી દાસીએ વિરકત થઈ કહ્યું, “પાકુ! તું બોલું બોલે છે? મહોટાભાઈ આટલા વહેલા ક્યાં ગયા છે?”

પાંડુએ હસીને લોહપ દષ્ટિથી દાસી તરફ જોઈ કહ્યું,
“ધની, તારી વાત સાંભળવી મ્હને બહુ ગમે છે. ધનીને બદલે
તારું નામ ચંદ્રમુખી પાડ્યું હોત તો સારું!”

“રંગરાગ કરવાના મૂકી દઇ મ્હોટાભાઈ ક્યાં છે તે જાણી
કહે?” દાસીએ વિરકત બની જઈ કહ્યું.

“જો હું તને ખરો ઉત્તર આપું તો તું મ્હને તારી
સાથે બે ઘડી મોજ લૂંટવા દેશ કે?” પાંડુએ નમ્રતાપૂર્વક બરેલો
પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“તારી બે ઘડીની મોજનું નખખોદ જાય! ફરીથી આવી
મસ્કરી કરીશ તો ભારે પડી જશે સમજ્યો? મ્હને બા સાહેબે
મોકલી છે. તું ઉત્તર આપે છે કે નહિ.”

બા સાહેબનું નામ સાંભળી પાંડુના બેજાંતો પાવર ઠંડો
પડી ગયો. સરળ ભાવથી તેણે કહ્યું, “મ્હેં તને ખરું જ કહ્યું છે
કે, બાઈ સાહેબ ખુદાર મયેલા છે.”

દાસી ખીંતી ખીંતી શેઠાણી પાસે ગઈ. તેણે કહ્યું, “બા
સાહેબ! મ્હોટાભાઈ! ક્યારેનાય ખુદાર આલ્યા ગયા છે એમ
પાંડુ કહે છે.”

આ વખતે વિજયા ભવની મારી એક ખૂમ મારી ઉઠી.
પછી દાસી તરફ જોઈ તેણે કહ્યું, “તું અહીંથી ચાલી જ.
તારું હવે કાંઈ કામ નથી.”

— છુટકારાનો દમ છોડી દાસી અન્ય કાર્યર્થે ચાલી ગઈ.

—:~:—

પ્રકરણ ૧૩ મું

—o—o—o—

તપાસની શરૂઆત

એક દિવસે હરિદાસ તેના બાદ્યબધુ મોહનલાલ સાથે પગે ચાલતો ચાલતો ફેંચખીજ તરફ જઈ ગયો. બન્ને મિત્રોની આકૃતિ પ્રકૃતિમાં ઘણો ફર્ક હોવા છતાં બન્ને વચ્ચે ગાઢ મિત્રતા હતી. મોહનલાલ વર્તમાનપત્રોનો લેખક હતો. મુંબઈ શહેરના સારા અગર ખોટા કે.મ.પણ સ્થળથી તે પરિચિત હતો.

મોહનલાલના પૈશાકની કાંધ એકસ સ્થિરતા નહોતી. ઘડીમાં તે ખાદી ધારી દેખાતો તો ઘડી પછી અંગ્રેજી ઇન્ડિઅનનો વેશ નજરે પડતો હતો.

હરિદાસના અંતરમાં મોહનલાલની વિદ્યા તથા બુદ્ધિ માટે ઘણું માન હોવાથી પિતાના ખૂનીને પકડવાના કામમાં એ મિત્રની મદદ લેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો. પોતાનો એ નિશ્ચય તેણે મોહનલાલને બતાવ્યો. મોહનલાલે ઘણા અનંદ સહિત મિત્રને મદદ કરવા કબૂલ્યું. આવી કામ કરવામાં મોહનલાલ ઘણો અનંદ અનુભવતો હતો. આજે તેમની તપાસના આરંભ થતો હોઈ તેઓ ફેંચ ખીજ તરફ પગે ચાલના નીકળી પડ્યા હતા. મોહનલાલે કહ્યું હતું કે, “બન્ને ખૂનો લગભગ એક જ વખતે થયેલાં હોવાથી એ ખૂનોનો એકબીજા સાથે સંબંધ છે કે કેમ એ પ્રથમ જાણવાની જરૂર છે.”

હરિદાસ શ્રીમંતનો પુત્ર હોવા છતાં તે કદાપિ વેશ્યાઓનાં ભણામાં ગયો નહોતો. તે એ વેશ્યાઓનાં મકાનો જોઈ સંકુચિત

બની ગયો. તેણે કહ્યું, ‘આવા ખરાબ સ્થળે આજે હું પહેલ વહેલો આવું છું.’”

મોહનલાલ રસ્તા ઉપરની એક ગલીમાં હરિદાસને લઈ ગયો. એ ગલીમાં એક બાજુએ પેલું મકાન આવેલું હતું. એ ગલીની બન્ને બાજુએ બન્ને તરફ ત્રણ ત્રણ મળની ચાલીઓ આવેલી હતી. ગલીમાંથી એક પ્રકારની તીવ્ર દુર્ગંધ આવતી હોવાથી હરિદાસે ખરિસામાંથી રમાલ કાઢી નાક ઉપર દબાવ્યો.

મોહનલાલે કહ્યું, “વિમળાના મૃતદેહનો સત્કાર કોણે કર્યો હતો. એ આપણે પ્રથમ જાણવું જોઈએ. વિમળાના કોઈ સગા સબંધનો પત્તા લાગ્યો નથી. તે ક્યાંથી આવી હતી એ વાતનો પણ પત્તા લાગ્યો નથી. આમ છતાં પોલિસની રજા મેળવી કોઈ માણસે તેના મૃતદેહનો અગ્નિસંસ્કાર કર્યો છે. એ માણસ કોણ છે એ આપણે જાણવું જોઈએ.”

હરિદાસે કહ્યું, “આ ગલીમાં રહેતી સ્ત્રીઓને એ વાતની ખબર હશે. ચાલો આપણે પુછી જોઈએ.”

“તમારે સાથે આવવાની જરૂર નથી. વિચાર કરી જોનાં મહત્તે એમ લાગે છે કે જે મકાનમાં વિમળા રહેતી હતી એ મકાનમાં તમે ન આવો તો સારું.”

“એવું કાંઈ કારણ?”

“તમે સાથે હશે તો કોઈ કાંઈ કહેશે નહિ.”

“ના, હું પણ તમારી સાથે આવીશ.”

“એમ કરવાથી કાંઈ કામ થશે નહિ. તમને જોગબંધ તો કાંઈ કાંઈ હકીકત કહેશે નહિ.”

“અહીં મહેને કાંઈ ઓળખી શકશે નહિ.”

“તમારી ભૂલ થાય છે. પોલિસના અમુક માણસો છુપા વેશમાં અહીં ફરતા હશે. તેઓ તમને ઓળખી શકે તેમ છે. વળી તેઓ તમને અહીં આવેલા જોઈ શેડના ખૂન સાથે વિમળાના ખૂનનો કંઈ સંબંધ હશે એમ ધારી વિશેષ ઉપદ્રવ કરી મૂકશે. તમે મહારી સાથે ન આવો એજ ઉત્તમ છે.”

હરિદાસ મોહનલાલના કથનની મંબીરતા સમજી શકે. તેણે કહ્યું, “ભાઈ ! હું તમારી સલાહ પ્રમાણે વર્તવાને તૈયાર છું.”

આ વખતે જે મકાનમાં વિમળાનું ખૂન થયું હતું એ મકાનમાંથી એક માણસને એક પાળિકા સાથે બહાર નીકળતો તેમણે ધનનેએ જોયો. એ માણસ તથા પાળિકાને જોઈ હરિદાસના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. નજીક બીજી એક અંધકારવાળી સાંકડી ગલી આવી હતી તેમાં તે બરાબ મથે. પેસો માણસ પાળિકાની સાથે મુખ્ય રસ્તા ઉપર જઈ બાકુલી ગાડીમાં બેઠો.

એ માણસ પ્રજ્ઞલાલ હતો અને તેની સાથેની પાળિકા લીલાવતી હતી.

—:—

પ્રકરણ ૧૪ મું

—:—

પ્રાથમિક તપાસનું પરિણામ

પ્રજ્ઞલાલ અને લીલાવતીને ખૂનવાળા મકાનમાંથી બહાર નીકળેલાં જોઈ હરિદાસ અતિ આશ્ચર્ય પામી સ્તંભિત બની ગયો હતો. એ સ્થળે હવે ક્ષણકાળ માટે પણ રોકાવાની તેની ઇચ્છા

ન હોતી. તેણે મોહનલાલ પાસે ઉપરિયત થઇ કહ્યું, “ભાઈ તમારું કહેવું તદ્દન બરાબર છે. હું અહીં રોકાઉં એ ઉચિત નથી. હું મ્હારે બંધને ચાલ્યો જાઉં છું. તમે ત્યાં આવી જે બાનમી મેળવી શકો તે મ્હને જણાવજો.”

આમ કહી હરિદાસ મિત્ર પાસેથી વિદાય લઇ પોતાના બંધના તરફ ચાલ્યો ગયો. મોહનલાલે જે મકાનમાં ખૂન થયું હતું તેમાં પ્રવેશ કર્યો.

લગભગ એક કલાક પછી તે એ મકાનમાંથી બહાર નીકળ્યો. પછી નજીક આવેલી એક દેશી દારૂની દુકાનમાં પ્રવેશ કરી તે અંદરના ભાગમાં જઈ એક બજૂએ બેઠો. દારૂને બદલે તેણે સોડાનો ગ્લાસ પોતાની પાસે મૂકી રાખ્યો.

એ સ્થળે બીજા આઠ દસ માણસો દારૂ પીતા બેઠા હતા. એ માણસો ગ્લા.મિની વેશ્યાઓના અશ્રિતો હતા. વેશ્યાઓની કમાઈનો તેઓ આવી રીતે દારૂ પીવામાં ઉપયોગ કરતા હતા.

મોહનલાલ સિમારેટ પીતાં પીતાં વિમળાના ખૂન સંબંધીના વિચાર કર્યા કરતો હતો; છતાં તેના કાન પેલા આઠદસ માણસોની વાતચિત સંભળતા હતા એ સોડા વિમળાના ખૂન સંબંધી કંઈ વાત કરે છે કે કેમ એ જાણવાની મોહનલાલની ઉત્કટ ઇચ્છા હતી.

મોહનલાલે પોતાના મન સાથે વિચાર્યું, “જે હકીકત જાણવામાં આવી છે તે ઉપરથી વિમળા બીજી વેશ્યાઓની માફક ધંધે બેસતી નહોતી એમ સાબીત થાય છે. તે કદાપિ કંઈ પુરૂષ સાથે વાતચિત કરતી નહોતી. તેણે જે રાતે ખૂન થયું

તે રાત પહેલાં કોઈ પણ દિવસે તેની પાસે કોઈ પુરુષ ગયો ન હોતો. વળી ખૂન થયું તે રાતે ઉપરા ઉપરી ત્રણ પુરુષો તેની પાસે ગયા હતા એ આશ્ચર્યજનક પ્રકાર છે. એ ત્રણ પુરુષોમાંના એકે તેનું ખૂન કરેલું છે એ ચોક્કસ છે. વિમળાનાં સત્રાં સંબંધી કોઈ નથી. તે ક્યો જાતની તથા ક્યાંની રહેવાસી છે એ કોઈ જાણતું નથી. તે ત્રણ પુરુષો ખૂદારના કોઈ સ્થળેથી તેને મળવા આવ્યા હોય એમ લાગે છે.”

મોહનલાલે જે વિચાર કર્યો હતો તથા જે હકીકત સાંભળવા તેણે દારૂની દુકાનમાં પ્રવેશ કર્યો હતો તે હકીકતનો અમુક અંશ એના સાંભળવામાં આવ્યો. પેલા માણસોએ આમતેમની કેટલીક વાતો કર્યા પછી વિમળાની વાત કહી વિમળા કોણ હતી તથા તેનું ખૂન કોણે કર્યું એ વિષયની ચર્ચા ચાલવા લાગી; પરંતુ તેમની વાતચિતમાં કંઈ નવીનતા નહોતી.

એવામાં એક માણસ બોલી ઉઠ્યો, “તેની પાસે એક પૈસો પણ નહોતો, છતાં એક માણસે એના દેહની ક્રિયા પાછળ પુષ્કળ ખર્ચ કર્યું છે. એ માણસ કોણ હશે?”

બીજા એક માણસે કહ્યું, “પોને વિમળાનો ઓળખીતો છે એમ કહી એ માણસ તેના મૃતદેહને કબ્જે લેવા આવ્યો હતો. હું એ વખતે ત્યાં હાજર હતો. પોલિસની હાજરીમાં શબદેહ જોઈ તેણે કહ્યું, “ના, હું આ બાદને ઓળખતો નથી. પહેલાં કોઈ વખતે કદાચ જોવામાં આવી હોય તો તે પણ મૂને યાદ નથી.” એ માણસ તેનું નામ સુઢાં જાણતો ન હોતો. પછી જ્યારે એમ સાંભળ્યું કે, વિમળા પાસે

એક પૈસો પણ નથી તથા તેના શબ્દદેહનો સત્કાર ઠોઠ કરનાર નથી ત્યારે એ માણસે પોલિસને કહ્યું, “ જો પોલિસને હરકત ન હોય તો હું મ્હારા ખરચે આ બાધના મૃત દેહનો સંસ્કાર કરવા તૈયાર છું. જોમાં પોલિસને શી હરકત હોય ? એ માણસે દયાભાવને વશ થઈ વિમળાના મૃતદેહનો સંસ્કાર કર્યો છે. એના જેવા દયાળુ માણસો વિશ્વસંસારમાં ઘણા થોડા હશે. ”

બીજા એક માણસે કહ્યું, “ ખરું છે. ઘણા દયાળુ માણસ સિવાય એવું પરોપકારી કામ બીજું કોણ કરે ? હમણાંજ એ પરમળુ માણસ એક છોકરી સાથે બાવી વિમળાની ધરવાળીને મળી ગયો છે. ”

ત્રીજા એક માણસે જરાસાથી પૂછ્યું, “ શા માટે એ ધરવાળીને મળવા આવ્યો હશે ? ”

પ્રથમ માણસે કહ્યું, “ વિમળાનું ઠોઠ સગું સંબંધી તેની બાળ લેવા આવ્યું હતું કે કેમ તે જાણવા માટે એ કદાચ ધરવાળીને મળવા આવ્યો હશે ! એ માણસ ઘણો બલો દેખાય છે. હું પોતેજ તેને વિમળાની ધરવાળી અમથી ડોશી પાસે લઈ ગયો હતો. તેણે મ્હને એક રૂપિયા ધનામ તરીકે આપ્યો છે. ”

મોહનલાલને એક સૂત્ર મળી આવ્યું. થોડા વખત ઉપર જો માણસને તેણે પેલી ગલીમાંથી બહાર ચાલ્યો જતો જોયો હતો તેણેજ વિમળાના શબ્દદેહનો સત્કાર કર્યો છે એવી મોહનલાલની ખાત્રી થઈ. વળી એ માણસને મોહનલાલ પ્રથમથીજ સારી રીતે ઓળખતો હોવાથી તેનું આશ્ચર્ય વધી ગયું હતું. તે સ્વમત

વિચારવા લાગ્યો, “ કેવળ દયાને વશ થઈ પ્રાણુલાલે વિમળાના શબ્દેહનો સંસ્કાર કર્યો હોય એ બનાવ જોમ નથી. પ્રાણુલાલ આ ખૂનામરકીનો છુપો ભેદ જરૂર જાણતો હોવો જોઈએ. તેની પાસેથી ખૂન ઉપર અજવાળું પાડે એવી ધણી હકીકત જાણી શકાય તેમ છે. ”

જે માણસો ત્યાં બેસી સૂરાગ પીતા હતા તેઓમાંના ધણુ-ખરાતું એમ કહેવું હતું કે, તેઓમાંના કોઈ એ પરમજી માણુ-સને પિછાનતો નહોતો.

એવામાં એ દારૂડીઆઓમાંના એક માણુસ બોલી ઉઠ્યો, “ એ માણુસને સરસ્વતી પાસે આવતાં જતાં ધણી વખત મ્હેં જોયો છે. સરસ્વતી સિવાય બીજી કોઈ સ્ત્રી પાસે તે કદપિ જતો ન હોતો. ”

મોહનલાલ વિસ્મિત બની કાંઈ બોલવા જતો હતો, પરંતુ તત્કાળ પ્રસંગ તેમજ સ્થાનનો વિચાર કરી મહાકળે તે ચુપ રહ્યો. કદલાગ્યે દારૂડીઆ માણુસો પોતાની વાતચિતમાં મક્કમ હોવાથી મોહનલાલ તરફ કોઈનું લક્ષ્ય નહોતું. મોહનલાલ બેચ ઉપર દિવાલને અડેલી બેઠેલો હોય તેણે પોતાની આંખો મીંચી દીધી હતી. દારૂડીઆઓ તે ઊંઘી ગયો છે એમ ધારતા હતા; પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ ઉલટી હતી. મોહનલાલે પોતાના મન સાથે વિચાર્યું, “ ગમે તેમ હો, મ્હારી આજની મહેનત આજ “ થઈ નથી. સરસ્વતી અને પ્રાણુલાલ ઉપર નજર રાખી હવે મ્હારે ખુનની તપાસ આગળ ચલાવવી જોઈએ. મોહનલાલને ઊંઘી ગયેલો જોઈને એક માણુસ આવી તેની પાસે

એડો. મોહનલાલ સહજ પંચુ હાથે નહિ. પેલા માણસે આસ-
પાસ નજર ફેરવી સાવધાનતાથી મોહનલાલના ખીસ્સામાં હાથ
નાખ્યો; આમ છતાં મોહનલાલ ચુપ રહ્યો. તેના ખીસ્સામાં
વિશેષ પૈસા નહોતા. પેલો બદમાશ જે પૈસા મળ્યા તેથી સંતુષ્ટ
નહિ થતાં તેના ખીસ્સામાંથી તે ઘડીઆળ તફાવવા લાગ્યો. હવે
મોહનલાલ આગસ મરડી સાવધાનતાથી બરાબર એડો થયો.
પેલો બદમાશ બોલી ઉઠ્યો, “હુપી પોલીસ-ગુરેતદૂત-ગિંધવનો
ઢોંગ કરી આ માણસ આપણી વાતચિત સાંભળી ગયો છે.”

આ શબ્દો સાંભળી બીજા દારૂડીઆઓ બિલતસ શબ્દો
ઉચ્ચારી મોહનલાલ ઉપર હુમલો કરવા ધસ્યા; પરંતુ મોહનલાલ
ઉસ્તાદીથી એ પીઠામાંથી છટકી ગયો.

—:૦:—

પ્રકરણ ૧૫ મું

—:○:—

માતા પુત્રની પાછી મુલાકાત

હરિદાસ બંગલે પાછો ફર્યો એટલામાં તેના નોકરે કહ્યું,
“બા સાહેબે આપને એ ત્રણ વખત બોલાવ્યા હતા.”

હરિદાસ કપડાં ઉતાર્યા સિવાય માતા પાસે ગયો. વિજયા
તેના શયનગૃહમાં એકલી બેઠી હતી. તેનું મ્હોં ઉતરી ગયું હતું.
મુખ ઉપર ચિંતાની માદ કૃષ્ણવર્ણી છાયા છવાઈ ગઈ હતી. તેનો
લાવ શાન્ત, સ્થિર અને સૌમ્ય હતો.

પુત્રે એ ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે વિજયા તેના મુખ

તરફ ટમર ટમર જોઈ રહી. પુત્રની દૃષ્ટિમાં અડખ દહતા દેખાતી હતી.

હરિદાસે માતાની પાસે જઈ પૂછ્યું! “બા! તહે મ્હને બોલાવ્યો છે કે?”

“હા, બાઈ!”

“ત્યારે તું મ્હને બધી હકીકત કહીશ ને?”

“હું તને કંઈ કહી શકું તેમ નથી. બીજું કામ હોવાથી મ્હેં તને બોલાવ્યો છે.”

“બા! તું ધારે તો મ્હને ઘણી હકીકત કહી શકે તેમ છે. એ હકીકત સાંભળી ખરા ખૂનીનો પત્તો મેળવી હું મ્હારા પિતાના ખૂનનો બદલો લઈ શકું તેમ છું. વળી મ્હારા પિતાના ખૂનમાં કંઈ રહસ્ય હોય તો તે મ્હારા જાણવામાં આવે તેમ છે.”

“બાઈ! ત્હારી સમજ ફેર થાય છે. હું કંઈ જાણતી નથી.”

“ના, એમ કહે કે, જાણતી હોવા છતાં કહેવાની ત્હારી ઇચ્છા નથી.”

“જાણતી હોઈ તો પણ મ્હારાથી ત્હને કંઈ કહી શકાય તેમ નથી. બાઈ! વેર લેવાની ઇચ્છા શા માટે રાખે છે?”

હરિદાસ આત્મસંયમ કરવાનો પ્રયત્નથી દૃઢ નિશ્ચય કરી માતા પાસે આવ્યો હતો. મહા કબૂતે આત્મસંયમ કરી તેણે કહ્યું, “એ વેર લેવાની ઇચ્છા નહિ; પરંતુ પુત્ર તરીકે મ્હારે જાગૃતવાનું હતાંવ્ય છે. એ વાત ઉપર વૃથા વિવાદ કરવાની બરૂર નથી. તહે શા માટે મ્હને બોલાવ્યો છે?”

“ મહેં એમ સંભળ્યું છે કે, ખૂતીનો પતો મેળવી આપનારને ઇનામ આપવાનું તું જાહેર કરનાર છે ! એ વાત ખરી છે ? ” એ વાક્ય ઉચ્ચારતા નર્મદાનો કંઠસ્વર કંપતો હતો.

“ હા, ખરી વાત છે. પાંચ હજાર રૂપિયાનું ઇનામ હું જાહેર કરનાર છું.” એ સાથે બિહારીનો પતો મેળવી આપનાર માટે એક હજાર રૂપિયાનું ઇનામ પણ હું જાહેર કરવાનો છું.”

“ એ તું સાચું કરતો નથી. તું જાણે છે કે, તારા પિતાના ખૂન સાથે બિહારીનો કાંઈ સંબંધ નથી.”

“ મહારાજ ધારવું એથી ઉલટું છે. મહારા પિતાનું ખૂન બિહારીએ નહિ કર્યું હોય; પરંતુ ખૂન સંબંધી ધણી હકીકત એ જાણે છે એ ચોક્કસ છે.”

“ બિહારી પકડાશે તો પણ કાંઈ કહેનાર નથી.”

હરિદાસે મૃદુહાસ્ય કરી કહ્યું, “ એ હું પછીથી જાણ લઉં. પોત્રિસના જુદા આગળ બલબલ દાદાઓ પણ બકરી જેવા બની જાય છે.”

હાથ કાળ માટે બન્ને જખ્ખાં ચુપ રહ્યાં. પછી વિજવા એકાએક પુત્રના પગે માં નમી પડી. હરિદાસના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. પત્થરના પુત્રાણી માફક તે સ્થિર ઉભો રહ્યો. થોડી ક્ષણ સુધી તે કાંઈ બોલી શક્યો નહિ પછી તેણે માતાના હાથમાંથી પગ છોડાવી લઇ તેના બન્ને હાથ પકડી કહ્યું, “ બા, તું આ શું કરે છે ? તું માંડી થઇ ગઈ છે કે ? ”

વિજવાએ આંસુથી ભીંજાયેલી આંખોએ પુત્ર તરફ દીનભાવથી જોઈ મદમદ કંઠે કહ્યું, “ બાપ ! તું મહારી વાત

સામળ. હું તને કરગરીને કહું છું કે, તું આ તપાસ કરવાનું કામ છોડી દે. જે થવાનું હતું તે થઈ ગયું છે. બમડેલી બાજુ હવે કોઈ રીતે સુધરી શકે તેમ નથી. હું જે કાંઈ કહું છું તે ત્હારા તથા આપણા સહુના ભત્રા માટે જ કહું છું. પોલીસને જે કરવું હોય તે કરવા દે. તું ઇનામ બહિર કરવાનો વિચાર માંડીવાળ. તું શું કરવાને બેઠો છે તેની તને પોતાને ખબર નથી ત્હારા પિતાના ખૂનના બનવમાં ધણી બચાંકર ગુનેા કથા છુપાવી છે. કેવળ રૂપિયાત. લોભથી તેમનું ખૂન કોઈએ ક્યું નથી. ભાઈ! હવે હું સહન કરી શકતી નથી.”

દરિદ્રાસે માતાને ઉડાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ વિજ્યાએ પુત્રના પગો પાસે પડી રહી હૃદયવિદારક રૂત કરવા માંડ્યું.

દરિદ્રાસનાં નેત્રોમાંથી પણ અશ્રુજળની અરિરામ વૃષ્ટિ થવા લાગી. થોડા સમય પછી તેણે કહ્યું, “બા! રૂપિયાના લોભથી કોઈએ ખૂન નથી ક્યું તો શા લોભથી ક્યું છે?”

“હું ત્હારા પગો પાસે મરી પડવા તૈયાર છું; પરંતુ દેહમાં જીવ હશે ત્યાં સુધી એ ગુનેા હકીકત તને કહી શકું તેમ નથી.”

“ત્યારે અંદર ધણું બેઠી રહસ્ય હોઈ તું તે બહુતી હોય એમ લાગે છે?”

“ખરું કહું છું કે, હું કાંઈ બહુતી નથી. મહેં કેવળ મ્હારા મન સાથે અસુક કલ્પના કરેલી છે. ભાઈ! ત્હારા પિતાને લોક દેવતા સમાન માનતા હતા. તેમના મૃત્યુથી કેટલાં બધાં મજબૂતો દુઃખશોક કરે છે એ પણ તું જુએ છે. હવે કોઈને

તેમના જૂતજીવનની વાત કાઢી તેમની નિંદા કરે, તેમને દેવતાને બદલે રક્ષસ-નરાધમ તરીકે અમુક ઝોળખાવે, તો તે ઇચ્છવા યોગ્ય લેખાય કે? તેથી જ હું કહું છું કે, એ ખૂનની તપાસ ચલાવવાનું કામ તું છોડી દે. ખૂન પકડાઈ તેને સજા થાય તો પણ આપણે પુનઃ ત્હારા પિતાને મેળવી શકીએ તેમ નથી. ઉત્તરું તેથી કદાચ ત્હારા પિતાનું લોકપ્રિય નામ કલંકિત થશે; તેમનાં અલૌકિક મન પ્રતિષ્ઠા ઉપર પાણી ફરી વળશે ! લઈ એટલા માટે જ હું તને એ કામ છોડી દેવાનો આગ્રહ કરું છું.”

હરિદાસ માતાના કથનનું આંતરિક રહસ્ય સમજી શક્યો નહિ. વિજયાનું લેખનું ખરાબ થઈ ગયું હતું કે? તે આ બધું શું કહેતી હતી? પેતાના દેવતુલ્ય પિતાનું નામ કલંકિત થાય, લોક તેને નરાધમ-નરરક્ષસ કહે એ હરિદાસને તેદન અશક્ય લાગ્યું હતું; કાંઈ પણ રીતે તે તેની માતાનાં ઉપરોક્ત વચન ઉપર વિશ્વાસ મૂકી શક્યો નહિ.

તેણે કહ્યું, “બા ! ત્હારું કહેવું હું માની શકતો નથી. મ્હારા પ્રાતઃસ્મરણીય દેવતુલ્ય પિતાનું નામ કલંકિત થાય એ તદન નહિ બનવા જોઈ છે !”

વિજયાએ થોડા સમય સુધી ચુપ રહ્યા પછી કહ્યું, “ભાઈ ! મ્હેં તને જે કાંઈ કહ્યું છે એમનાં એક પણ શબ્દ ખોટો નથી. તું ત્હારા પિતાના ખૂનનું રહસ્ય ઉકેલવા બેઠાશ તે તેમનું દેવતુલ્ય નામ અવશ્ય કલંકિત થશે. પછી લોક તેમનું નામ ઉચ્ચારતાં પણ તિરસ્કાર અનુભવશે ! જો તેઓ કદાચ હયાત હોય તો એ

નિંદાનું ખરું કારણ દર્શાવી શકત. હવે આપણે એ મધ ગુજરી વાન ઉપર ઢાંકીપીઓડો કરીએ એજ ઉત્તમ છે. હું તારી માતા છું, મહારા વચન ઉપર તું વિશ્વસ રાખ. ”

હરિદાસે ધણા મંભીર ભાવથી કહ્યું, “ જો તું કહે છે તેમજ હોય તો સવળા ખરી હકીકત હું જાણવા ઇચ્છું છું. ખંધી હકીકત જાણી લીધા પછી મહારે શું કરવું ઉચિત છે અને શું કરવું અનુચિત છે તેનો હું વિચાર કરી જોઈશ. તું જે કંઈ જાણતી હોય એ મહેને કહે. હું એ હકીકત અવશ્ય સંભળીશ. ”

વિજયાએ અસ્પષ્ટ આત્મનાદ કરી ખન્ને હાથથી પોતાનું મોં તાંકી દીધું. મદમદ કંઠે તેણે કહ્યું, “ હું કોઈ પણ રીતે એ હકીકત તને કહી શકીશ નહિ. ”

હરિદાસે ધણા મંભીર ભાવથી કહ્યું, “ તું એ હકીકત મહેને કહે; નહિ તો—”

“ નહિ તો તપાસનું કામ તું અટકાવીશ નહિ, કેમ ! ”

“ ના, નહિજ અટકાવું. ”

વિજયા ચુપ રહી. મોં છુપાવી તે ચુપકીદીથી રૂદન કરવા લાગી. હરિદાસ પણ મૌન ધારણ કરી ત્યાં ઉભો રહ્યો. ધણા સમય પછી તેણે કહ્યું, “ બા! તું જ્યારે મહેને કંઈ કહેતી નથી ત્યારે હું હવે ચાલ્યો જઈ છું. તું મહેને કંઈ નહિજ કહેને ! ”

હરિદાસ ત્યાંથી ચાલ્યો જવા લાગ્યો એટલે વિજયાએ કંપતા કંઠે કહ્યું, “ ભાઈ ! મહારી પાસે આવ. તું બળાતકારે એ હકીકત સંભળે છે. હવે મહારો કંઈ દોષ નથી. ”

હરિદાસ પાછો ફરી માતા પાસે બેઠો. વિજયાએ તેને હૃદય સરસો ચાગ્યો. પછી તે પોતાનું મુખ પુત્રના કાન પાસે લઈ ગઈ. એક વખત ભવચક્તિ દૃષ્ટિથી તેણે ચોતરફ જોયું. હરિદાસે કહ્યું, “અહીં આપણી વાત કાંઈ સંભળી શકે તેમ નથી.”

વિજયા પ્રથમ ધણા ધીમા અવાજે પુત્રના કાને કાંઈ કહેવા લાગી. પછી તેનો કંઠસ્વર સહજ ઉત્તેજિત બન્યો. જ્યારે તે પોતાની હકીકત કહી રહી ત્યારે હરિદાસનું આખું શરીર પસીનાથી ભીંજાઈ મથું હતું. હજી સૂધી તે માતાના કથન ઉપર વિશ્વાસ મૂકી શકતો નહોતો. તેની દૃષ્ટિમાં ચોખ્ખો અવિશ્વાસ દેખાતો હતો. તેણે એ વાત માતાને કહી પણ ખરી; છતાં માતાએ ઉત્તરમાં શું કહ્યું એ તે સંભળી શક્યો નહિ. છેવટે અંતરના આવેગથી તે રડી પડ્યો. આટલા દિવસ પછી પિતાના મૃત્યુથી તે પહેલી વખત રડ્યો !

—૦—

પ્રકરણ ૧૬ મું

—:○:—

વેશ્યાના રાજદેહનો સત્કાર કેણે કર્યો ?

રાત્રે લગભગ અગીઆર વાગ્યે મોહનલાલ હરિદાસ પાસે આવી પહોંચ્યો. મોહનલાલને જોઈ દરવાને કહ્યું, “આપ આવો કે તરતજ એ ખજાર પોતાને પહોંચાડવાનો મ્હોટો ભાઈએ હુકમ કરી રાખ્યો છે. આપ અહીં વિશ્રામધરમાં બેસો.”

મોહનલાલને વિશ્રામગૃહમાં બેસાડી દરવાન ઝડપથી હરિદાસ પાસે ગયો. બે ચાર મિનીટ પછી હરિદાસ પોતે મોહનલાલ પાસે આવી પહોંચ્યો. મિત્રનું મુખ જોઈ મોહનલાલ ચમકિત અને વિસ્મિત બની ગયો. તે બેલી ઉઠ્યો, “ભાઈ! તમારી તબિયત બગડી છે કે શું? આટલી મોડી રાતે આવી મહેં તમારી સુખનિદ્રામાં હરકત કરી એ ડીક થયું નથી.”

હરિદાસે વિપજી સ્વરે કહ્યું, “ભાઈ! તમે આવ્યા છો તેથી હું ખુશી થયો છું. હું તમારી રાહ જોતો બેસી રહ્યો હતો. તમને મળ્યા સિવાય હું નિદ્રાધીન થઈ શકત નહિ. મહારા ચાલ્યા આવ્યા પછી શું બન્યું છે એ જાણવા હું ધણે ઉત્સુક છું.”

“તમારી તબિયત બગડેલી જણાય છે તેથી એ વાત કાંઈ થશે. તમે હમણાં જ સૂઈ રહેવા જાઓ.”

“સમજી હકીકત સાંભળ્યા સિવાય મહેને જાંઘ આવે તેમ નથી.”

“જુઓ ત્યારે સાંભળો. તમારા વિદાય થયા પછી એ મલી નજીક આવેલા દેશી દારૂના પીદામાં હું ગયો હતો. ત્યાં એટલામાં રહેતા પાંચ સાત બદમાશે દારૂ પીતા હતા અને એ ખૂન અંધાની વાતચિત કરતા હતા. પછી એકાએક મહેને છુપી પોલિસનો માણસ ધારી તેમણે મહારા ઉપર હુમલો કર્યો. જો ચાલકાથી હું છટકી ન આવ્યો હોત તો આજે મહારા હાડકાં ખોખરા થઈ જત.”

હરિદાસે શુષ્ક હાસ્ય કરી કહ્યું, “એ માણસોની વાતચિત ઉપરથી શી હકીકત તમારા જાણવામાં આવી છે?”

“એજ કે, વિમળાના સ્વપ્નદેહનો સત્કાર પ્રાણુલાલ નામના માણસે કર્યો છે. એ માણસ ગ્રાન્ટરોડ ઉપર રહે છે.”

હરિદાસ કાંઈ બોલ્યો નહિ. પ્રાણુલાલને લીલાવતી સાથે વિમળાના મકાનમાંથી નીકળતો જોયા પછી તેણે પણ એવા કલ્પના કરી હતી.

મોહનલાલે કહ્યું, “ખૂન થયું એ રાત્રે જે વણુ માણસે વિમળા પાસે ગયા હતા તેમના સંબંધી કાંઈ હકીકત જાણવામાં આવી નથી; છતાં એ ખૂન સાધારણ ખૂન નથી. જે માણસે એ રાત્રે વિમળા પાસે ગયા હતા તે પણ સાધારણ બદમાશ ખૂનીઓ હોવા જોઈએ નહિ, એવી મ્હારી દૃઢ માન્યતા છે.”

આ વખતે પણ હરિદાસ કાંઈ બોલ્યો નહિ. મોહનલાલે કહ્યું, “દારના પીડામાં એ બદમાશોની વાતચિત્ત પરથી હું એમ પણ જાણી શક્યો છું કે, સરસ્વતી નામની એક સ્ત્રી સાથે વિમળાનો ગાઢ સંબંધ હતો. એ સરસ્વતીને પણ હું મળ્યો છું.”

હરિદાસે આ વખતે વ્યાકુળ બાવથી પૂછ્યું, “તેણે કાંઈ કહ્યું છે ?”

“તેણે જે હકીકત કહી છે એ સાંભળી હું આશ્ચર્યચકિત બની ગયો છું. પ્રથમ તો તેણે મ્હારા કોઈ પણ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાની ચોખ્ખી ના પાડી; મ્હેં ઘણા પૈસા આપવાની ભાજ્ય બતાવી છતાં તે એકની બે થઈ નહિ. હું નિરાશ બની ઘર તરફ પાછો ફરતો હતો એવામાં તેણે મ્હને પૂછ્યું, “થોડા

વખત પહેલાં તમારી સાથે કાણુ હતું ?” છુપાવવાની કાંઈ જરૂર નહિ જણાયાથી મહેં તમારું નામ દીધું. સરસ્વતીએ કહ્યું, “ જો હરિદાસ એકલા મહેને મળવા આવશે તો હું વિમળા સંબંધી જે કાંઈ જાણું છું તે તેમને કહીશ. ”

હરિદાસે થોડા સમય સુધી સુપ રહ્યા પછી કહ્યું, “ ખીજ કાંઈ હકીકત તમારા જાણવામાં આવી છે કે ? ”

“ હા, ખીજ જે હકીકત મહારા જાણવામાં આવી છે તે ઉપરથી એ બન્ને ખૂનનો એક ખીજ સાથે સંબંધ હોવો જોઈએ એમ સમજી શકાય છે. ”

હરિદાસે ભયખીત તેમજ વિસ્મિત બની જઈ કહ્યું, “ બન્ને ખૂનનો એક ખીજ સાથે સંબંધ ? શો સંબંધ ? ”

“ હા. તે દિવસે તમારા પિતાજી પાસે પાંચસો રૂપિયાની પાંચ નોટો હતી ? ”

“ એ તો હું પણ જાણું છું. ”

“ એ પાંચ નોટોમાંની એક મહેને મળી આવી છે ! ”

“ ક્યાંથી મળી આવી છે ? ”

“ જે મકાનમાં વિમળા રહેતી હતી એ મકાનની ધરવાળીને હું મળ્યો છું. ખૂનના ગુન્હા પાટે તેને પોલિસને સ્વાધીન કરવાનો મહેં ભય બતાવ્યો એટલે તેણે કહ્યું કે, ‘વિમળાના ઓરડામાંથી મહેને એક નોટ મળી આવી છે. સો રૂપિયાની નોટ વટાવવા જતાં પકડાઈ જવાશે એવા ભયથી મહેં તે વટાવી નથી.’ ધરવાળી પાસેથી હું એ નોટ લઈ આવ્યો છું. આ જુઓ એ નોટ ! તમારા પિતાની નોટનો નંબરજ આ નોટ ઉપર છે. ”

આ વખતે હરિદાસનું મ્હો વિકૃત બની ગયું. મૃત્યુ પામેલા માણસ દરતાં પણ તેનું મ્હો વિશેષ વિવર્ણ બની ગયું હતું. મહાકષ્ટે આત્મસંવરણ કરી અસ્પષ્ટ સ્વરે તેણે કહ્યું, “બસ-બહુ થયું. ખીજી હકીકત હું પછી સંભળીશ !”

મોહનલાલ આશ્ચર્ય પામી હરિદાસના મુખ તરફ જોઈ રહ્યો. થોડા સમય પછી હરિદાસે ઉઠી ઉભા થઈ મૃદુ સ્વરે કહ્યું, “ભાઈ ! મ્હેં તમને આ તપાસ કરવાનું કામ સોંપ્યું હતું તથા તમે મ્હારે માટે તકલીફ લઈ બનતી તપાસ કરી છે.”

મોહનલાલે કહ્યું, “ભાઈ ! હજી તો આ મ્હારી તપાસની શુરૂઆત છે. જે કાંઈ જાતની મળી આવી છે તે ઉપરથી ખરા ખૂનીને શોધી કાઢવામાં હવે વિશેષ કષ્ટ નહિ ઉઠાવવું પડે.”

હરિદાસે પુનઃ થોડા સમય સુધી સુપ રહ્યા પછી કહ્યું, “ભાઈ ! હવે વિશેષ તપાસ કરવા કરાવવાની મ્હારી ઇચ્છા નથી. જે કાંઈ હકીકત તમારા જણવામાં આવી છે તે પણ ગુપ્ત રહે તો સારું એમ હું ઇચ્છું છું.”

મોહનલાલ કોઈ પણ રીતે એકાએક આશ્ચર્યચકિત બની જતો નહોતો. હરિદાસની વાત સાંભળી વિશેષ વિચિત્ર બની જઈ તેના મુખ તરફ તે થોડા સમય સુધી જોઈ રહ્યો. પછી મૃદુ સ્વરે તેણે પૂછ્યું “તમારી જોવી જ ઇચ્છા છે કે ?”

“હા, તપાસના કામને આગળ લાંબાવવાની જરૂર નથી.”

“આવું મજબૂત પ્રમાણ મળી આવવા છતાં તમે તપાસ કરવાનું માંડી વાળવા ઇચ્છો છો ? તમે તમારા પિતાના ખૂનીને ચકાસ્યો જોવા ઇચ્છતા નથી ?”

“હું ખાસ કારણ હોવાથીજ હવે આગળ વધવા દરજ્જો નથી.”

“એવું તે શું કારણ છે?”

“કહી શકાય એવું હોત તો જરૂર કહેત.”

“વધી મહેનત કરવા છતાં મોહનલાલ પોતાના કેવળ શાન્ત કરી શક્યો નહિ. તેણે ઉડી ઉભા થઈ કહ્યું, “તમે તમારી મરજી હોય તેમ કરો. એ સાથે મ્હારે કંઈ સંબંધ નથી. હું ચાલ્યો જાઉં છું.”

વિશેષ કંઈ યોગ્યા સિવાય મોહનલાલ અડપથી એ વિશ્રામ-ગૃહની મ્હાર નીકળી પડ્યો. હરિદાસ લમણે હાથ મૂકી વજા સમય સુધી એ રથને બેસી રહ્યો. રાત વધી વીતી મઠ એટલે તે સૂઈ રહેવા ગયો.

બીજે દિવસે સહુએ એમ જાણ્યું કે, હરિદાસ ઈનામની રકમ જાહિર કરનાર નથી ત્યારે સહુના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ.

—o—

પ્રકરણ ૧૭ મું

—:o:—

વકીલને ઘેર

વૃધ્ધ બાઈશંકર મુંબઈ શહેરના સુપ્રસિદ્ધિત વકીલ હતા. તેમણે વકીલાતમાં પુષ્કળ પૈસા પેદા કર્યા હતા.

બાઈશંકર રાવબહાદુર રામદાસ શેઠના વકીલ તેમજ અંતરંગ રનેહી હતા. રામદાસ શેઠ બાઈશંકરની સત્તહ લીધા સિવાય કોઈ પણ મહત્વનું કામ કરતા નહોતા. રામદાસ શેઠની કોઈ પણ વાત બાઈશંકરથી ગુપ્ત નહોતી.

પિતાનું મૃત્યુ થયા પછી હરિદાસ બાઈશંકર વકીલને એક બે વખત મળ્યો હતો, છતાં તેમની વચ્ચે કાંઈ મહત્વની વાતચિત થઈ નહોતી. હવે હરિદાસે ફરીથી એક વખત પોતાના પિતાના અંગતમિત્ર તેમજ વકીલ બાઈશંકરને મળવાનો નિશ્ચય કર્યો.

મોહનલાલના વિદાય થઇ ગયા પછી એ રાત્રે હરિદાસ કાલુકાળ માટે પશ્ચુ આંખ મીચી શક્યો નહોતો. પ્રભાતકાળે ઉઠી તેણે નોકરને માડી જોડવાનો હુકમ કર્યો. સૂર્યોદય થતાં પહેલાં તો હરિદાસ બાઈશંકરને ઘેર જઈ પહોંચ્યો. વધવાવસ્થા હોવા છતાં બાઈશંકરને મળસ્કેજ સચ્ચાત્યાગ કરવાની ટેવ હતી હરિદાસને જોઈ પ્રસન્ન મુખે તેઓ તેને પોતાના બેઠકખંડમાં બેસાડ્યા.

હરિદાસે વિષદયુક્ત હાસ્ય કરી કહ્યું, “આજે સરકાર થતા પહેલાં જ મહેં આપને વિરક્ત કર્યા છે.”

બાઈશંકરે કહ્યું, “તમે અત્રે મહારી પાસે આવો તે હું વિરક્ત થાઉં? ના-ના, પ્રભાતમાં જ તમારું દર્શન થવાથી મને ઘણો આનંદ થયો છે. મિત્રકત સંબંધી કાંઈ અગત્યની વત કરવા આવ્યા હશે. હવે કામકાજનો સંઘળો બાર તમારે ઉપાડી લેવાનો હોવાથી દરેક વિષય ઉપર તમારે ધ્યાન આપવું પડશે. બાઈ! સંસારમાં કાંઈ ચિરકાળ સુધી કાયમ રહેતું નથી. જે બનવાનું હતું તે બન્યું છે એમાં માણસ-જાતનું કાંઈ ચાલી શકે તેમ નથી.”

વૃદ્ધ વકીલનું કથન પૂર્ણ થયું જોટલે હરિદાસે કહ્યું, “હું

આજે મિત્રકત સંબંધી કાંઈ પૂછપરછ કરવા આવ્યો નથી. હું બીજા કામે આવ્યો છું.”

ભાઈશંકરે હરિદાસના ઉતરી ગયેલા મુખ તરફ એક વખત જોયું. તે સુખ બેસી રહ્યા. હરિદાસ કહેવા લાગ્યો, “હું મહારા પિતા સંબંધીની થોડી હકીકત પૂછવા આપની પાસે આવ્યો છું.”

ભાઈશંકરે પૂછ્યું, “શી હકીકત તમારે પૂછવી છે?”

હરિદાસ કહેવા લાગ્યો, “મહારા પિતાના ખૂનીનો પ-તો મેળવી તેને લવકર શિક્ષા કરાવવાની મહારી પ્રયત્ન ઇચ્છા છે. મહારી એ ઇચ્છા આપને ગેરવ્યાજબી લાગે છે કે?”

ભાઈશંકર આ પ્રશ્નનો ઉત્તર નકારમાં આપી શક્યા નહિ. હરિદાસ ઉત્તેજિત લાવથી કહેવા લાગ્યો, “હું મહારા પિતાને કેટલો બધો ચાહતો હતો એ બીજા કોઈ સમજી શકે એમ નથી. પિતાના ખૂનીને ફાંસીએ લટકાવવાની મેં મારા મન સાથે પ્રતિજ્ઞા કરી છે.”

વૃદ્ધ વકીલે મૃદુ સ્વરે કહ્યું, “સહુ એવી આશા રાખે છે કે, પોલિસ ખૂનીને જરૂર પકડી શકશે. તથા ન્યાયને અંતે ખૂનીને ફાંસીની સજા થશે. કાલે હું પોલિસ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટને મળ્યો હતો. તેમણે કહ્યું છે કે, ‘ખૂની જલ્દી પકડાશે.’”

હરિદાસે વિરક્ત લાવથી કહ્યું, “આ ખૂનીનો બેદ પોલિસ ઉઠેલી શકે એમ હું ધારતો નથી.”

વકીલે કહ્યું, “ત્યારે પછી ખૂની કેવી રીતે પકડાશે?”

“હું પોતે ખૂનીને પકડીશ. મહેં શોધ સુધ્ધાં ચલાવી હતી; પરંતુ પ્રથમ પગથીએજ મૃતને હરકત નહી છે.”

વકીલ ચુપ બેસી રહ્યા. હરિદાસ શું કહે છે એ સમજાવવા તેઓ અધીર તથા વ્યથા પડી ગયા હતા; આમ છતાં તેમણે પોતાના અંતરનો ભાવ મુખ ઉપર દર્શાવ્યો નહિ. હરિદાસ વકીલના મનનો ભાવ સમજી ગયો. આ વૃદ્ધ વકીલ પણ પોતાના પિતાનું ગુપ્ત જીવન રહસ્ય જાણે છે એમ તે સમજી ગયો. વકીલને મુખે એ રહસ્ય જાણી લેવાનો તેણે પોતાના મનમાં દૃઢ સંકલ્પ કર્યો.

હરિદાસે કહ્યું, “મહેને એવી ખબર મળી છે કે, મહારા પિતાના બાલ્યજીવનમાં એવું રહસ્ય સમાયતું છે કે જે જાણવામાં આવતાં તેમના ખૂનીનો પતો સહેજ ઈધી લાગે તેમ છે. તે સાથે મહેં એમ પણ સમજ્યું છે કે, એ ગુપ્ત રહસ્ય પ્રકાશિત થતાં મહારા પિતાનું નામ કલંકિત થાય તેમ છે, લોકો તેમની ધણી નિંદા કરે તેમ છે. કાંઈએ પોતાના વૈરનો બહોળો વાળવાના હેતુથીજ ભયંકર રીતે તેમનું ખૂન કરેલું છે એ પણ હું જાણી શક્યો છું જે હું ખૂનના રહસ્યનો ભેદ ખુલ્લો કરું તો મહારા પિતાની સઘળી કુકીર્તિ પ્રકાશમાં આવે તેમ હોવાથી કાંઈએ મહેને એ ખૂન તરફ આખા આડા કાન કરવાની પ્રાર્થના કરી છે.”

વૃદ્ધ વકીલે અંબીરભાવથી કહ્યું, “તમે જે કહો છો તે લોકીકત જે ખરી હોય તો તમારે એ માણસની પ્રાર્થના સ્વીકારવી જોઈએ.”

“મહેં એ સઘળી વાત સાચી માની હોય એમ આપ ધારો છો કે?”

“ભાઈ! ધણી સદગુણી સચ્ચરિત્ર માણસો પણ યુવાવસ્થામાં ભયંકર ભૂલ કરી બેસે છે. જીવાની દીવાની છે.”

“આપણું કહેવું ખરું છે. મહારા પિતાશ્રી જો એવી કાંઈ ભૂખ થઈ હોય તો તેનો વિચાર કરવાનો મદને અધિકાર નથી. તો પિતાના ખૂર્ચીને છોડી દેવાની જરૂર હોય તો તેમ કરતાં પહેલાં હું એ સંબંધીની કેટલીક જરૂરી હકીકત જાણવા દરખાસ છું. સવળી હકીકત જાણ્યા સિવાય હું ખૂર્ચી તપસ કરવાનું કામ અટકાવનાર નથી.”

વકીલ ચુપ જ રહ્યા. તેમને ચુપ રહેલા જોઈ હરિદાસ ઉઠી ઉભો થયો. તેણે વકીલની તદ્દન પાસે જઈ કહ્યું, “મહારા પિતાના જીવનના એ ચુપ રહી રહેતાં જન કેઈ જાણતા હોય તો તે આપ છો. આપ સમજી શક્યા હશે કે, હું કેવળ ત્રણ ફૂલોના પુત્રી પૂણું કરવા સ્વપ્ન આપની પાસે આવ્યો નહીં. જો આવો જીવ કરે બનાવ ન બન્યો હોત તો હું મહારા પિતાના જીવનનું ચુપ રહી જાણવા વ્યાકુળ ન બની જાત પરંતુ એ ભેદ જાણવો એ હવે મહારાં કર્તવ્ય થઈ પડ્યું છે. આપ મહારા દિવેલી છો. મદને ખરી હકીકત કહી યોગ્ય સલાહ આપવી એ આપની ફરજ છે. હું ખુદલા શબ્દોમાં આપને જણાવું કે, એ કુપો ભેદ જાહેર થતાં મહારા પિતાનું નામ કલંકિત થાય તેમ છે કે?”

વકીલે હરિદાસના ઉતરી ગયેલા ચિંતાતુર મુખ તરફ જોઈ કહ્યું, “હા, એ ભેદ ખુદલો ન થાય એજ ઉત્તમ છે.”

હરિદાસે નિરાશ બની જઈ કહ્યું, “આપ પણ એમ કહો છો!”

બંને થોડા સમય સુધી ચુપ રહ્યા. પછી હરિદાસે કાંઈક

અંશે અંદરના આવેગને દબાવી કહ્યું, “આપ મ્હને એ સંબળી હકીકત કહો. એ હકીકત સાંભળવાની મ્હારી ફરજ છે.”

“પરંતુ મ્હારાથી કાંઈ કહી શકાય તેમ નથી.”

“જા માટે કહી શકાય તેમ નથી? એ હકીકત સાંભળવા સિવાય હું મ્હારું કર્તવ્ય નક્કી કરી શકું તેમ નથી. આપ એમ ન સમજશો કે, વેર લેવાની મ્હારી ઇચ્છા એક જ દિવસમાં ભળતી વાત સાંભળી ઉઠી જશે. હું ફરીથી આપને કહું છું કે, એ હકીકત હું જરૂર સાંભળીશ.”

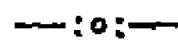
“પરંતુ હું લાચાર છું કે, મ્હારાથી એ સંબંધી તમને કાંઈ કહી શકાય તેમ નથી.”

“છીક છે, આપ નહિ તો હું આકાશ પાતાળ એક કરીને પણ એ ગુપ્ત હકીકત જાણીશ. એમ કરવા જતાં કાંઈ તુકસાન થશે તો તેના જવાબદાર આપ ગણાશો.”

આમ કહી ક્રોધના આવેગથી હરીદાસ ચાલ્યો જતો હતો એવામાં વૃદ્ધ વકીલે તેની પાસે જઈ તેના હાથ પકડી કહ્યું, “ભાઈ! આવો બેસો. ઉતાવળા ન ચાઓ. હું કહી શકાય એટલી હકીકત તમને કહું છું.”

પ્રકરણ ૧૮ મું

વકીલે આપેલો આલાસ

વૃદ્ધ વકીલે કહ્યું, “તમારા પિતા ઉમ્મર લાયક થયા અને ત્રિપ્લ સંપત્તિ જ્યારથી તેમના હાથમાં આવી, ત્યારથી તેઓ

મહારા ઉપર ઘણી કૃપા રાખતા હતા. હું તેમનો કેવળ વફાલજ નહિ; પરંતુ તે સાથે અંગત સ્નેહી સુધ્ધા હતો.”

“ એ હું પણ જાણું છું. ” હરિદાસે કહ્યું.

“ તેમની ઉમ્મર જ્યારે બાવીસ ત્રેવીસ વર્ષની હતી ત્યારે તેઓ પ્રવાસે નીકળી પડ્યા હતા. પ્રવાસમાંથી શુરઆતમાં તે તેઓ મહેને નિયમિત કામળ પત્ર લખતા હતા; પરંતુ પછીથી તેમના તરફથી પત્રો આવતા તદ્દન બંધ થઈ ગયા. પોતાની વિષય સંપત્તિ સંભળવાનું કામ તેમણે મહેને સોંપ્યું હતું, આમ હોવા છતાં તેમના દાગળ પત્ર આવતા બંધ થઈ ગયા. હું પત્ર લખતો તો મહેને ઉત્તર પણ મળતો ન હતો. તેમના રૂપિયા બેંકમાં જમા હતા. તેઓ જે જે સ્થળે જતા હતા તે તે સ્થળેથી એ બેંકની બ્રાંચ ઓફિસમાંથી રૂપિયા ઉપાડતા હતા. બેંકમાં તપાસ કરી તેઓ કયા સ્થળે છે એ હું જાણી શકતો હતો.

“ તેમના પ્રવાસે ચલ્યા ગયા પછી છ સાત મહિને એક દિવસે બેંકના મેનેજરે મહેને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. હું બેંકમાં જઈ તેમને મળ્યો એટલે તેમણે કહ્યું, ‘બેંકમાં રામદાસ શેઠના બે લાખ રૂપિયા જમા હતા તે બધા તેમણે ઉપાડી લીધા છે; છતાં તેઓ બીજા દશહજાર રૂપિયા મંગે છે. ’ એ રૂપિયા આપવાનું કહી ઓફિસે પરત આવી મહેને દશ હજારની રકમ બેંકમાં મોકલી આપી. તે સાથે રામદાસ શેઠને પણ સમગ્રી હકીકત લખી જણાવી. છ માસ જેટલા ટુંકા સમયમાં બે લાખ રૂપિયાની ગંગાવર રકમ ખરચવામાં આવે તો મિલકત કેવી રીતે બચી શકે ? મહારા પત્રના ઉત્તરમાં ઉલટી તેમણે પચીસ હજાર

રૂપિયાની બીજી રકમ તાકીદે પોતાને મોકલી આપવાનું તેમણે મહેને લખ્યું. નિરૂપાયે મહેં કંપનીના કામગો વેચી એ રકમ તેમને મોકલી આપી. ”

હરિદાસે પૂછ્યું, “ એ વખતે મહારા પિતા કર્મા હતા ? ”

“ મહેને ક્ષમા આપો. તમારા આ પ્રશ્નનો ઉત્તર હું આપી શકું તેમ નથી. ”

હરિદાસે કપાળ સંકુચિત કરી કહ્યું, “ ઠીક છે; કહેા જોઈએ કે, પછી શું થયું ? ”

“ પછી લગભગ એક મહિના સુધી તેમના તરફની કાંઈ ખબર મહેને મળી નહિ. પછી એક દિવસે રાત્રે એકાએક મહારા નોકરે મહારી પાસે આવી કહ્યું. એક માણસ જરૂરી કામને લીધે આપને મળવા દરેક છે. મોડી રાત્રે કોણ આવ્યું હશે એ જાણવાના હેતુથી હું બહાર નીકળ્યો તો તમારા પિતાનો નોકર બિહારી મહારી નજરે પડ્યો. ”

“ તે શા માટે આપની પાસે આવ્યો હતો ? ” હરિદાસે પૂછ્યું.

“ તમારા આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ હું નહિ આપી શકું. વિના કારણ મહારા ઉપર ગુસ્સે ભરાશો નહિ. એ રાત્રે બિહારીની હકીકત સાંભળી હું તેની સાથે રવાના થયો તથા જે સ્થળે તમારા પિતા હતા એ સ્થળે જઈ હું તેમને મળ્યો; છતાં મહારો પરિશ્રમ વૃથા થયો. અનેક રીતે સમજાવ્યા છતાં હું તેમને ઘેર તરફ પાછા લાવી શક્યો નહિ. મહેને આજે છે કે, એ વખતે તમારા પિતાનું ચિત્ત સ્થિર ન હોતું. જો તેમનું ચિત્ત સ્થિર

હોત તો તેઓ એ સ્થળે એક ક્ષણ પણ રોકાત નહિ. પછી એક વર્ષ સુધી અમારી બન્નેની મુલાકાત થઈ નહિ. એક વર્ષ વીતી ગયા પછી મુંબાઈ આવી તેમણે લગ્ન કર્યું.”

“આપે મહેને જે હકીકત કહી તે ઉપરથી હું કંઈ સમજી શકતો નથી. હું એ જાણુવા ઇચ્છું છું કે, જે વખતની વાત આપે કહી છે એ વખતે તેઓ ક્યા હતા તથા તેમના ઉપર શી આકૃત આવી પડી હતી? આપ મહેને વિશેષ કંઈ કહી શકો તેમ નથી કે?”

“કહેવાનો ઉપાય નથી; ઉપાય હોત તો બરર કહેત એ વાત કોઈને નહિ કહેવાની હું દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી ચુક્યો છું. મહેને પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરવાનું તમે નહિજ કહો એવી હું આશા રાખું છું. વળી હવે તમારા પિતા હયાત પણ નથી.”

“હું આપને પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરવાનું કહેતો નથી. જે મહારા પિતા આવો ભયંકર બનાવ બનશે એમ અગાઉથી જાણતા હોત તો તેઓ કદાપિ આપની પાસે પ્રતિજ્ઞા કરાવત નહિ.”

“ભાઈ! હું જે થોડી હકીકત જાણું છું તે ઉપરથી એમ કહી શકું છું કે, હમણાં જે આપણાં સદ્ભાગ્યે તેઓ હયાત હોત તો પણ પોતાના શત્રુને સજા કરાવવાને ચત્ત કરત નહિ. પોતાના જીવનની એ ગુપ્ત વાતને તેઓ કાંઈ પણ રીતે ખુલ્લી કરત નહિ.”

“એ વિષયનો વિચાર હું પોતે કરી, જોઈશ. મહેં એ ગુપ્ત રહસ્યનો બેદ ઉઠેલવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. સદૃશી ગુપ્ત

હકીકત જાણી લીધા પછી શું કરવું ઉચિત છે અને શું કરવું અનુચિત છે એનો હું નિર્ણય કરીશ.”

વૃધ્ધ વકીલે ધીમેથી પોતાનું માથું હલાવી કહ્યું, “એમ કરવા જતાં તમારો વખત નષ્ટાશે.”

“મહેને ખીજું કામ પણ શું છે? આવી સ્થિતિમાં હું ચુપકાદી ધારણ કરી રિથર બેસી રહી શકતો નથી.”

“ભાઈ! હું વૃધ્ધ થયો છું. તમારા કરતાં આ દુનિયાનો મહેને વિશેષ અનુભવ છે. હું તમને ઉપદેશ આપું છું કે, આ વિષયમાં તમે ઊંડા ન ઉતરો. એમાંજ તમારું હિત્વાણુ છે. ગમે એટલો પ્રયત્ન કરવા છતાં હવે તમે તમારા પિતાને જીવતા જોઈ શકવાના નથી; ઉલટું જો વાતને વિશેષ ચુંથવાથી તમારું અદ્ધિત થશે. બદલો લેવાની ઇચ્છા રાખવી જો સાર નથી.”

“હું બદલો લેવા નથી ઇચ્છતો. દુરાચારી ખૂતીને તેના અપરાધની યોગ્ય સજા થયેલી જોવા ઇચ્છું છું.”

“કદાચ ખૂતીને તેના કર્મનો બદલો મળી ચુક્યો હશે!”

હરિદાસે અત્યંત આશ્ચર્ય પામી કહ્યું, “આપ આ શું કહો છો?”

“જોજ કે, પાપની સાથે તેની સજા હોય હેજ એ સજાની વ્યવસ્થા હથર કરે છે.”

“હશે કદાચ. હું આપની સાથે હથર સંબંધીની ચર્ચા કરવા નથી આવ્યો. મહેં જે વાતમી મેળવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે તે કોઈ પણ રીતે હું મેળવીશજ. જમતની કોઈ પણ વ્યક્તિ મહેને મહારા નિશ્ચયથી કમાવી શકે તેમ નથી, હવે હું જાઉં છું.”

“લાઈ! બેસો, આમ અધીરા ન બની જાઓ.”

હરિદાસ ઉઠવા જતો હતો; પણ તે પાછો આજ્ઞન ઉપર બેઠો. તેણે પૂછ્યું, “સવળી કહીકત આપ મહેને કહો છોને?”

“ના, તમારી સમજ ફેર થાય છે.”

“ત્યારે પછી વિના કારણ અહીં બેસી રહેવાથી શો લાભ છે?”

“હું એક વખત તમને કહી ચુક્યો છું કે, એ વિષયમાં ઊંઠા ઉતરવાથી પરિણામ વિપરીત આવશે.”

“એ વિચારવાની ફરજ મ્હારી છે.”

“તમારે જીવન પર્યંત દુઃખ ભોગવવું પડશે.”

“દુઃખ ભોગવવા હું તૈયાર છું. આવી સદેહયુક્ત સ્થિતિમાં રહેવા કરતાં દુઃખ ભોગવવું હું સારું સમજું છું.”

વૃદ્ધ વકીલે ધણી ધીમા સ્વરે કહ્યું, “તમારા પિતાએ દક્ષિણમાં અમુક સ્થળે—”

“ક્યા સ્થળે?”

પ્રથમ જ હું કહી ચુક્યો છું કે, એ સ્થળનું નામ જણાવી શકાય તેમ નથી.”

“હીક છે, એ વાતનો પતો હું મેળવી લઉંશ. શું બન્યું હતું તે આપ કહો.”

જે કાંઈ બન્યું હતું એ હું સ્પષ્ટતાથી તો તમને નહિ જ કહી શકું. હું કેવળ એટલું જ જાણું છું કે, તેઓ એક ગંભીર આક્રમક ફસાયા હતા. અમુક માણસ સાથે તેમને દુરમનાવટ થઈ હતી. એ દુરમનાવટના કારણે તેમનું ખૂન થયું હોય એ એ બનવા જેવું છે.”

ખાડી આવેલી હતી. ગામમાં જવાનો રસ્તો પણ ધણે સાંકડો હોય તેને કોઈ પણ રીતે કામચલાઉ બનાવવામાં આવ્યો હતો. અંધારી રાત્રે કોઈ એ રસ્તે જવા આવવાનું સાહસ કરી શકતું નથી; કેમ કે ભરતી વખતે રસ્તાની બંને બાજુએ પુષ્કળ પાણી ભરાય જતું હતું. એક વખત પગ સરકતાં એ પાણીમાં પડ્યા પછી બહાર નીકળવાનું કામ કઠિન હતું. એ ઉપરાંત ઝેરી સાપનો ઉપદ્રવ પણ કંઈ ઓછો ન હતો. ભરતી વખતે ચારે તરફ બધે કે મહા સમુદ્ર ઉછાળા મારતો હોય એવો દેખાવ થઈ રહેતો હતો.

જે દિવસની હકીકત આ પ્રકરણમાં લખવામાં આવે છે તે દિવસે રાત્રે વંદોળીઆનું પ્રચંડ તોફાન ચાલુ થયું હતું. વચ્ચે વચ્ચે મુષળ ધાર વૃષ્ટિ થતી હતી. અંધકાર એટલો બધો વધી ગયો હતો કે એક અંતરે આવેલી વસ્તુ પણ જોઈ શકાતી ન હતી.

બીખાએ પોતાની ઝુંપડીનું બારણું ઉઘાડી દક્ષિણ દિશા તરફ જોયું. દૂર બે દીવા દેખાતા હતા. એક દીવો ધણે ઉંચે અને બીજો તેનાથી થોડે નીચે દેખાતો હતો. ઉપરનો દીવો જોઈ બીખો ભય પામી બોલી ઉઠ્યો, “પાછું આ શું?!”

ગામથી થોડે દૂર સમુદ્રના તટ ઉપર એક બે માળનો બંગલો આવેલો હતો. બંગલાની આસપાસ બગીચો હતો. રાવબહાદુર રામદાસ શેઠે વચ્ચે વચ્ચે નિવૃત્તિમાં રહેવાના હેતુથી આ એકાંત સ્થળે એ બંગલો બંધાવ્યો હતો તથા તેમણે ગામની ધણીખરી જમીન ખરીદ કરી લીધી હતી. પહેલાં તેઓ કોઈ કોઈ વખતે આ બંગલામાં આવી બે ચાર દિવસ રહી જતા. હમણાં ધણી

વખતથી તેઓ આ બંગલામાં આવ્યા ન હોતા. બગીચા તથા બંગલાની સંભાળ રાખવાનું કામ એક માળી અને એક પ્રાદા સ્ત્રીને સોંપવામાં આવ્યું હતું. પૂરતી દેખરેખ સિવાય બંગલાને અમુક ભાગ ભાગી પડવા માંડ્યો હતો તથા બગીચાએ બંગલનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું.

એ બંગલામાં છેલ્લા ઘણા વખતથી કોઈ રહેતું નથી એ ગામના માણસો બહુતા હતા; આમ છતાં રોજ રાત્રે એ બંગલામાં દીવો સળગતો હોવાથી એ બુન પ્રેતનું જ કામ છે એમ સધળા માણસોનું ધારણ હતું. દિવસે માળી તથા પેલી પ્રાદા સ્ત્રી ગંગાને એ દીવો ફાણ સળગાવે છે એ સંબંધી અમુક માણસોએ પૂછ્યું હતું. તેના ઉત્તરમાં તેમણે બન્નેએ કહ્યું હતું કે, ‘બંગલામાં કોઈ રહેતું નથી એટલે પછી દીવો ફાણ સળગાવે ?’ આમ છતાં દરરોજ રાત્રે દીવો સળગતો હતો. આજે પણ બીપો રામદાસ શેઠના બંગલામાં દીપક સળગતો જોઈ શક્યો. ભયભીત બની તે છુંપડીનું વારણું બંધ કરવા બેતો હતો એવામાં દૂરથી તે કોઈ માણસને ખૂમો પાડતું સાંભળી શક્યો. એ ખૂમો કોઈ બાળક બચવા અમળાની નહિ પરંતુ બળવાન માણસની હોય એમ લાગતું હતું. વાયુ પૂર જોરથી ધુંકતો હતો. ખૂમો પાડનાર માણસ જો બળવાન ન હોત તો વાયુના આવા પ્રચંડ તોફાનમાં તેની ખૂમો સાંભળી શકાત નહિ.

આવી અધારી રાત્રે વાયુ તથા વૃષ્ટિના તોફાનમાં કોણે ખાડીમાં ઉતરવાની હિંમત કરી હશે ? એ કોઈ ગામનું માણસ

તો નજ હોવું જોઈએ. કોઈ નવું-અજણું માણસ રસ્તો ભૂલી ખાડીમાં પડ્યું હશે એમ બીખાને લાગ્યું. બીખો બરાબર ધ્યાન દઈ સંભળવા લાગ્યો. કોઈ માણસ મદદ માટે બૂમો મારે છે એમ તે સ્પષ્ટ સમજી શક્યો. બીખાનો સ્વભાવ દયાળુ હતો તે નિશ્ચિંતતાથી ઝુંપડામાં બેસી શક્યો નહિ. તેણે એક ફાનસ સળગાવી ડાબા હાથમાં ઉંચકી લીધું તથા જમણા હાથમાં વાંસની એક મજબૂત લાકડી લીધી. પછી તે ઝુંપડાની બહાર નીકળી પડ્યો, બે પાડોશીને બોલાવી તેમને પણ તેણે પોતાની સાથે લીધા.

એ વખતે વાયુનું તોફાન વધ્યું હતું. વૃષ્ટિ મુષળ ધારથી પડતી હતી. વરસે વરસે વિજળી ચમકી આકાશના એક છેડાથી બીજા છેડાને પ્રકાશિત કરી એ ભયંકર દસ્યને વિશેષ ભયાવહ બનાવી દેતી હતી.

બીખાએ પોતાના બન્ને સાથીદારને કહ્યું, “ મહારી તદ્દન નજીક ચાલો. રાત ઘણી ભયંકર છે. કોઈ માણસ રસ્તો ભૂલી ખાડીમાં પડ્યો હોય એમ લાગે છે. જો આપણે જલ્દી તેની પાસે જઈ પહોંચી તેને મદદ નહિ કરીએ તો તે બચી શકશે નહિ. ”

ફાનસ બંધ સાવધાનતાથી તેઓ આગળ વધ્યા; પરંતુ વાયુના પ્રચંડ તોફાનમાં પુનઃ તેઓ કોઈનો અવાજ સંભળી શક્યા નહિ. વિજળી ચમકતાં તેમણે ચરે તરફ જોયું; પરંતુ કોઈ તેમની નજરે પડ્યું નહિ. પછી બીખાએ ઉચ્ચ કંઠે કહ્યું, “ કોણ છે ? કોણ બૂમો પાડે છે ? ”

ખીજી જણે થોડા અંતરથી ઉત્તર આવ્યો, “આ તરફ આવો. અંધકારમાં મ્હને રસ્તો સૂઝતો નથી.”

જે તરફથી ઉત્તર આવ્યો તે તરફ બીખો પોતાના સાથી-દારોને લઈને જવા લાગ્યો. થોડે દૂર જતાં તેઓ એક માણસને રસ્તાની ખીજી બાજુએ ખાડીની અંદર ઉભો રહેલો જોયો, એ માણસના પગ ઢીંચણ સૂંચી ખાડીમાં દબાયલા હતા. બીખાએ એ માણસના મ્હોં તરફ ફાનસ ધર્યું તો તે એક રૂપવાન યુવક જણાયો. એ યુવકનો પોષાક શ્રીમંત ગૃહસ્થને શોભે એવો હતો.

એ યુવકે કહ્યું, “મ્હને લાગે છે કે, રસ્તો ભૂલી હું અહીં આવી પડ્યો છું. વળી અંધકાર એટલો બધો છે કે, પાછા ફરવાની હિમ્મત પણ હું કરી શક્યો નહિ. તેથી નિરપાયે મદદ માટે હું ખૂબો મારતો હતો. આવા વાયુ તથા વૃષ્ટિના તોફાની વખતમાં તમે મ્હારી ખૂબો સાંભળી શક્યા એ સૌભાગ્યનો વિષય છે. તમે બંધવાના માણસો છો કે મામના?”

બીખાએ કહ્યું, “અમે આ મામમાંજ રહીએ છીએ. આપ અંધકારમાં આગળ વધ્યા નથી એ સારું કયું છે; નહિ તો આપની ધણી દુર્દશા થવાનો સંભવ હતો.”

યુવકે કહ્યું, “મ્હારા મનમાં પણ એજ ભય હતો. તમારામાંથી કોણ મ્હને રામદાસ શેઠને બંધલે પહોંચાડશે કે? હું તમને ખુશી કરીશ. વળી જો બંધલો બહુ દૂર હોય તો જો આવજની રાત માટે મ્હને આશ્રય આપશો તો તમારો મ્હારા ઉપર ધણો ઉપકાર થશે.”

બીખાએ કહ્યું, “બંગલો દૂર છે. વળી રાત પણ તોફાની છે. આવી રાત્રે બંગલા સૂધી જવાનું કામ સહેલું નથી. જે આપની મરજી હોય તો આપ આ મરીબના ઝુંપડામાં ઘણી ખુશીથી રહી શકો તેમ છો.”

યુવકે કહ્યું, “તમારી બહી લાગણી માટે ઉપકાર માનું છું. આખું શરીર ભીંજી મરું છે; ઠંડીથી મ્હને કંપારીઓ ધૂંટે છે. કાંઈ પણ ડેકાણે બે હાથ નેટલી જગ્યા સૂવા માટે મળશે તો બસ છે.”

“ચાલો ત્યારે.”

બીખાના બન્ને સાથીદાર એ યુવકને ખાડીમાંથી કાઢી રસ્તા ઉપર લઈ આવ્યા. હાથમાં ફાનસ લઈ બીખો સહુની આમળ ચાલવા લાગ્યો. તેની પાછળ યુવક અને યુવકની પાછળ પેલા બે બીખાના પાડોશીઓ ચાલવા લાગ્યા.

તેઓ બીખાના ઝુંપડા નજીક જઈ પહોંચ્યા એટલે યુવકની નજર એકાએક દૂર સળગતા દીવા તરફ ખેંચાઈ. એ બીવશ અંધકારમાં ઉજ્જવળ નક્ષત્રની માફક દૂર બે દીવા સળગતા હતા. યુવકે પૂછ્યું, “પેલા બે દીવા ક્યાં સળગે છે?”

આ પ્રશ્ન સાંભળી કંપતા કંઠે બીખાએ કહ્યું “નામદાસ શેઠના બંગલામાં રામ-રામ!” બીખાના બન્ને સાથીઓએ પણ લયબીત સ્વરે કહ્યું, “રામ-રામ!”

યુવકે આશ્ચર્ય પામી કહ્યું, “તમે રામ રામ કેમ કહો છો?”

બીખાએ કહ્યું, “આપ પેલો ઉપરનો દીવા જુઓ છોને?”

“હા, તેનું શું છે?”

“ એ દીવો માણસે સળગાવેા નથી ! ”

“ વિશેષ આશ્ચર્ય પામી યુવકે કહ્યું, “ માણસે સળગાવેા નથી ! ત્યારે કોણે સળગાવેા છે ? ”

“ ભૂત પ્રેત સિવાય બીજું કોણ સળગાવે ? ”

યુવકે મૃદુ હાસ્ય કરી કહ્યું, “ પ્રથમ તમારે ઘેર ચાલો; પછી આપણે નિરાતે ભૂતની વાત કરીશું. ”

બીખો અને તેના સાથીઓ પણ ટાઢથી ધ્રુજતા હતા, બીખાએ કહ્યું, “ ચાલો. ”

બીખાની સ્ત્રી જાણતી હતી કે, તેઓ બધા ભીંજાઈ જઈ ઠંડીથી ધ્રુજતા ધ્રુજતા આવશે તેથી તેણે માટીની એક સવડીમાં દેવતા સળગાવી રાખ્યો હતો. ઝુંપડાના આગલા ખંડમાં દીવો પણ તેણે સતેજ કરી રાખ્યો હતો તથા ત્યાં એક ચટાઈ બિછાવી રાખી હતી.

એ ઝુંપડામાં બે ખંડ હતા. સહુએ આગલા ખંડમાં પ્રવેશ કર્યો. બીખાની સ્ત્રીએ પાછલા ખંડના બારણા પાસેથી ડાકીયું કરી યુવકને બોલ લીધો. એ યુવકને બેતાની સાથેજ તે ચમકી ઊઠી. તેણે પોતાના ધણીનું ધ્યાન ખેંચવાના હેતુથી બાંદરના બારણાની સાંકળ એક બે વખત ધીમેથી ખખડાવી; પરંતુ બીખાએ તે તરફ ધ્યાન આપ્યું નહિ. તે આવેલા યુવકની સરભરા કરવામાં રોકાયો. ઝડપથી એક હાથ લુંછવાનો રૂમાલ, એક કપડું અને પાણીથી ભરેલો લોટો લઈ આવી તેણે કહ્યું, “ મુરબી, આપના કપડાં ભીંજાઈ ગયાં છે તે કાઢી નાખો અને આ ધોતીઉં પહેરી લ્યો. હું ગરીબ માણસ છું. મ્હારી પાસે સારું ધોતીઉં ક્યાંથી હોય. ”

“ તમારે મુંઝાવની જરૂર નથી. આ ઘોતીડે ચાલશે.”

આમ કહી યુવકે કપડાં કાઢી નાખ્યા અને બીખાતું ઘોતીડે પહેરી લીધું. યુવકનાં ભીંજાયેલાં કપડાં બીખાએ દિવાલ ઉપર સૂકવી દીધાં.

યુવક પમ ઘોઠ આવી ચટાઈ ઉપર બેઠો. બીખાએ સળંગતી સઘડી તેની આગળ ગોઠવી કહ્યું, “ આ મરીખતું ધર છે. આપને માટે કાંઈ ખાવા પીવાનું—”

“ જે કાંઈ હશે તે મ્હારે માટે અમૃત તુલ્ય છે. ભુખથી મ્હારો જીવ જાણે નીકળી જાય છે ! ”

“ આપ આપને હાથે રાંધશો કે ? ”

“ ગાંડા થયા છો કે શું ? તમે તમારા માટે જે રાંધ્યું હોય તેમથી મ્હને ખાવા આપો. ”

“ મુરખી, અમે.....”

“ કાંઈ ફિકર નહિ. ”

બીખો ગુંચવાડામાં પડી બઈ શું કરવું તેની ચિંતા કરવા લાગ્યો. યુવકે હસીને કહ્યું, “ તમે વિના કારણ શા માટે મુંઝાઓ છો ? હું રાંધેલું જ ખાઈશ. મ્હને બધું ચાલે છે.”

“ આપ કિસ્તાન છો કે ? ”

“ ના જાઈ ના. હું પરમ હિંદુ છું.”

બીખાએ કુંઠિત ચિત્તે ખાવાનું લાવવાની આશા કરી. વિના વિલંબે ચાર પાંચ ચોખાની જાડી શાટલીઓ ફેરીતું અથાણું તથા વાડકી ભરી દૂધ લાવવાનાં આવ્યું. યુવક બેઠો ભુખ્યો થયો હતો. તે ઝડપથી ભોજન કરવા લાગ્યો.

બોબન કરતાં કરતાં તેણે કહ્યું, “ભીખાભાઈ! હવે તમરી ભૂતની વાત કહો. ભૂત પ્રેતની વાત સાંભળતી મ્હને બહુ ગમે છે. એ ભૂત કેટલા દિવસથી અહીં આવ્યું છે?”

યુવકનો ભૂત તરફનો આવો આગ્રહ જોઈ ભીખો કાંઈક અંશે નારાજ થયો. તેણે પોતાના મન સાથે કહ્યું, “આજકાલના મુઠ્ઠરેલા માણસો ઇંગ્રેજી બણી ભૂત પ્રેતને માનતા નથી; પરંતુ ગરીબ માણસો માને છે.”

ભીખાને સુપ રહેલો જોઈ યુવકે ફરીથી કહ્યું, “ભીખાભાઈ! તમારા ભૂતની વાત કેમ કહેતા નથી?”

ભીખાએ ગંભીર ભાવ ધારણ કરી કહ્યું, “એ વાત સાંભળી આપ હસશો. એ વાત સાંભળવાથી શો લાભ છે?”

યુવક પોતાની બૂલ સમજી શક્યો. ઝડપથી મુખ ઉપર ગંભીર ભાવ લાવી તેણે કહ્યું, “ના-ના, હસું શા માટે? કહો જોઈએ; જો તમે એ વાત નહિ કહો તો મ્હને ઘણું દુઃખ થશે.”

ભીખો એ ખંડમાં એક ખુણામાં બેઠો એની આ ભૂતની વાત સાંભળવા અંદરના પ્યારણા પાછળ અધીર ચિત્તે બેઠી હતી એ તે જાણતો નહોતો. તેની આ કોઈ કારણથી વિશેષ ભય પામેલી હોવા છતાં તે તરફ ભીખાનું ધ્યાન ખેંચ્યું નહોતું.

ભીખાએ ભયચક્રિત દૃષ્ટિથી ચોતરફ જોઈ પુનઃ એ ત્રણ વખત અસ્પષ્ટ સ્વરે રામનામનો ઉચ્ચાર કર્યો. યુવકે મહાકળે હાસ્યના આવેશને રોક્યો. તેણે ગંભીર ભાવથી કહ્યું, “હવે તમે એ ભૂતની વાત કહો.”

મૂઠ્ઠ પરંતુ ભયથી કંપતા કંઠે કહ્યું, “એ તરફ બગી-

યાની અંદર એક બંધો આવેલો છે એ કદાચ આપ જાણતા નહિ હો. એ મુંબાઈના માલદાર શેઠ રામદાસનો બંધો છે. આ મામની ધણી ખરી જમીન પણ તેમના કબજામાં છે. રામદાસ શેઠ અમારા જમીનદાર છે. એમના જેવા દલાળુ શેઠ બહુ થોડા થશે. આપે મુંબાઈના રામદાસ શેઠનું નામ સાંભળ્યું હશે.”

યુવકે કહ્યું, “હા, સાંભળ્યું છે.”

“પહેલાં તો થોડા થોડા વખતને અંતરે એ બંધમામા આવી બે ચાર દિવસ રહી જતા હતા. તેઓ મરીબના માઆપ હતા. તેઓ જ્યારે જ્યારે આવતા હતા ત્યારે ત્યારે મુંબાઈથી અમારે માટે અવનવી વસ્તુઓ લાવતા હતા.”

“વાર, પછી?”

“વળી તેઓ આવવાના હોય ત્યારે અમાઉથી કાંઈ ખજર આપતા નહોતા. મરજી પડે ત્યારે એકદમ આવી ચઢતા હતા. તેમના આવવાનો ચોક્કસ નિયમ નહિ હોવાથી ઉપરના માળનો એ ઓરડો હંમેશાં સાફ રાખવામાં આવતો હતો.”

“કયો ઓરડો?”

“જે ઓરડામાં દીવો સળગતો જોવામાં આવે છે તે. તેઓ આવતા એટલે એ ઓરડામાં દીવો સળગતો જોઈ શકે આવ્યા છે એમ અમે જાણી શકતા હતા. તેઓ જ્યારે અહીં ન હોય ત્યારે એ ઓરડાને તાળું મૂકી બંધ રાખવામાં આવતો હતો. કાંઈ એ ઓરડામાં જવાની હિમ્મત કરી શકતું નહિ તથા તેમાં દીવો પણ સળગાવવામાં આવતો નહિ.”

“ત્યારે આજે તો એ ઓરડામાં દીવો સળગતો દેખાય

છે? કોણે આવીને દીવો સળમાવ્યો હશે?”

“હું જે જાણું છું તે કહું છું. ત્રણ માસ પૂર્વે એક દિવસે રાત્રે ખૂદારથી ઘેર પાછા ફરતાં અમે એ ઓરડામાં દીવો જ્વેલો. શેઠ આવ્યા છે ધારી અમને ઘણો આનંદ થયો. તેઓ ઘણા દિવસથી આ તરફ આવ્યા નહોતા.”

“કેટલા વખતથી નહોતા આવ્યા?”

“ઘણા વખતથી—લગભગ પાંચ સાત વર્ષથી.”

“એ પાંચ સાત વર્ષમાં બીજું કોઈ બંગલો આવ્યું નહોતું?”

“ના, એટલા માટે તે બાગે જંગલનું રૂપ ધારણ કર્યું છે અને બંગલો પણ અમુક ઠેકાણેથી ભાંગી જવા લાગ્યો છે.”

“તમારી પાસેથી ખેતીવાડીની આવક ઉધરાવવા પણ કોઈ આવતું નહોતું?”

“શેઠ અમારા જેવા ગરીબ માણસોનાં માખાપ પરાખર હતા. ખેતીવાડીનું સઘળું ઉત્પન્ન તેમણે ઉધરતાથી અમને સોંપી દીધું હતું.”

“હીક પછી?”

“પછી સહવારે તાજી શાકભાજી લઈ હું બગીચામાં ગયો. બગીચામાં—બગીચામાં મ્હારો—”

“શું તમારો?”

“કંઈ નહિ, બગીચામાં એક માળા અને ગંગા નામની એક ડોશી છે. મ્હેં તેમની પાસે જઈ કહ્યું, ‘શેઠ માટે હું તાજી શાકભાજી લઈ આવ્યો છું.’ મ્હારું એ વાક્ય સાંભળી બન્ને જણાં ડાયું વહાસી મ્હારા મ્હોં તરફ જોઈ રહ્યાં. પછી તેમણે

કહ્યું, ‘શેઠ ક્યા છે? ! મહે’ કહ્યું, ‘કાલે રાત્રે અમે ઉપરના ઝોરડામાં દીવો સળગતો જોયો છે.’ ગંગાએ કહ્યું, ‘દીવો ક્યાથી સળગે? એ ઝોરડાને તો તાળું વાસેલું છે.’ મહે’ કહ્યું, ‘મહે’ મહારી નજરે દીવો સળગતો જોયો છે.’ એ વાત સંભળી ગંગા બેહોશ બની ગઈ. અમે તેના મહે’ ઉપર પાણી છાંટવા લાગ્યા. શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી તેણે કહ્યું, ‘શેઠ હયાત નથી! ‘મહે’ પૂછ્યું, ‘કેમ શું થયું છે?’ ગંગાએ ઉત્તર આપ્યો, ‘ત્રણ દિવસથી તેમનું ખૂન થયું છે!’ એ વાત સંભળી મહારં કાળજી કંપી ઉઠ્યું. મહે’ પૂછ્યું, ‘ગંગા ડોશી તમને આ ખબર કોણે કહી?’ તેણે કહ્યું, ‘શેઠને ઘેરથી ખબર આવી છે.’ તે દિવસથી રાજ એ ઝોરડામાં રાત્રે દીવો સળગે છે. ગંગાએ મહે’ને એ ઝોરડો બતાવ્યો હતો. તેને તાળું વાસેલું હતું. પાંચળાં ધણાં વખતથી બંધ હોય એમ લાગતાં હતાં.”

આટલું બોલી બીજાએ કાયમકિત બાવથી પુનઃ એ ત્રણ વખત રામનામનો ઉચ્ચાર કર્યો.

હવે યુવક વિશેષ ગંભીર બન્યો. તેણે પૂછ્યું, “તે દિવસ પછી હમ્મેશાં દીવો તમારા જોવામાં આવે છે કે?”

“હા, હમ્મેશાં જોવામાં આવે છે.”

“તે દિવસ પછી કોઈએ એ ઝોરડો ઉઘાડ્યો નથી?”

“ના, કોઈએ ઉઘાડ્યો નથી એવી મહે’ને ચોકકસ ખબર છે.”

“બીજા કોઈ રસ્તેથી એ ઝોરડામાં જઈ શકાય છે કે?”

“ના.”

“ માળી તથા પેલી મંઝા લોકાને ખીવઠાવવા તો આમ નહિ કરતા હોય ? ”

“ ના ધણી વખત રહાને તેઓ. અમારી પાસે બેસવા આવે છે. એ વખતે બગીચામાં કાઈ હોતું નથી. રાત પડી હોય અને તેઓ અહીં હોય તો પણ ત્યાં દીવો સળગતો દેખાય છે ! ”

યુવક જમી પરવાર્યો. ચિંતાતુર બની તેણે કહ્યું, “ નવાઈ જેવો પ્રકાર છે. હજી પણ દીવો સળગે છે કે ? ”

એ વખતે વાયુ તથા ટુશ્ટિનું તોફાન નરમ પડ્યું હતું. હાથ મ્હોં ધોવા માટે યુવક ઝુંપડાની બહાર નીકળ્યો. વરસાદ બંધ થયો હતો વાયુ એ વખતે પણ પ્રબળ વેમથી પુકાતો હતો. યુવકે રામદાસ શેઠના બંગલા તરફ જોયું તો પેલો દીપક ઉજવળ ભારથી સળગતો તેની નજરે પડ્યો. થોડી ક્ષણ સુધી તે એ દીવા તરફ જોઈ રહ્યો.

બીજી તરફથી યુવક બહાર ગયો કે તરતજ બીબાની સ્ત્રીએ આવી બીબાનું અંગ વસ્ત્ર ખેંચ્યું. અમયબ થઈ, પત્ની તરફ જોઈ બીબાએ પૂછ્યું, “ કેમ શું છે ? ”

ગૃહિણીએ ધણી ધીમા અવાજે કહ્યું, “ આંખોએ દેખતું નથી કે ? ”

“ કેમ, છે શું ? ”

“ અહેરો આભેદુબ મળતો છે. ”

“ કાનો ? ”

આ વખતે યુવકે ઝુંપડામાં પ્રવેશ કર્યો એટલે બીબાની ધણીઆણી પાછી અંદર ચાલી ગઈ.

‘ચહેરો આખેહુખ મળતો છે !’

એનો અર્થ શો ? પોતાની સ્ત્રી શું કહેવા ઇચ્છતી હતી એ ભીખો એકાએક વિચારી શક્યો નહિ. એવામાં દીપકના પ્રકાશમાં એકાએક યુવકના મુખ ઉપર તેની નજર પડી એટલે તે સમજી શક્યો કે, ચહેરો આખેહુખ મળતો છે ! તેની નામરજી હોવા છતાં તેનાથી ખોલી જવાયું, “ભોગ મળ્યા ! ચહેરો આખેહુખ મળતો છે !”

યુવકે આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું, “ભીખાભાઈ ! કેનો ચહેરો કેાની સાથે આખેહુખ મળતો છે ?”

—:~:—

પ્રકરણ ૨૦ મું

—o—

ગંગા ડાશી અને હરિદાસ

ભીખો ઉભો ઉભો ધ્રુજતો હતો. તેનો કંઈ રૂધાઈ મથો હતો. મહાકંઠે અસ્પષ્ટ સ્વરે તેણે કહ્યું, “આપનો-આપનો ચહેરો શેઠના ચહેરાને આખેહુખ મળતો છે.”

યુવકે હસીને કહ્યું, “તમે મહને જૂત ઠરાવો એવી મહારી ઇચ્છા નથી. અને તેથીજ હું ખરી વાત તમને કહું છું. હું રામદાસ શેઠનો પુત્ર છું. મહારું નામ હરિદાસ છે.”

ભીખાએ બંને હાથ જોડી કહ્યું, “હજુર ! હું પ્રથમ આપને ઓળખી શક્યો ન હોતો. આપને ધણું દુઃખ વેઠવું પડ્યું છે.”

હરિદાસે કહ્યું, “તમે મહારી જે સરભરા કરી છે તેથી હું

ધણે સંતુષ્ટ થયો છું. આજે હું આ ચટાઈ ઉપર જ સૂઈ રહીશ કાલે સહવારે મ્હારે બગીચામાં જવું છે. બંગલે જવાના ઇરાદાથી સ્ટેશનેથી પગે ચાલતો નીકળ્યો હતો; પછી અંધકારમાં રસ્તો ભૂલી ગયો હતો. તમે મદદે ન આવી પહોંચ્યા હોત તો આજે મ્હારું શું થાત એ હું કદપી શકતો નથી.”

બીખાએ હરિદાસને સાબ્દાગ પ્રણામ કરી કહ્યું, “ હજુરના બાપ અમારા માઆપ હતા.”

હરિદાસે કહ્યું, “ બીખાભાઈ ! અહીંની અમારી સવળી જમીનનો વહિવટ કરવાનું કામ આજથી હું તમને સોંપું છું. એસો, તમારે મુખે હું અહીંની સવળી હકીકત સંભળવા ઇચ્છું છું.”

હરિદાસની જોળખાણ પડતાં બીખો કિંકર્તવ્યમૂઠ બની ગયો હતો. તેના ભાવને સમજી જઈ હરિદાસે કહ્યું, “ બીખાભાઈ એક ઉશ્ચિકું આપો; મ્હને બીજું કંઈ જોઈતું નથી. તમે ખાવા જાઓ. રાત ઘણી વીતી છે. મ્હને પણ હવે ઊંઘ આવે છે.”

બીખો પોતાનું મલિન ઉશ્ચિકું શેઠને કેવી રીતે આપે ? તે ગુંચાવા લાગ્યો; પરંતુ હરિદાસે તેને આશ્વાસન આપ્યું એટલે તે ઉશ્ચિકું લઈ આવ્યો. હરિદાસ ઉશ્ચિકે માથું મૂકી સૂઈ ગયો. પછી તેણે આગ્રહ કરી બીખાને ખાવા માટે મોકલ્યો.

અંદર બીખાની સ્ત્રી રાહ જોતી બેઠી હતી. બીખો ખાવા બેઠો એટલે તે બેલી ઉઠી, “ ત્યારે હવે ઉપામ ?”

બીખાએ આશ્ચર્ય પામી સ્ત્રીના મુખ તરફ જોઈ કહ્યું, “ જ્ઞાનો ઉપામ ? શું થયું છે ?”

બીખાની સ્ત્રી બાકુળ ભાવથી બીખાના મ્હોં તરફ જોઈ

રહી. તેનો ભાવ જોઇ બીખો પણ લય પામ્યો. તેણે કહ્યું “ કેમ, શું થયું છે. ?”

ગૃહિણીએ અસ્પષ્ટ સ્વરે કહ્યું, “ હમણાં તમે મહેને કાંઈ પૂછશો નહિ. મહારે એકલીને હમણાં જ જવું પડશે ”

“ એકલીને ક્યાં જવું પડશે ?”

“ શેઠના બગીચામાં.”

“ આવા રાતના વખતે તું બગીચામાં જઈશ ?”

“ કાંઈ પણ રીતે વિના વિલાંબે મહારે મહારી મા પાસે જવું જોઈએ.”

બીખાના બેગમાં હવેજ કાંઈક અકકલ આવી. તેને એમ લાગ્યું કે, બગીચામાં એવી કાંઈ વસ્તુ હશે કે જે શેઠની નજરે પડે એવી તેમની ઇચ્છા નથી. શેઠ આવી પહોંચેલા હોવાથીજ તેની સ્ત્રી અત્યારે બગીચામાં જઈ પોતાની માતાને સાવધાન કરવા ઇચ્છે છે. બીખાએ વિચાર્યું, “ ઉપરના ઝોરડામાં બળતા દીવા સાથે તો એમને કાંઈ લાગતું વળગતું નહિ હોય ?” આમ ચિંતારી તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું, “ આવી તોફાની રાત્રે તું એકલી ત્યાં જઈ શકીશ નહિ. જે કહેવાતું હોય તે મહેને કહે એટલે હું ત્યાં જઈ કહી આવું.”

બીખની સ્ત્રીની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. તેણે કહ્યું, “ ના ના, મહારા મયા શિવાય ચાલે તેમ નથી.”

છેવટે બીખો સંમત થયો અને તેણે ફરીથી ફાનસ સળગાવ્યું. બીખાની સ્ત્રીએ દારની પાછળથી જોયું તો એ વખતે હરિદાસ આરામથી ઊંઘતો જણાયો. પછી તે ઝુંપડાને પાછળે

દરવાજેથી હાથમાં ફાનસ લઇ બહાર નીકળી અને ઝડપથી બગીચા તરફ જવા લાગી.

એ વખતે વરસાદ બંધ પડી ગયો હતો. વાયુનું જોર પણ નરમ પડ્યું હતું. બીખાની સ્ત્રી રસ્તાથી સંપૂર્ણ પરિચિત હતી. બગીચામાં જઇ પહોંચતાં તેને કાંઈ અડચણ નહીં નહિ.

મંગા બગીચાની અંદર એક ઝુંપડીમાં રહેતી હતી તેની પાસે બીજી એક ઝુંપડીમાં માળા રહેતો હતો. માળા બીજે કાંઈ નહિ પરંતુ બીખાની સ્ત્રીને મામેા હતો.

બીખાની સ્ત્રીએ ઝુંપડીના બારણાને હલાવ્યું એટલે બધા પામી અંદરથી મંગાએ પૂછ્યું, “બહાર કાણુ છે?”

બીખાની સ્ત્રીએ કહ્યું, “સુપ-સુપ, હું કાશી છું.”

“કાશી! આટલી મોડી રાતે કાશી! શું થયું છે?”

“તું જલ્દી બારણું ઉઘાડ. હું તને સઘળી હકીકત કહું છું.”

કાશીની માતા મંગાએ ઉઠી જલ્દી બારણું ઉઘાડ્યું. કંપતા દરીરે કાશીએ ઝુંપડીમાં પ્રવેશ કર્યો.

કાશીએ અંદર પ્રવેશ કર્યો એટલે મંગાએ દીવાને સનેબ કર્યો. દીવકના પ્રકાશમાં ઉતરી ગયેલું ચિતાતુર મ્હોં જોઇ બધા પામી મંગાએ પૂછ્યું “શું થયું છે?”

કાશીએ અરપણ્ટ સ્વરે કહ્યું, “આત્મ આવી પડી છે!”

“જ્ઞાની આત્મ?”

“જો મંભીર આત્મ ન આવી પડી હોત તો આવી મીઠામણી રાત્રે હું એકલી ત્હારી પાસે આવવાની હિમ્મત કરત નહિ. શેઠ—”

“શેઠ?” આમ કહી ગંગાએ ભયભીત બની આસપાસ નજર ફેરવી.

કાશીએ કહ્યું, “રામદાસ શેઠ નહિ; તેમના પુત્ર હરિદાસ આવ્યા છે!”

ગંગાએ વિશેષ ભય પામી પૂછ્યું, “તેઓ ક્યા છે?”

“અમારે ઘેર છે.”

“તમારે ઘેર છે? ત્યાં કેમ આવ્યા છે?”

જે કાંઈ બન્યું હતું તે કાશીએ દૂંધમાં તેની માતાને કહી સંભળાવ્યું. એ હકીકત સંભળી ગંગાનું મ્હોં લેવાઈ ગયું. કંપતા કંઠે તેણે કહ્યું, “ત્યારે તેઓ છુપી વાત બાણી શક્યા છે કે?”

કાશીએ કહ્યું, “ત્યારા આ પ્રશ્નનો ઉત્તર હું કેવી રીતે આપી શકું? કદાચ એ છુપી વાત તેઓ નહિ બાણી શક્યા હોય. મ્હારા માટીડાએ દીવાની વાત એમને કહી છે.”

“ત્યારે તો તેઓ કદાચ આ બગીચા અને બંગલાની તપાસ કરવા આવશે. પહેલાં તેઓ કદાપિ અહીં આવ્યા નથી. મ્હોટા શેઠ અત્રે કાંઈને પણ લાઇ આવતા નહોતા.”

“દીવાની વાત સંભળેલી હોવાથી તેઓ બગીચા અને બંગલાની તપાસ કરવા જરૂર આવશે. તું હમણાં જ બધાં એને બાબર આપ. અત્યારથીજ સાવધાન થવાની જરૂર છે.”

“જો એ અહીં બહુ દિવસ રહેશે તો હું શું કરીશ? ! એમ થશે તો હું ગાડી બની બેઠશ.” ગંગાએ કહ્યું

“મા ! તું આમ ન બોલ. જો તું સાવધાન રહીશ તો કાંઈ કાંઈ બાણી શકશે નહિ. જન સુધી નવા શેઠ અહીં રહે ત્યાં

સૂધી તું એ માણસને કોઈ પણ રીતે ધરમાંથી બહાર નીકળવા દઈશ નહિ.” કાશીએ સહજ સ્વસ્થ થઈ કહ્યું.

“ દીકરી, મહારં બેભુ ઠેકાણે નથી. તું મહારી પાસે રહે.”

“ ના, એમ કરવું બાજબી નથી. નવા શેઠ કાલે સહવારે મહને અહીં બુએ તો શું ધારે ? હું કોણ છું એ કાલે તેઓ જાણી શકશે. પછી તેઓ જો વિશેષ દિવસ સૂધી અહીં રહેશે તો હું મહારી પાસે આવીને રહીશ. ”

“ આટલી મોડી રાત્રે તું એટલી ડરી રીતે પાછી બધું શરીશ ? ”

કાશીએ સહજ હસીને કહ્યું, “ જેવી રીતે આવી છું તેવી રીતે પાછી બધુંશ. વળી હું અહીં આવી છું એમ જો તેમને ખબર પડે તો બધું કામ બગડે તેમ છે. મહારે ઘણી ઝડપથી પરત આવું જોઈએ. ”

આમ કહી ઉત્તરની રાહ નહિ જોતાં કાશી ત્વરિત ગતિથી પાછી ચાલી ગઈ.

હરિદાસ એમાંનું કાંઈ જાણી શક્યો નહિ. તે વિશેષ યાદી ગયેલો હોવાથી ધણધણાટ ઊંચતો હતો. સહવારે જ્યારે સુષોત્કો તેના મ્હોં ઉપર પડ્યો ત્યારેજ તેની ઉંઘ ઉડી ગઈ. તે ચમકીને જોઠો થયો. પોતે ક્યાં આવી ચઢ્યો છે એ પ્રથમ તો તે નકકી કરી શક્યો નહિ. અજાણ્યથી તે ચારે તરફ જોવા લાગ્યો. ઈછી યથાક્રમે ગઈ રાતની સઘળા વાત તેને માદ આવી. બીજાની ચટાઈ તથા ઉશ્ચિકું જોઈ તેણે મૃદુ હાસ્ય ક્યું.

હરિદાસ બહાર નીકળ્યો તો બીજો તેને માટે દાતણ પાણી તથા રમાલ લઈ ઉભો રહેલો તેની નજરે પડ્યો. નવા શેઠ

પોતાની ઝુંપડીમાં આવી બિંધી રહ્યા છે એ વાત સહુને જણાવવામાં બીખાએ મફત કરી નહોતી. ગામના બધા માણસો બીખાના આગણામાં એકઠા થયા હતા. હરિદાસ બહાર નીકળ્યો એટલે એ સધળા માણસોએ પોતાના નવા જમીનદારને પ્રણામ કર્યા.

હરિદાસ એ દેખાવ જોઈ ધણે આનંદ પામ્યો. તેણે સહુના તરફ સ્નેહ ભાવ દર્શાવ્યો. દંતશુદ્ધિ કરી રહ્યા પછી એક વાડી મરમ તાણું દૂધ પી હરિદાસે સધળા માણસોની સાથે વાતચિત કરી તેમને સંતુષ્ટ કર્યા. હરિદાસના સ્મરણ સ્નેહમય વ્યવહારથી સહુને અતિશય આનંદ થયો.

પછી હરિદાસ બગીચામાં જવા તૈયાર થયો એટલે બીજા લોકો પણ તેની સાથે જવા તૈયાર થયા. હરિદાસે આડું અડળું સમજાવી તેમને પોતાની સાથે નહિ લઈ જતા વિદાય કરી દીધા. પછી તે એકલો બગીચા તરફ જવા લાગ્યો. એ વખતે વૃષ્ટિ નહોતી. આકાશ પણ સ્વચ્છ થઈ ગયેલું હોય સૂર્યકિરણોથી પ્રકૃતિદેવીએ મનોરમ રૂપ ધારણ કર્યું હતું.

લગભગ અડધા માઈલ જેટલો માર્ગ વટાવી હરિદાસ બગીચાના પ્રવેશદ્વાર નજીક જઈ પહોંચ્યો. પ્રવેશદ્વાર આમણ કંઠલાક ટુલકાડે એ વખતે મંચા પાણી પાતી હતી. હરિદાસે આંદર પ્રવેશ કરી પૂછ્યું, “તહાર નામજ મંચા હોને?”

“હા, હજુર.”

“તહારી સાથે પ્રથમ કદાપિ મહારી ખુલાકાત થઈ નથી; છતાં હું મહારી વાત જાણી હશે કે, હું જામદાસ ચૌકનો મુત્ત હરિદાસ છું.”

આ શબ્દો સાંભળી ગંગા અશ્વચરિત્ર યતી જશે એમ હરિદાસે ધાર્યું હતું; પરંતુ ગંગાએ સ્થિર ભાવથી કહ્યું, “શેડા આપનું મ્હો જોનાજ એ વાત જાણી સહાય તેમ છે. મ્હોટા શેડો અને આપનો ચહેરો આમેકુલ મળતો છે. આપ અંદર પધારો. મ્હોટા શેડ જગીયા તથા જગજાની બિલકુલ સંભાળ લેતા નહોતા. હું એકલી આ જાત શું કરું. ફક્ત એક માળી આટલો મ્હોટો જગીયો સંભાળી શકે ખરો કે? જુઓને, જગની દશા કેવી ખરાબ થઈ ગઈ છે!”

હરિદાસે જોયું કે, ગંગાનું કહેવું કાંઈ ખોટું નહોતું. જંગજા તથા જગીયાની સ્થિતિ શોચનીય થઈ ગઈ હતી. એની સ્થિતિ જોતાં એમાં કાંઈ માણસ વિશેષ દિવસ સુધી રહી શકે એમ લાગતું નહોતું.

હરિદાસે પૂછ્યું, “બાપા જ્યારે અહીં આવતા ત્યારે તેઓ ઉપલે માળે રહેતા હતા કે?”

ગંગાએ ઉત્તર આપ્યો, “હા, ઉપલે માળે જો ખંડ રહેવા જોવા છે.”

“જંગજાની આવી દુર્દશા થઈ હશે એમ હું જાણતો નહોતો.”

“સંભાળ રાખવામાં ન આવે તો આમજ થાય.”

એકાએક હરિદાસે મંજાના મુખ તરફ જોઈ કહ્યું, “તારું મ્હો જોતાં બીજા એક માણસનું મ્હો યાદ આવે છે.”

ગંગાએ કહ્યું, “હજુર! આપ બીજાની સ્ત્રી કાશીની વાત કરો છો કે?”

“હા.”

“તેની સાથે તારો કાંઈ સંબંધ છે?”

“એ મ્હારી દીકરી થાય છે.”

“હીક, ત્યારે તો તું દીકરી અને જમાઈની નજીકના જ રહે છે. આવી જગ્યાએ તું એકલી કેવી રીતે રહી શકતી હોઈશ એ હું વિચારી શકતો ન હતો.”

“કાશી મ્હારી એકની એક દીકરી છે. દીકરી અને જમાઈ નજીક રહેતા હોવાથી મ્હને ભય શો છે ? મ્હોટા શેઠની મ્હારા ઉપર ઘણી મહેરબાની હતી.”

“એ બધું હું જાણું છું. મ્હારી કારકીર્દીમાં પણ તને કોઈ દુઃખ નહિ અનુભવવું પડે. હવે ચાલ, મેડા ઉપર જઈ તપાસીએ. બાપા જે ઓરડામાં રહેતા હતા એ ઓરડામાં જ હું રહીશ.”

ગંગાએ એક તાકામાથી એક કુંચી લઈ લીધી. હરિદાસે જોયું કે, એ કુંચી ઉપર ધૂળ લાગેલી હતી. ધણી વખતથી કોઈ એ કુંચીને અડક્યું હોય એમ લાગતું ન હોતું ગંગાએ કહ્યું, “મ્હોટા શેઠની ગેરહાજરીમાં એ ઓરડો ઉઘાડવામાં આવ્યો નથી.”

ધણી હરિદાસ ગંગાની સાથે ઉપર ગયો. ખરી રીતે બંગલો ઘણે સરખેથી લાગી તૂટી ગયો હતો. રહેવા લાયક એક પણ ખંડ ન હતો ! છતાં જે ખંડના દ્વાર આગળ ગંગા જઈને ઉભી રહી તે ખંડ બીજા કરતાં કોઈક સારો જણાયો.

બારણાં ઉપર તાળું વાસેલું હતું. બારણાં પણ ધણી મશગૂલ હતાં. હરિદાસે બારણાંની યરાબર તપાસ કરી પૂછ્યું, “આ તાળાની ખીલ કોણ કુંચી છે કે ?”

ગંગાએ માથું ધુણવી કહ્યું, “ના ખીલ કુંચી ક્યાંથી હોય ? આ એક જ કુંચી છે.”

“ત્યારે તો બાપાના આવી ગયા પછી આ તારું બંધ હોવું જોઈએ !”

“હા, હજુર.”

હરિદાસે સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી પુનઃ એ તરફ જોઈ કહ્યું,
“અંદરના ઝોરડામાં રોજ રાત્રે દીવો સળગે છે એ વાત તો તમે સાંભળી હશે ?”

“હા, ગામના લોક એમ કહે છે ખરા. તેઓ ભૂતના બચથી અસ્થિર બની ગયા છે.”

“પરંતુ કાલે રાત્રે મહેં મહારી નજરે અહીં દીવો સળગતો જોયો છે. એ સંબંધી તું શું કહે છે ?”

“હજુર! હું આકાશ પ્રદીપ કરે છું, તે કદાચ આપે જોયો હશે.”

“કાલે પણ આકાશ પ્રદીપ કર્યો હતો ?”

“હા, હજુર.”

“હીક છે, હવે તારું ઉધાડ. અંદરની રિયતિ કેવી છે તે હું જોઉં.”

વળી કાંઈ યાદ આપતાં હરિદાસે કુંચી પોતાના હાથમાં લઈ તારું ઉધાડ્યું. પારણા ઉધાડતા કેટલાક કરોળીઆનાં જળાં છિન્ન થઈ ગયાં. ધણા કાળની ધૂળથી ઢંકાયેલાં પારણાં ઉધાડી હરિદાસે કહ્યું, “આ ઝોરડો ધણા વખતથી બંધ હોય એમ લાગે છે.”

હરિદાસ અંદર જઈ ઝોરડાને લક્ષ્યપૂર્વક તપાસવા લાગ્યો. એ ઝોરડામાં વિશેષ સરસામાન ન હોતો. એક પલગ, એક

ખાનાવળું ટેબલ અને ચાર ચાંચ ખુરસીઓ - ઉપરાંત વિશેષ કંઈ ત્યાં ન હોતું. હરિદાસને એ ઓરડો અપાનથી જોતો જોઈ ગંગાએ પૂછ્યું, “આપ અહીં વિશેષ દિવસ સૂવી રહેવાના છો કે?”

હરિદાસે કહ્યું, “ના, હું આપના ડેટલાઈ કમળપત્રો શોધવા આવ્યો છું એ પત્રો કદાચ અહીંની મળી આવશે એમ મહેને લાગે છે.”

હરિદાસ અત્રે રહેવાનો નથી માંગણી મંગા - ખુશી થઈ; હરિદાસ તેની ખુશાલી જોઈ શકે નહિ એ હેતુથી તેણે બીજી દિશા તરફ મ્હોં ફેરવ્યું. પછી તેણે કહ્યું, “ત્યારે હું આપના ભોજનનો અંદાજરત કરું કે?”

હરિદાસે તેના તરફ જોયા સિવાય કહ્યું, “ભાગ્યે, કર.”

— ૦ —

પ્રકરણ ૨૧ મું

— ૦ —

ગુપ્ત પ્રેમપત્રો.

ગંગા ચાલી ગઈ એટલે હરિદાસે એ ઓરડાનાં બારણું પૂરતી સંભાળથી બંધ કરી દીધાં. પછી તે પોતાના મન સાથે વિચારવા લાગ્યો, “આ ગંગાડોશીના પેટમાં કંઈ પાપ હોય એમ લાગે છે. જોડાએક મહેને અત્રે આવેલો જોઈ તે સહજ પણ આશ્ચર્ય પામી નથી. હું આવવાનો છું એમ જાણે કે તે અંગાઉથી જ કેમ ન જાણતી હોય! પછી દીવાની વાત કાઢતાં તેણે મ્હોં ઉતરી ગયું હતું; આમ છતાં આકાશ પ્રદીપની વાત કાઢી તેણે દીવાની

વાત ઉડાવી દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. હું વિશેષ સયમ સૂધી અહીં રહેવાનો નથી એમ સાબળી તે ખુશી થઈ છે, આ ઠેકાણે આ ગંજાડોશીયાં પણ કાંઈ છુપું રહસ્ય હોય એમ જ મહેનેલાજે છે. ગમે તેમ હો, એ વિષયનો ચોક્કસ નિર્ણય કર્યા સિવાય હું અહીંથી ખસવાનો નથી.”

વિચારમગ્ન ચિતે હરિદાસ થોડા સમય સૂધી ઉભો રહ્યો. પછી ધીમે ધીમે તેણે આલમारी પાસે જઈ તે ઉઘાડી. તેની અંદર ઘણા કાગળ પત્રો હતા. રામદાસ શેઠના હાથના લખેલા ઘણા પત્રો પણ એમાં હતા; છતાં એ પત્રો વિષય સંપત્તિને લગતા હતા, હરિદાસ કાંઈ એ પત્રો માટે અહીં આવ્યો ન હતો.

આલમારીમાંથી કાંઈ મળી નહિ આવવાથી હરિદાસ ટેબલ પાસે જઈ તેના ખાતા એકે એક ખોલવા લાગ્યો. તેમાં પણ માલ મિલકતને લગતા જ પત્રો હતા.

ટેબલના એક ખાતાની અંદર ખીણું એક ન્હાનું ખાતું હતું. હરિદાસ ઘેરથી કુંચીઓનો જે મોટો ઝુમખો લઈ આવ્યો હતો તેમાંની કાંઈ પણ કુંચીએ ખાતાને લાગી નહિ, તે ચિંતાગુર ખની ગયો. એ છુપું ખાતું ઉઘાડવું તેને માટે ઉચિત હતું કે? કદાચ તેના પિતાના ગ્રંથ પત્રો એ ખાતામાં હોય તો ખાતું ઉઘાડી એ પત્ર વાંચવાનું તેને માટે વ્યાજબી હતું કે?

પરંતુ રાવે બહાદુર રામદાસે શેઠના ખૂનમાં ગંભીર રહસ્ય સંમીલન હતું. એ રહસ્યને લેઈ પિતાનો ખૂનને શોધી કાઢી તેને ફાંસીએ ચઢાવવાનો હરિદાસે હંઠ મિશ્વર કર્યો હતો. સત્રને સંજો કરાવ્યા સિવાય તે સંજોગ માટે પણ શાન્તિ મેળવી શકે તેમ ન હતો.

ખીરસામથી ચાપુ ખહાર કાઢી હરિદાસે એ છુપા ખાતની કળ તોડી નાખી. ખાનું ઉઘડ્યું. એ ખાતામાં લાલ દોરીથી બધિલા કેટલાક કામળોનું એક બંડલ હતું. એ કામળો ઘણા જુના વખતના હતા એમ દોરી તથા કામળો જોતાં સાફ જણાતું હતું.

હરિદાસ એકાએક એ બંડલને અડકવાની હિમ્મત કરી શક્યો નહિ તેવું હૃદય જોરથી ધમકવા લાગ્યું. પિતાના ગુપ્ત કામળો જોવા એ પુત્રનો ધર્મ છે કે? તે ઘણા સમય સૂઝી ચુપકાદીથી બેસી રહ્યો પછી હૃદયમાં હિમ્મત લાવી તેણે એ બંડલ ઉંચકી લીધું. તે એ બંડલને આડું અવળું ફેરવી જોવા લાગ્યો. ઉપરનો કામળ તદ્દન સદો હોઈ એમાં કાંઈ લખેલું નહોતું.

કંપતા હાથે હરિદાસે દોરી છેડી તથા ઉપરનો કામળ કાઢી નાખ્યો. એટલે એક ફેટા ઉપર તેની નજર પડી. એ ફેટો-ત્રાફ ઉપર તેના પડનારનું નામ નહોતું, તેથી એ ફેટો ક્યાં પડાવવામાં આવ્યો હતો તે જાણવનો ઉપયોગ નહોતો. એ ફેટામાં બે માણસ હતાં. ફેટો જોતાં તે ઘણાં વર્ષો પૂર્વે પડાવ્યો હતો એમ સાફ સમજી શકાતું હતું. ફેટો વિવર્ણ થઈ ગયેલો હોવા છતાં અંદરની માનવ મૂર્તિઓનાં મુખ વિવર્ણ થયાં નહોતાં.

ફેટામાં એક પુરૂષ હતો અને બીજી સ્ત્રી હતી. પુરૂષ મૂર્તિ જોતાં જ તે પોતાના પિતાની યૌવનકાળની પ્રતિમૂર્તિ છે એમ હરિદાસ સમજી શક્યો. જે વખતે ફેટો પડાવવામાં આવ્યો હતો એ વખતે તેમની ઉંમર ચોવીસ પચીસ વર્ષની હોય એમ લાગતું હતું!

પેલી સ્ત્રી કોણ હતી? એ સ્ત્રીને હરિદાસે પહેલાં કદાપિ જોઈ નહોતી. એની ઉંમર ચૈદ પંદર વર્ષની લાગતી હતી. ફાટામાંનું તેનું મુખ જોતાં તે અત્યંત રૂપલાવણ્યવતી હોય એમ લાગતું હતું. એ સ્ત્રી કોણ હતી?

બહેનમાં આઠ દશ પત્રો હરિદાસના જોવામાં આવ્યા. એ સઘળા પત્રો સ્ત્રી જાતિએ લખેલા હતા. એ પત્રો વાંચવા કે કેમ એ વિષયનો હરિદાસે પુત્રઃ વસ્તુ સઘળા સૂઝી વિચાર કર્યો. અતે તેણે વિચાર્યું, “આ સઘળા પત્રો મ્હારે વાંચવાજ જોઈએ. કદાચ એમાંથી પિતાના ખૂતનો છુપો ખેડ ઉઠીશે” આમ વિચારી હરિદાસ એકેએક એ પત્રો વાંચવા લાગ્યો. એ સઘળા પ્રેમ પત્રો હતા. સઘળા પત્રોની નીચે લેખિકાએ સરલા નામ લખ્યું હતું. કેવળ એક પત્રની નીચે તરલાનું નામ હતું.

એક પત્ર હરિદાસે બે ત્રણ વખત વાંચી જોયો તે નીચે પ્રમાણે હતો.—

“પ્રિયતમ!”

ત્રણ દિવસ પછી તમે અહીં આવવાના હો જશ્ણી મ્હારા મનની કેવી સ્થિતિ થઈ છે એ તમે સમજી શકતા નથી કે? અંતરના આનંદથી હું લગભગ ગોડા જેવાં બની ગઈ છું. અમે આ નિર્જન મકાનમાં કેમ પશુ રીતે છુપાઈ રહ્યા છીએ. બાપાજીનું શરીર સારું નથી. તરલાનો પશુ હવે મ્હારા તરફ પ્રયત્નના જેવો પ્રેમ જોવામાં આવતો નથી. નજીવા દારણથી તે મ્હારી સાથે રહી કરે છે. તેની એવી ધારણા છે કે, તમે તેનેજ આહો છો. મ્હો તમને બુલાવ્યા છે એમ વિચારી તે મ્હારા તરફ

હવે વિષદષ્ટિથી જુએ છે. પ્રિયતમ! તમે તરલાને ખરી રીતે આહતા હતા કે? તરલા રોજ મ્હારી સાથે ઝવડો કરે છે.

ખીજ એક વાત કર્તવ્ય બુધ્ધિની પ્રેરણાથી હું તમને જણાવું છું. તમે અમને મદદ કરો છો એ જ્ઞાનદની વાત છે; પરંતુ બાપાજીના સ્વભાવની મુશ્કેલી દૂર થતી નથી. આવી સ્થિતિમાં તેમને પૈસા આપવા એ પૈસા પાણીમાં નાખી દેવા જેવું છે. જેમ બને તેમ જલ્દી આવો. એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કરશો નહિ. ચાતક જેવી અધીરતાથી ચંદ્રની રાહ જુએ તેવીજ અધીરતાથી હું તમારી રાહ જોઉં છું. ”

ખીજે એક પત્ર પણ હરિદાસે બે ત્રણ વખત વાંચી જોયો તેમાં લખ્યું હતું કે:

“ કાલે અધ્યાકાળે મ્હારી બહેન તરલાનું મૃત્યુ થયું છે. તમને ખબર પહોંચાડવા તેણે મ્હને વારંવાર કહ્યું હતું; પરંતુ ખબર પહોંચાડવા છતાં તમે આવી શકશો નહિ વિચારી મહેં તમને વિરાત કરવાનું વ્યાજખી ધાયું નથી. તરલા મ્હને જે વાત કહી ગઈ છે તે તમે મ્હારી પાસેથી કદાપિ સંભળી શકશો નહિ; છતાં એટલું તમે જાણી રાખજો કે, જેવી રીતે હું તમને રાત દિવસ શાપ આપું છું તેવી રીતે તે પણ મરતા પહેલાં તમને શાપ આપી ગઈ છે. બિ. તરલા. ”

ખીજે એક પત્ર હતો. એ પત્રમાં બંડલની છેક નીચેના હરતાક્ષર હરિદાસના પિતાના હોઠ તેમાં તેમણે લખ્યું હતું કે, “ આજે નાશિકમાં રામલાલને ઘેર છુપી રીતે મ્હારી સાથે સરલાનો વિવાહ થયો. જોર અને રામલાલ સિવાય એ રથજો

ખીજી કોઈ હાજર ન હોતું. આ વિવાહની વાત કોઈ જાણી શકશે નહિ. યથા સમયે સરલાને હું મ્હારી સ્ત્રી તરીકે દેશમાં લઈ જઈશ. ”

હરિદાસે જોયું કે, એ પત્રમાંની તારીખ ત્રીસ વર્ષ પહેલાંની હતી. ત્રીસ વર્ષ પહેલાં તેના પિતાએ છુપી રીતે સરલા સાથે નાશિકમાં વિવાહ કર્યો હતો; પરંતુ છુપી રીતે વિવાહ કરવાનું કારણ શું ?

હરિદાસનું મન મનનું હતું. ધણી સમય સુધી બંને હાથથી માથું દબાવી તે બેસી રહ્યા. જે બેઠ જાણવાની તેની ઈચ્છા હતી તે એ પત્રોમાંથી જણાશે નહિ. ત્રીસ વર્ષ પહેલાં ગમદાસ શેઠે સરલા નામની સ્વરૂપવતી બાળિકા સાથે વિવાહ કર્યો હતો. એ સરલા વિવાહ થયા-પછી થોડા દિવસે મૃત્યુ પામી હતી એ સંધળા ધણી વર્ષો પહેલાંની વાત હતી. ત્રીસ વર્ષ પછી એ વિવાહ માટે કોઈ રામદાસ શેઠનું ખૂત કરે એ તદ્દન અશક્ય હતું. એ સંધળા પત્રો વાંચ્યા પછી હરિદાસનું હૃદય તેને ડંખવા લાગ્યું હતું. પોતે એ પત્રો ન વાંચ્યા હોય તો સાર એમજ હશે તેને લાગતું હતું.

થોડા સમય સુધી હરિદાસે એ ખંડમાં બાંધા માર્યા એવામાં તેની નજર નીચે પડેલા એક કવર ઉપર પડી એ કવર ઉંચકી લઈ તેણે જોયું એટલે તે એકાએક ચમકી ઉઠ્યો. કવર ઉપર મઈ કાલની તારીખની પોષ્ટની છાપ હતી. તેના ઉપર રઘુનાથનું નામ હતું. રામદાસ શેઠનો બંગલો ધનવાવ એવું ડેકાણું પણ ઉપર લખેલું હતું. હરિદાસ પોતાના મન સાથે

વિચારવા લાગ્યો, “ગઈ કાલે પોષ્ટમાં આવેલું કવર છે। રઘુનાથ ! ત્યારે તો રઘુનાથ નામનો કેઈ માણસ આ ખંડમાં રહેતો હોવો જોઈએ; બૂની વાત ત્હને ખોટી છે. ગંગાએ અંકુશ પ્રદીપની જે વાત કહી છે તે પણ ખોટી છે. આ રઘુનાથ કેણુ હશે ? એ માણસ આઠલામાં છુપાઈ રહેલો હોવો જોઈએ; નહિ તે ગઈ કાલેજ તેના ઉપર જે પત્ર આવ્યો છે તેનું કવર આ ખંડમાં ક્યાંયે હોઈ શકે !”

આ વાત ગંગાને ખુશી રીતે કહેવાનું હરિદાસને વ્યાજખી લાગ્યું નહિ. બહાર વરંડામાં જઈ તેણે હાંક મારી. મગા દેશી હાંકતી હાંકતી તેની પાસે આવી પહોંચી

હરિદાસે મૃદુ હાસ્ય કરી કહ્યું, “ગંગા ડોશી, રશોલનું શું કયું ?”

“બધી વ્યવસ્થા કરી છે. મ્હારો જમણ નાજી શાકભાજી, દૂધ વગેરે આપી મળે છે.”

“બહુ સારું હવે હું તને એક વાત પૂછું છું. બાપા વારંવાર એમ કહેતા હતા કે, આ બંગલામાં એક ચેર એરડી તથા સુરંગનો એક રસ્તો છે. આ સંબંધી તું શું જાણે છે ?”

હરિદાસ તીવ્ર દષ્ટિથી બંગા ડોશીના મોં તરફ જોઈ રહ્યો હતો. ગંગાએ મહા મુશ્કિલે પોતાના મુખ ભાવને અવિચલિત રાખીને કહ્યું, “આમ બધાં તેનો કંઈ સ્વર કંપનો હતો. તેણે કહ્યું, “હું એમનું કંઈ જાણતી નથી.”

“પરંતુ બાપાજી વારંવાર એમ કહેતા હતા !”

“મ્હું તો એ સંબંધી કંઈ સંભળ્યું નથી.”

“ત્યારે એ વાત કદાચ તેઓ એકલા જ જાણતા હશે.”

“એમ પણ હોઈ શકે. હું હવે રસોઈની ખાતર કાઢું.”

“બેલાશક જા.”

“રાત્રે અહીં રોકાશે કે?”

“ના, હું આજે સંધ્યાકાળે ચાલ્યો જઈશ.”

“ધણે પ્રયત્ન કરવા છતાં ગંગા ડેશી પોતાના માનસિક આનંદને સર્વાંશે છુપાવી શકી નહિ હરિદાસે તે તરફ જોયું ન જોયું કયું. ગંગાના ચાલ્યા ગયા પછી તે પાંચે પેલા ખંડમાં બેઠાં બરાબર તપાસ કરવા લાગ્યો. એ ઓરડામાં આવવાનું કેમ છુપું બાંધ્યું અવશ્ય હોવું જોઈએ એવી તેની ખાત્રી થઈ હતી. એ છુપા બાંધેલી રાત્રે કોઈ આવી એ ખંડમાં રહેતું હોવું જોઈએ. એતરફની દિવાલ પ્લાનથી તપાસવા ન તો કંઈ પતો લાગ્યો નહિ. ચિંતાતુર ચિત્તે હરિદાસ એ ઓરડાનાં બાંધેલાં બંધ કરી, તાળું વાસી બંગલામાં બહાર નીકળ્યો. ગંગા ડેશી પાસે જઈ રહેલું કહ્યું “એ ખંડમાં બાંધેલી ધણી જરૂરી કામગીરી પત્રો હોવાથી તેની કુંચી હું મ્હારી સાથે લઈ જઈશ.”

ગંગાનું મોં સુકાઈ ગયું કંપતા કંઠે તેણે કહ્યું, “મ્હારી પાસે હશે તો પણ કુંચી બેલાશે નહિ

“ના, એ કામગીરી ધણી જરૂરી હોવાથી કુંચી હું મ્હારી પાસે જ રાખીશ.”

“જેવી આપની મરજી.”

હરિદાસ સમજી ગયો કે, કુંચી તે પોતાની પાસે રાખે એ

મંગાને મમતું નહોતું. તેનો સદેહ ધણો વધી ગયો. બંગલાનું રહસ્ય, દીવાનું રહસ્ય અને મંગા ડોશીનું રહસ્ય ઉઠેલ્યા સિવાય ત્યાંથી નહિ ખસવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

પછી હરિદાસ સ્નાન આહારાદિ કરી બધું બગીચો તપાસવા લાગ્યો. કોમ ગુપ્ત ગૃહ અગર સુરંગનો રસ્તો છે કે કેમ એ તપાસવાનોજ તેનો ઉદ્દેશ હતો. આખો દિવસ તપાસ કરવા છતાં તે કંઈ જોઈ શક્યો નહિ. છેવટે તે બંગલામાંના પેલા ખંડમાં બધું કામળપત્રો બધ, તાળું વાસી પાછો મંગા પાસે આવ્યો અને કહ્યું, “રહાજ પડી છે. હું હવે બહાર છું.”

આમ કહી મંગાના હાથમાં દસ રૂપિયાની એક નોટ આપી તે ચાલી નીકળ્યો. પોતાની સાથે તે કંઈ સરસામાન લાવ્યો નહોતો.

—:○:—

પ્રકરણ ૨૨ મું

—:○:—

બૂતનો ભાઈ કે બિહારી?

હરિદાસ રોશન તરફ નહિ જતાં એક નિર્જન સ્થળે બધું ધણું સમય સૂધી બેસી રહ્યો. બ્યારે રાત્રિના અંધકારનો વસુધરા ઉપર વિસ્તાર થયો અને બંગલાના પેલા ખંડમાં દીવો સળગેલો જોયો ત્યારે તે સફાળો ઉઠી ઉભો થયો. વિસ્મિત બાવથી ધણું સમય સૂધી તે એ દીવા તરફ જોઈ રહ્યો. પછી તે ધણી અડપથી બંગલા તરફ જવા લાગ્યો.

ગંગાની મા નિશ્ચિંત મને પોતાની બુંપડીમાં બેસી કંથા સીવતી હતી. હરિદાસના ચાલ્યા ગયા પછી તેના માથા ઉપરનો ગંભીર બોજો જાણે કે હલકો થઇ ગયો હતો. હરિદાસ હતો ત્યાં સુધી તેનું બેભુનું જ ઠેકાણું નહોતું. મહાકુળે તેણે પોતાના મનનો ભાવ છુપાવી રાખ્યો હતો. હરિદાસ વિશેષ સમય સુધી રોઝાશો હોત તો મંમની કેવી સ્થિતિ થાત એ કદાચી શકાય તેમ નથી.

ગંગા નજીકમાં પાઈનાં પગલાંનો અવાજ સાંભળી એકાએક ચમકી ઉઠી, જાણે કે તેનો સ્વપ્ન બંધ થઈ જના આવ્યો. તે નિશ્ચંપ પુતળા જેવી સ્થિર થઈ ગઇ. તેનું સર્વાંગ પસીનાથી ભીંજાઈ મથું. પછી તેનું આખું શરીર થર થર કંપવા લાગ્યું. તેની રહામે હરિદાસ ખડો થયો હતો !

હરિદાસે ધીમે ધીમે અતિ ગંભીર ભાવથી કહ્યું “ ગંગાડોસી ઉપરના ખડ સંબંધી તહે મહેને તદ્દન ખોટી હકીકત કહી છે. એ ખડમાં હજી પણ ફાઈ માણુસ રહેતો છે, એ કાણુ છે તે હું જોઈશ.”

ગંગા જાણે કે સજ્જીન બની જઇ બેઠી હતી. હરિદાસના ઉપરોક્ત વચન સાંભળી તે શુદ્ધિમાં આવી. અચનીત દષ્ટિથી તેણે હરિદાસનાં મ્હોં તરફ જોયું તો એ મ્હોં ઉપર દહના દેખાતી હતી. હરિદાસનાં નેત્રોમાંથી જાણે કે અસ્વાભાવિક તેજ નીકળતું હતું. તેના હાથમાં એક પિસ્તોલ હોઇ દીવાના ઝાંખા પ્રગટમાં તે ઝમઝમી રહી હતી.

એકાએક ગંગાએ હરિદાસના ચરણોમાં ઢળી પડી મદગદ્ગ કંઠે કહ્યું, “હજૂર ! આપ મહારં કહેવું માનો. હું પ્રથમથી જ આપને

ચેતાવું છું. આજે આપે જે કમ કયું છે તે બદલ આપને હમ્મેશાં પસ્તાવો કરવો પડશે.”

આ શબ્દો સાંભળી સહજ પણ ડગ્યા સિવાય હરિદાસે કહ્યું, “જો હદય ગહાર મરણ નિપજે તોપણ તેની ચિંતા નથી. હમણાં જ હું એ ઝોરડામાં બઈશ. જો કોઈ પણ વત છુપી હોય તો તે મહારાથી છુપાવી હો સારું કયું નથી. ઉઠ, મહારા પગેમાં પડવ. થો કોઈ વળવાનું નથી.”

ગંગાએ પોતાના બન્ને હાથથી હરિદાસના બન્ને પગ પકડી રાખ્યા હતા. હરિદાસે થોડું જોર અજમાવી પોતાના પગ હોડાવી લીધા. પછી ગંગા એક હાથ પોઠારો બેહોશ બની ગઈ. તેની ખૂમનો અંગણમાંથી પડ્યો પડ્યો.

હરિદાસ દીવો ઉચકી લઈ અંગણ તરફ દેડ્યો. ગંગા ડોશીની ખૂમ સાંભળવામાં આવી હશે તો છુપાઈ રહેતો માણસ નાસી બશે એવો તેના મનમાં ભય હતો. ઉપરના ઝોરડામાં ગમે તે માણસ છુપઈ રહ્યા છે એવી તેના અતરની ખત્રો ચંદ્ર સુડી હતી. આજે કોઈ પણ પ્રકારે તેણે એ માણસને જોવનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો હતો.

ઝડપથી તે પેલા ઝોરડા નજીક ગયો. તથા તાણું ખાલી નાખી, ખારણી ઉઘાડી હાથમાં પિરતોલ લઈ તેણે અંદર પ્રવેશ કર્યો.

ટેપલ ઉપર એક દીવો જળમતો હતો. આખા ઝોરડામાં તમાકુની તીવ્ર ગંધ ફેલાયેલી હતી, આમ છતાં એ ઝોરડામાં કોઈ ન હતું. કાંઈ એ ઝોરડામાં થોડા વખત પહેલાં તમાકુ

પીધી હતી એમાં સહજ પશુ ઝંટેડ નહોતો. હરિદાસે એ ઓરડાને ધ્યાનથી જોયો તો એક બાજુની જમીન સહજ ઉપસેલી જણાઈ. એ સ્થળે વિશેષ તપાસ કરતાં ત્યાં એક યુગ્મ દ્વાર આવેલું નજરે પડ્યું. વિના વિલંબે હરિદાસે એ દ્વારને ઉઘડી ખુલ્લું કર્યું ત્યાં નીચે ઉતરવાની લોખંડની સીડી હતી. નીચેના ભાગમાં ભયંકર અંધકાર હતો.

આમ છતાં હરિદાસ સહજ પશુ ડગ્યો નહિ. ખીસ્સામાં પિસ્તોલ રાખી સાવધાનતાથી તે સીડીનાં પગથીયાં ઉતરવા લાગ્યો. દશ પદ્મ પગથીયાં ઉતર્યા પછી તેના પગ જમીનને અડક્યા. અંધકારમાં કંઈ જોઈ શકતું નહોતું. હરિદાસે ખીસ્સામાંથી આગ પેટી બહાર કાઢી દીવાસળી સળગાવી. એક ન્હાલી ઓરડીમાં પોતાને ઉપરિથન થયેલો તે જોઈ શક્યો. ઓરડીનાં ઉપરના ભાગમાં એક ન્હાતું જળીકેંદ હતું તથા સ્ક્રેમેની બાજુએ એક લાગ્યું તુટ્યું ખારણું હતું.

હરિદાસે બીજી દીવાસળી સળગાવી એટલે તે એ ઓરડીના એક ખુણામાં ખાટલો જોઈ શક્યો. ખાટલા ઉપર પિંછાતું, ચાદર, રૂમલ વગેરે જોઈ ત્યાં કોઈ માણસ છુપી રીતે રહેતો હોયો જોઈએ એમ તેને લાગ્યું.

તેણે વળી પાછી એક દીવાસળી સળગાવી. એ વખતે એ ઓરડીનું ખારણું સહજ હાલતું જણાયું. ઝડપથી હરિદાસ એ ખારણું પાસે ગયો. પેલી તરફથી કોઈના શ્વાસ પ્રવાસનો અવાજ તેના કાલિજવામાં આવ્યો. જોરથી ખારણુંને ધક્કો મારી તેણે

હું, “તું ગમે તે હો; જલ્દી મ્હારી પાસે આવ. નહિ તો હું હમણાજ પારણ ભાંગી નાખીશ.”

પરંતુ કાંઈ ઉત્તર મળ્યો નહિ. હરિદાસ પારણ ભાંગવાની મહેનત કરવા લાગ્યો; પરંતુ એ કાર્ય તેણે ધાયું હતું એવું સહેલું નહોતું. કાંઈ માણસે પેલી તરફથી પારણ દબાવી રાખ્યું છે એમ તેને લાગ્યું. હરિદાસ કાંઈ દુર્ખળ નહોતો. પોતાના શરીરનું સંવર્ણ પણ અજમાવવા છતાં તે એ પારણને સહજ પણ ખસેડી શક્યો નહિ.

અંતે પારણથી થોડે દૂર ખસી જઈ તે પાછો જોરથી પારણ ઉપર જઈ અડ્ડાવ્યો. પારણ લીધણ અવાજ સાથે ભાંગી જમીનદોસ્ત થયું, તે સાથે હરિદાસ પણ જમીન ઉપર પછડાયો.

વિના વિલંબે તે ઉડી ઉભો થયો. સહજાગ્યે તેને કાંઈ ઇંજ થઈ નહિ. લીધણ અધકારમાં તે કાન ખડા કરી સંભળવા લાગ્યો, પરંતુ પ્રથમ તો કાંઈ તેના સંભળવામાં આવ્યું નહિ.

થોડા સમય પછી દબાતે પગને કાંઈ ચાલ્યું હતું હોય એમ તેને લાગ્યું. તેણે પાછળ જવાનો વિચાર કર્યો; પરંતુ અધકારને લીધે તે આગળ વધી શક્યો નહિ. ફરીથી તેણે દીવાલની સળંગાવી.

ત્યાંથી એક સુરંગનો રસ્તો તેના જોવામાં આવ્યો. એ રસ્તો એ હાથથી વિશેષ પહોળો ન હતો. હિમાઇ પણ એક મુસ્કલીથી અંદર જઈ શકે એટલી હતી. એ વખતે પણ દૂરથી કાંઈ માણસનાં પગલાંનો અવાજ હરિદાસના સંભળવામાં આવતો

હતો. તે વખત નહિ ગૂમાવતાં માથું નીચું રાખી સુરંગમાં જવા લાગ્યો. સુરંગનો રસ્તો એટલો બધો ચીઘ્ણો હતો કે, તેના ઉપર ચાલવાનું કામ ઘણું કઠિન હતું. હરિદાસ બે ત્રણ વખત પડી ગયો; તેને થોડું વાગ્યું પણ ખરું આમ છતાં વિપદથી અગર ભયથી તે ડગી જાય એવો ન હતો. વળી હવે તો તેને ઘણો ક્રોધ ઉપજ્યો હતો. પોતાની અનુમતિ સિવાય એ માણસ પોતાના બગલામાં છુપાઈ રહેલો હોવાથી તેણે મળીર ગુન્હો કર્યો હોય એમજ તેને લાગતું હતું. મહામહેનતે હરિદાસ સુરંગમાં આગળ જવા લાગ્યો.

જેમ જેમ તે વિશેષ આગળ વધવા લાગ્યો, તેમ તેમ સુરંગના રસ્તાને પાણીમાં ડુબી જતો તેણે જોયો. પછી પાણીથી તેના પગ ભીંજવા લાગ્યા. આમ છતાં પાછો નહિ ફરતાં તે આગળ જવા લાગ્યો.

અડધા કલાક સુધી ચાલી તે સુરંગના મ્હોં પાસે જઈ પહેર્યો. સુરંગનું મ્હોં એટલું બધું નહાતું હતું કે, એક માણસ મહાકુટે એમાંથી બહાર નીકળી શકે. શક્ય પણ વિલંબ કર્યા સિવાય તે સુરંગની બહાર નીકળ્યો.

ત્યાં તેણે ચારે તરફ જંગલ જોયું. જંગલમાં એક સ્વસ્થ સ્થળ તેની નજરે પડ્યું. એ સ્વસ્થ સ્થળે એક ન્હાતું ઘર હતું. એ ઘર ભાંગી ગયું હતું. પેલો માણસ એ ઘરમાં છુપાઈ હશે ધારી હરિદાસે અડપથી તેમાં પ્રવેશ કર્યો. એ ઘરની બંધી બારી. એ બંધ હતી; કેવળ આગળનું બારણું ખુલ્લું હતું. એ ઘરમાં પ્રવેશ કરી હરિદાસ કાંઈને જોઈ શક્યો નહિ. તે જોડના ઝોર-

કામાં ગયો તો ત્યાં પુષ્કળ અધિકાર હોય-કામ જોઈ શકાયું ન હોયું.

ક્ષણકાળ માટે કામની એ જગતગતી અપિો હરિદાસના જોવામાં આવી. બીજાજ ક્ષણે કામ માણસ અધિકારમાં ન શી જતો હોય એમ તેને લાગ્યું. એક છતંગ મારી તેણે એ માણસનું ગળું પકડ્યું. એ વખતે એ માણસે એવા ભયનક ભાવથી ખૂમ મારી કે, આજૂમાજૂથી તેની એ ખૂમનો પડયો પડયો. એ ખૂમ માણસની હશે કે કેમ એ માટે હરિદાસના મનમાં શંકા ઉપજ્યો. તેનો પ્રાણ કંપી ઉડ્યો.

હરિદાસ બહી જન એવો ન હોતો. તેણે એ માણસને દીવા તરફ ખેંચી જતાં કહ્યું, “આવ દીવા પાસે આવ તું કાણ છે એ હું જાણવા માગું છું.”

એ માણસ નિરશ બની જઈ નીચે ખેતી પડ્યો. નિકૃત સ્વરે તેણે કહ્યું,

“ભાઈ સાહેબ! આપના કલાની ખાતર કહું છું કે, આપ મહેને અહીં રાખી ચાલ્યા જાઓ. હું સોગન ખાઈ કહું છું કે, આપ મહેને ન જુઓ એમાંજ આપનું ફિત છે. મહેને છોડી દો.”

હરિદાસે કોપથી કહ્યું, “હું તને કોડવાનો નથી. જલ્દી ઉઠ. નહિ ઉઠે તો હું તને ઉચકીને લઈ જઈશ.”

પેલા માણસે કહ્યું, “કામ! સુરંગના રસ્તામાં વિના વિલંબે ભરતીનું પાણી ભરાઈ જશે. પછી કોઈ પણ રીતે અહીંથી જઈ શકાશે નહિ. ભરતી આવતાં આ ઘર પણ

પાણીમાં ડુબી જશે અને કોઇ પણ રીતે આપ આપનો બચાવ કરી શકશે નહિ. જાઓ, બદલી જતા રહો. મૃતને અહીં મરવા દો. મહાર્ મરણ થાય એજ સારું છે.”

હરિદાસ કંઈ બોલ્યો નહિ. તે એ માણસને બાળની માફક ઉંચકી આમત્રા ખંડમાં લઈ ગયો. એ માણસ ત્યાં જમીન ઉપર ઉંચો સૂઈ ગયો.

હરિદાસે તેના માથાના વળ પકડી કહ્યું, “તું કોણ છે એ કહે?”

તેણે કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ. હરિદાસે બળપૂર્વક તેનું મથું પકડી તેને ખેંચ્યો. ત્યારપછી એકાએક વળાવત થતાં માણસની જેમ સ્થિતિ થાય તેવી સ્થિતિ હરિદાસની મધ કપતા પગલે તે સહજ દુર ખસી ગયો. અસ્પષ્ટ સ્વરે તેનથી બોલી બવાયું, “કેવો સર્વનાશ! આ તો પિહારી છે!!”

હરિદાસ થોડા સમય સૂધી ચુપકીદીથી ઉભો રહ્યો. હવે છુપાવાનો પ્રયત્ન કરવો જ્યાં છે ધારી પિહારી ઉડી ઉભો થયો. બન્ને એકબીજાની મધમે કટવીક હાથ સૂધી ચુપકીદી ધારણ કરી ઉભા રહ્યા. પ્રથમ હરિદાસે કહ્યું “પિહારી! તું બીમાર થઈ ગયો છે કે?”

પિહારીની આંકુનિમાં ધણો ફેરફાર થઈ ગયો હતો. તેની બન્ને આંખો ગંડી ઉતરી ગઈ હતી. તેનું શરીર હાડપિંજર જેવું થઈ ગયું હતું. તેનાથી બાણે કે, ઉભા પણ રહી શકાતું નહોતું. તેણે નમ્ર અવાજે કહ્યું, “હા હજુર હું બીમાર થઈ ગયો છું. મહારા શરીરની સ્થિતિ આપ જોઈ શકો છો. આપ અહીં સામાટે આવ્યા છો? હું જ્ઞાન્તિથી મરી પણ નહિ શકું કે?”

હરિદાસે કહ્યું, ‘ ત્રિહારી, હું અત્રે કાંઈ ત્હારી તપાસ કરવા આવ્યો નથી. બાપાજીના કેટલાક કામળ પત્રો તપાસવા હું આવ્યો હતો. મ્હારા બંગલામાં મ્હારી રાજા શિવાય કોણ છુપાવ રહ્યું છે એ જાણવા માટે જ હું ત્હારી પાછળ અહીં સૂંધી આવ્યો છું. તું અહીં કયાંથી ? ’

“ અહીં કોઈ મ્હારો પત્રો મેળવી શકશે નહિ એમ વિચારી હું આવ્યો હતો. ”

“ ગંગા ડોશીએ તને અહીં કેમ જગ્યા આપી છે ? ”

“ એ મ્હારી મા છે. ”

“ ત્હારી મા છે ? ”

“ હા, વિશેષમાં આ જાહેરે જલામણ કરી હતી. ”

“ કોણે ? આજે જલામણ કરી હતી ? ”

હરિદાસનો પ્રાણ કંપી ઉઠ્યો. ત્યારે તેની માતા પણ આ ભયંકર પ્રકારમાં બળેલી હતી કે ? હરિદાસનું આખું શરીર પસીનાથી ભીજીઈ ગયું. તેણે કહ્યું, “ હા, હવે મ્હને યાદ આવ્યું. ગંગા ડોશીનું મ્હોં જોતા ત્હારો અહેરો મ્હને યાદ આવ્યો હતો; છતાં એ વખતે હું આ બેદ જાણી શક્યો ન હોતો. તુંજ આ રથને છુપાઈ રહ્યો છે એવી જો અખર પડી હોત તો હું કદાચ આટલી તપાસ કરત નહિ. ગમે તેમ હો, હવે જ્યારે ત્હારી સાથે મ્હારી મુલાકાત થઈ છે ત્યાર પછી ખૂનની રાતે જો કાંઈ બન્યું છે તે હું ત્હારે મુખે સંભળીશ. ”

“ મ્હોટાભાઈ ! મહેરબાની કરી આપ મ્હને એ વાત પૂછશે નહિ. હું આપના બલા માટે જામ કહું છું. આપ જો

મહને ખૂની ધારતા હો તો ભલે ધારો, મહને અહીં કાદવ કીચડમાં મરેલો જોવાની આપની ઇચ્છા હોય તો તેમ કરો; પરંતુ મહારા દેહમાં જીવ હશે ત્યાં સૂધી હું કંઈ કહીશ નહિ. આપ એટલું યાદ રાખજો કે, હું મહારા માલિકનો વફાદાર નોકર છું.”

“તહારા નામ ઉપર વૉરંટ છે. હું તને પકડાવી શકું તેમ છું એ તું જાણે છે?”

‘હા, જાણું છું. મહને પકડાવવાથી ફાંસીની સજા થશે એ પણ હું જાણું છું.”

હરિદાસ થોડા સમય સૂધી સુપ રંભા પછી તેણે કહ્યું, ‘તું અહીંથી મહારી સાથે ચાલ. આ સુરંગના રસ્તાની વાત તને કાણે કહી?”

“શેડે પોતે કહી હતી. તેમણે છુપી રીતે એકાંતમાં રહેવા માટે આ સ્થળે આ ઘર તૈયાર કરાવ્યું હતું. સુરંગનો રસ્તો પણ તેમણે જ તૈયાર કરાવ્યો હતો.”

પછી બિહારીએ પોતાના બન્ને કાન ટટાર કરી ચમકી ઉઠીને કહ્યું, ‘મહોટાભાઈ! જુઓ સંમિળો-સંમિળો, દુર્ભાગી હું આજે ખૂની થયો છું તમને અહીં ખેંચી લાવી મેં મૃત્યુના મુખમાં મૂક્યા છે!”

હરિદાસે અનિશ્ચય આશ્રય પામી કહ્યું, ‘તું થયું છે? તું જામ કેમ કરે છે?’

“ભાઈ! ભરતી વખતે સુરંગના રસ્તામાં પાણી ભરાઈ જાય છે. આ ઘરની ચારે તરફ ભરતીનું પાણી ઉછાળા મારતું

એકદું થાય છે. હમણાં ધર ભાંગી પડેલું હોવાથી તે પશુ પાણીમાં ગરક થઈ જાય છે. જુઓ, સાંભળો, ભરતીનું પણી આવતું હોય તેનો ગુરુ ગંભીર અવાજ સંભળાય છે. હવે કાંઈ પશુ રીતે ખચાવ થઈ શકે તેમ નથી!”

ભયભીત અને હરિદાસ બહાર નીકળ્યો. ભરતીનું પાણી ભેરથી આવતું હતું. એ પાણી પ્રજાળ વેગથી સુરંગમાં પ્રવેશ કરતું હતું. હવે સુરંગને રસ્તેથી ખંઝલામાં બંધ થકાય તેમ નહોતું હરિદાસ એ ભાગેલા ધર ઉપર ચઢી ગયો તો ચાતગ્ધ પાણી ફેલાઈ ગયેલું તેના જોવામાં આવ્યું. એ ભાગેલા ધરનો ટેકરો એક ન્હાના દ્વિપ જેવો દેખાવા લાગ્યો. પાણી ધરની અંદર ભરાવા લાગ્યું હતું. તેજાની સમુદ્રનાં ભયંકર મેઘાં ઉંચા ઉછાળા મારી જાય છે એ ન્હાના દ્વિપને ડુબાવી દેવા આગળ આવતાં હતાં.

હરિદાસ ધરની અંદર ગયો તો તેણે દીયણ સુધી પશુમાં બિહારીને ઉમેા રહેલો જોયો. બિહારીનું સ્તરીર કંપતું હતું. પોતાનો અચાવ કરવાની જાણે કે તેનામાં સહજ પશુ શક્તિ નહોતી. કાંઈ પશુ રીતે હરિદાસ બિહારીને બહાર ખેંચી ગયો. પછી તેને એ ટેકરા ઉપર લઈ બેઠો હરિદાસે કહ્યું, “બિહારી, અહીં પાણી આવતાં હશે થોડો વખત લાગશે. વળી અહીં પશુ ભરાઈ જશે એટલે હું તરીને બગીચા સુધી જવાનો પ્રયત્ન કરીશ બગીચો અહીંથી કેટલો દૂર છે.”

“અહો ગાડે.”

“અને મામ ?”

“લગલગ એક ગાઉ.”

“હીઠ છે, હું તરીને બગીચા બાગગ કે ગામ બાગળ પહોંચી શકીશ.”

“ભરતીના પાણીમાં તરવાનું કામ કાંઈ સહેલું નથી.”

“જોઈ લેવાશે. જો આજે કિસમતમાં મૃત્યુ લખેલું હશે તો આપણે બન્ને સાથેજ મરીશું. એ માટે હું તને દેવ નહિ દઉં. તું બધી જોઈને કાંઈ મહેને અહીં ખેંચી લાવ્યો નથી, આ વખતે હું તને તે દિવસની વાત પૂછવા ઈચ્છું છું. હું તરીને બચી શકું તેમ છું. તારાથી તેમ બની શકનાર નથી. તારું શરીર બહુ દુર્બલ થઈ ગયું છે. તેથી તારી આ અંતની ધડીએ છું કહું છું કે તે દિવસે જે કાંઈ બન્યું હોય તે તું મહેને કહે. હવે તું ના પાડીશ નહિ.”

ખિહારીએ કંપના બવાને કહ્યું, “મોટા ભાઈ! હું ફરી આપને કરગરીને કહું છું કે, એ વાત સાંભળવાનો દુરાગ્રહ આપ ન કરો. એ સઘળી હકીકત સાંભળ્યા પછી જીવનમાં અંધ કદાપિ સુખી થઈ શકશે નહિ. હું જે હકીકત બાણું છું તે હકીકતને આપ મહારા મરણ સાથે દટાઈ જવા દો.”

હરિદાસે ગભીર ભાવથી કહ્યું, “ગમે તેમ હો; પરંતુ એ હકીકત હું આજે આ વખતે જરૂર સાંભળીશ.”

“બહે ત્યારે સાંભળો. હવે મહારો કાંઈ દોષ નથી.”

પ્રકરણ ૨૩ મું

—:૦:—

ખિહારીએ કરેલો ખુલાસો

હવે ખિહારીએ વિશેષ રકમક નહિ કરતાં પૂર્વકથા કહેવાની શરૂઆત કરી. હરિદાસ સુપડીદીથી એ હકીકત સંભળવા લાગ્યો. ખીજી તરફથી જરતીનું પાણી ચોતરફથી તેમને ઘેરી લેવા લાગ્યું.

ખિહારીએ કહ્યું, “હું -હાનપણથીજ શેઠનો નોતર છું એ આપ જણો છો. એકવીસ વર્ષની ઉંમરે વિષય સંપત્તિ મેળવી પછીથી એ ત્રણ વર્ષ માટે શેઠ પ્રવાસે નીકળી પડ્યા હતા. હું પણ તેમની સાથે ગયો હતો. અમારા એ સ્ત્રિવાય ત્રીણું કોઈ સાથે ન હોતું. જૂદા જૂદા સ્થળોએ ફરી હોવટે અમે નાશિક મઠ પહોંચ્યા. એ નાશિકમાંથીજ દુર્ભાગ્યયોગ લાગુ પડ્યો.

“નાશિકમાં શ્યામલાલ નામનો એક ગુજરાતી ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેને સ્ત્રી ન હોતી કેળ લગભગ સરખી ઉંમરની એ કન્યાઓ હતી. બન્ને કન્યાઓની આકૃતિ બંને રૂપ સરખા હતાં. બન્ને ઘણી દેખાવડી હતી. તેમની બન્નેની ઉંમર પદર સોળ વર્ષની થયેલી હોવા છતાં શ્યામલાલે તેમનો વિવાહ કર્યો ન હોતો. વળી શ્યામલાલ જેવો બદમાશ માણસ આખા નાશિકમાં ખીજે ભાગ્યે હશે. તે ન કરી શકે એવું કોઈ કાર્ય ન હોતું. નાશિકમાં સમ્રાજા માણસો તેની લુચ્ચાઈ જાણતા હતા; કેવળ અમેજ એથી અજાણ્યા હતા.

શેઠની સાથે દેવયોગે શ્યામલાલની ઝોળખાણ થઈ. એ ઝોળખાણે થોડા વખતમાં મિત્રતાનું રૂપ ધારણ કર્યું. પછી હું

જેમ સમજી શક્યો કે, શેઠ શ્યામલાલની કન્યાને ચાહવા લાગ્યા છે તથા તેઓ તેની સાથે વિવાહ કરવા અધીર બની ગયા છે. આમ છતાં શેઠ જેવા સુપ્રતિષ્ઠિત આખરદાર માણસ શ્યામલાલ જેવા માણસની કન્યા સાથે વિવાહ કરે તે લોકો શું કહે ?

“ એ બે બાળિકાઓમાં એકનું નામ સરલા અને બીજીનું નામ તરલા હતું. એ બંને બાળિકાઓ શેઠ સાથે પરણવા અધીર બની ગઈ હતી; પરંતુ તરલાનો સંબંધ અમુક સ્થળે નક્કી થઈ ગયેલો હોય શેઠની પણ તેની સાથે વિવાહ કરવાની ઇચ્છા ન હતી. શેઠ સરલાની સાથે વિવાહ કરવા ઇચ્છતા હતા.

“ શેઠ ખુદશી રીતે સરલા સાથે વિવાહ કરવાની હિમ્મત દર્શાવી શક્યા નહિ. એક દિવસે કાંઈ નિમિત્ત દર્શાવી તેમણે યાત્રલાલને પુત્રે મોકલ્યા અને નાશિના એક ઓળખીતા માણસને ઘેર છુપી રીતે તેમણે સરલા સાથે વિવાહ કર્યો. એ બંને હું પણ એ વાત જાણ્યો ન હોતો.

“ શ્યામલાલ શેઠના ગુસ્સામ જેવો થઈ ગયો હતો. શેઠ પણ તે પુત્રના પૈસા આપતા હતા; પરંતુ તેથી સંતુષ્ટ નહિ થતાં તેની બનાવટી સહીઓ કરી તે એક પેઢી ઉપરથી મહોટી રહ્યો નો હતો. યથાક્રમે એ સમ્રણી હકીકત શેઠના જાણવામાં આવી. હું આટલા બધા પૈસા આપતો હોવા છતાં એ લુચ્ચો મહારી નામર પર પાણી ફેરવી મહારા સર્વસ્વનો નાશ કરે છે !” કહી તે ગુસ્સામાં શ્યામલાલને ઘેર ગયા. એમના હાવભાવ જોઈ તે તરસે કાંઈ નવાણુની યશો જેમ મહેં ધાણું હતું અને છેવટે હું પણ તેમજ.

“શ્યામલાલ સાથે તે દિવસે શેઠને ભયંકર તકરાર થઈ એ તકરાર વખતે શેઠ કે.ધર્માજી પેતાના સરલા સાથે થયેલા વિવાહની વાત ખુલ્લી કરી. એ પ્રસંગે તરલ.એ આવી પોતાના આપને ઉશ્કેરી શેઠને નહિ કહેવા જેવા વચન સંભળાવ્યાં શ્યામલાલે પણ કે.ધર્મી અંધ બની બધ પમખાનો જોડો કાઢી જોરથી શેઠના મોં ઉપર માર્યો. શેઠ વિશેષ ઉશ્કેરાઈ વાધની મજૂક શ્યામલાલને પકડ્યો. હું ત્યાં હાજર હતો. હું વચ્ચે પડવા ગયો તે પહેલાં તો તેઓ બંને જમીન ઉપર તૂટી પડ્યા હતા. મહેં જપારે શેઠને બેઠા કર્યા ત્યારે મહારો જીવ ઉડી ગયો. શ્યામલાલની આંખો ખંઠાર નીકળી પડી હતી; તે મરી ગયો હતો.”

ભયખીત બની હરિદાસ બોલી ઉઠ્યો, “કેવી ભયંકર વાત?! શું મહારા પિતાએ ખૂન કર્યું હતું?”

“હા, એટલા માટેજ એ વાત નહિ કહેવડાવવાની હું જીદ કરતો હતો. આપના આગ્રહ આગળ લચાર બની મહારે એ વાત કહેવી પડે છે; એમાં મહારો કંઈ દોષ નથી.”

“હું સમજી હતીકત સંભળવા ઈચ્છું છું. દંઠાથી હરિદાસે કહ્યું.

“પછી એ સ્થળે સરલા આવી પહોંચી. તેણે પોતાના પિતાને મરી ગયેલો જોઈ રડતાં રડતાં કહ્યું, તમે મહારા વૃધ્ધ પિતાનું ખૂન કર્યું છે તમે મહારી નજર આગળથી ચાલ્યા જાઓ. હું તમારું મોં જોવા ઈચ્છતી નથી. તમારા આ દુષ્કર્મની સજા ઈશ્વર તમને કરશે. ફરીથી તમે મહારી પાસે આવશો નહિ. ચાલ્યા જાઓ. જલ્દી ચાલ્યા જાઓ.”

“ યુ” પછી તેમજ. અમે નાશિકથી નાશી છુટ્યા પોલિસને પુબ્બળ રકમ આપવામાં આવી એટલે તેણે ખૂનની વાત છુપાવી દીધી. શ્યામલાલનું હૃદય બંધ પડી જવાથી મૃત્યુ થયું છે જણાવી તેના દેહને બાળી નાખવામાં આવ્યો. તેજ દિવસે અમે નાશિકથી મુંબાઈ આવ્યા; પરંતુ તે દિવસથી શેઠની ચિંતા વધી ગઈ હતી. સરલા કે તરલા ખૂનના ચુંદા માટે પેતાને પકડાવશે એવો તેમના મનમાં રાત દિવસ ભય રહેતો હતો.

“ એક વર્ષ પછી શેઠને ઠાઠ પછી રીતે એમ માલૂમ પડ્યું કે, સરલાનું મૃત્યુ થયું છે. પછી તેમણે આપના દાદના માતૃશ્રી સાથે લગ્ન કર્યાં.”

“ પછીના ત્રીસ વર્ષમાં બીજી કાંઈ ગરમડ થઈ નહિ. શેઠ નાશિકની વાત બૂલી ગયા હોય એમ લાગતું હતું. પછી જે દિવસે નાચ હતો તે રાત્રે એક મજસૂ એક પત્ર આપી ગયો. એ પત્ર વાંચી શેઠ ખૂદાર ચાલ્યા ગયા. આમ છતાં એ પત્રના કવર ઉપરના અક્ષરો જોઈ એ હસ્તાક્ષરો તેમની અમાઉની સી સરલાના છે એમ હું જાણી શક્યો હતો. સરલાનું મૃત્યુ થયેલું હોવા છતાં તેના હસ્તાક્ષરનો પત્ર કયાથી કેવી રીતે આવ્યો એ હું વિચારી શક્યો નહિ. શેઠની આજથી હું માડી લાવવા ગયો. માડી ખાવી એટલે તેઓ ખૂદાર ચાલ્યા ગયા.

“ ઉતાવળમાં શેઠ એ પત્ર બંગલે બૂલી ગયા હતા. મહેં એ પત્ર ઉંચી લઈ છુપાવી રાખ્યો હતો. હજી પછી એ પત્ર મહારી પાસે છે. બાળે મહારી સાથે એ પત્રનો પક્ષ નાશ થશે.”

“ એ પત્રમાં શું લખ્યું હતું ”

“એમાં સરલાએ એમ લખ્યું હતું કે, તે મરી ગઇ નથી, તેના મૃત્યુની ખોટી ખબર આપવામાં આવી હતી. આટલા દિવસ પછી તેના પિતાના ખૂનીને યોગ્ય સજા કરવાનો વખત આવ્યો છે એક દિવસ પછી તે સહુની આગળ શેઠને ખૂની, લંપટ, બદમાશ તરીકે ગઠેર કરશે, પછી શેઠ કોઇને પોતાનું મ્હોં બતાવી શકશે નહિ.

“શેઠ રાત્રે સરલાને ઘેર ગયા હતા તથા બીજો દિવસે સહવારે તે મરી ગયેલી જણાઇ હતી.”

હરિદાસનો કંઈ સ્વર રૂંધામ્ જવા આવ્યો. અરપણ્ટ સ્વરે તેણે કહ્યું, “અજાંબવ વાના બિહારી, એ વાત કોઇ પણ રીતે સાચી નથી.”

“એ રાત્રેજ મ્હોં જઇને સરલાને જોઇ હતી. તેની છાતીમાં શેઠનો છરો હતો. ઘેર આવી જોયું તો શેઠનું પણ ખૂન થયેલું જણાયું. પછી મ્હોં બા સાહેબ પાસે દોડી જઇ તેમને સઘળા વાત કહી. એ વખતે બા સાહેબની જે સ્થિતિ થઇ હતી તેનો વિચાર કરતાં હજી પણ મ્હારું હૃદય કપી ઉઠે છે

“પછી મ્હારે શું કરવું? શેઠ બંગલામાંથી બહાર નીકળી સરલાને ત્યાં ગયા હતા એ વાત હું એકલોજ જાણતો હતો. પોલિસના સપાટામાં ફસાતાં મ્હારે મુખે એ વાત ખુલ્લી થઈ જવાનો અંજન હતો. આમ હોવાથી હું અહીં નાશી આવી છુપાઇ રહ્યો હતો. શેઠની આખર મ્હને મ્હારા જીવ કરતાં વિશેષ વહાલી છે. લોકો મ્હને ખૂની ધારતા હોય તો કાલે ધારે, મ્હને ફાંસીની સજા થવાની હોય તો કાલે થાય; પરંતુ શેઠના નામને હું કલંકિત નહિજ થવા દઉં.”

હરિદાસે કંપતા કંઠે કહ્યું, “બિહારી, તારા જેવા નોકર
ધણા થોડા થાય છે. તું ખરેખરો મનુ ભક્ત-વફાદાર નોકર છે.
ઈશ્વર તારું ભલું કરે.”

*

*

*

પરાપર આ વખતે તેઓ બન્ના ઉભા હતા ત્યાં ભરતીતું
પાણી બરાબ ગયું. હરિદાસ અને બિહારી જળમગ્ન થઈ ગયા.
અદ્વૈતાનુસાર હરિદાસ સાવધ થઈ તરવા લાગ્યો; પરંતુ પાણીના
પ્રચંડ પ્રવાહમાં બિહારી ક્યાં તણુ ધ ગયો એ તે જોઈ શક્યો
નહિ. તેણે પોતાના જોડા અને કપડાં પ્રથમથી કાઢી નાખેલાં
હોવાથી તે તરતો તરતો મરણની સાથે જાણે કે યુધ્ધ કરવા
લાગ્યો. તરીને તે પોતાની મરણ પડે તે તરફ જઈ શકતો
નહોતો. પાણીનો પ્રવાહ જાણે કે તેને ખેંચી જતો હતો. તેણે
એક વખત ચારે તરફ નજર ફેરવી તો ઉઘળતા જળ તરંગો
સિવાય બીજું કંઈ તેની નજરે પડ્યું નહિ એ જળ તરંગોમાં
તરી જમીન ઉપર જઈ પહોંચવાનું કાર્ય તદ્દન અશક્ય હતું.

ધીમે ધીમે હરિદાસ ધણો થાકી ગયો. તેનું શરીર અવ-
શન્ન થઈ ગયું. તેની શુષ્ક દૂર થઈ જવા લાગી. ચારે તરફ તે
જાણે કે એક અભૂતપૂર્વ પ્રકાશ જોવા લાગ્યો. કોઈ પશુ રીતે
આત્મ રક્ષણ કરી શકાશે નહિ એમજ તેને લાગ્યું. વિના
વિજાણે તે બેશુધ્ધ બની ગયો.

પ્રકરણ ૨૪ મું

વિમળા નહિ પણ સરલા !

પ્રાણુલાલ પોતાની પુત્રીને સાથે લઈ પુત્રે ચાલ્યો ગયો હતો. તેણે પુત્રામાં એક ન્હાનો અંગસો જાડે રાખ્યો હતો. તે ખ્હારના કોઈ પણ માણસને મળતો ન હતો તથા ખનતા સુધી ધરતી ખ્હાર પણ નીકળતો ન હતો. તે જે અંગત્રામાં રહેતો હતો તેની આસપાસ બાગ હોઈ કોઈ કોઈ વખતે તે એ બાગમાં ફરતો હતો.

લીલાવતી સુખી ન હતી તે રત્રિ દિવસ ચિંતાગુર રહેતી હતી. પ્રણુલાલ પણ પુત્રી સાથે વિશેષ વાતચિત કરતો ન હતો. કન્યા ઉમ્મર લાયક થયેલી હોવા છતાં તે તેનો વિવાહ કરવા ધ્યાન આપતો ન હતો.

જે દિવસે લીલાવતીએ હરિદાસનું દર્શન કર્યું હતું તે દિવસથી એ સુખી ન હતી. તે હરિદાસને ભૂતી સહી ન હતી. હરિદાસની મૂર્તિ તેના હૃદયપટ ઉપર અંકિત થઈ ગઈ હતી. રાત દિવસ એકંતમાં બેસી રહી તે કેવળ હરિદાસનું ધ્યાન ધર્ષા કરતી હતી. વન્યે વન્યે તે ધણી અસ્થિર બની જતી હતી.

એવામાં એક દિવસે પ્રણુલાલે લીલાવતીને કહ્યું, “એક શ્રીમંત માણસનો છોકરો તેના માસ્તરને સાથે લઈ આ તરફ હવા ફેર કરવા માટે આવ્યો છે. આજે રાત્રે મહેં તેમને આપણે ત્યાં જમરાત્રું નિમત્રણ કર્યું” છે. તેમની સાથે છોટાલાલ પણ આવશે. રસોઈ બનાવવામાં કાળજી રાખજે.

લીલા આ શબ્દો સાંભળી આશ્ચર્ય પામી. તેણે તેના પિતાને પહેલાં કાઠને કદાપિ નિમંત્રણ કરતાં જોયો ન હતો. આજે તેના પિતાનામાં આવું પરિવર્તન કેમ થયું હતું એ તે સમજી શકી નહિ. તે રસોઇ બનાવવાના કામકાજમાં ગુંથાઈ.

રાત્રે સુધાકર તેના માસ્તર સાથે આવી પહોંચ્યો. થોડા વખત પછી ઊંટાલાલ નામનો માણસ પણ આવી પહોંચ્યો. સુધાકરે ઊંટાલાલને ત્યાં જ મુકામ કર્યો હતો. સુધાકરની ઉંમર અઢારેક વર્ષની હોય તે સૈદ્ધાંતિકપૂર્ણ નવયુવક હતો. તેને જોતાં જ તે શ્રીમંતનો પુત્ર હોય એમ સમજી શકાતું હતું. તેના મુખ ઉપર સરળભાવ વિરજ્યો હતો.

માસ્તરની ઉંમર લગભગ સાડેક વર્ષની હતી. તે પાંતુલ જોવાળા લાગતો હતો. સાંસારિક જ્ઞાનનો તેનામાં અભાવ દેખાતો હતો; આમ છતાં તેના મુખભાવ ઉપરથી તે સરળ સ્વભાવનો લાગતો હતો.

ઊંટાલાલની પ્રકૃતિ મિન્ટ પ્રકારની હતી. તેની આંખો જોતાં તે ધુત્ત માણસ છે એમ સાફ સમજી શકાતું હતું. ઊંટાલાલ કાંઈ કામ ધધો કરતો ન હતો; છતાં તે ધણી ઠાઠમાઠમાં રહેતો હતો. તેનું ખરચ કવી રીતે નહતું હતું એ કાંઈ સમજી શકાતું ન હતું. ગાડી આવવાની હોય ત્યારે ખસ કરીને એ સ્ટેશનના પ્લોટ ફોર્મ ઉપર હાજર રહેતો હતો. જૂના જૂના ગૃહસ્થ માણસોને વિશેષ અદરથી આમંત્રણ કરી તે પોતાને ઘેર લઈ જઈ એવાર દિવસ સુધી રાખતો હતો. સહુ તેના આવાળું બધવદારથી પ્રસન્ન થતા હતા; છતાં તેને ઘેરથી વિદાય

થયા પછી એ લોડા તેને માટે થું કહેતા હતા એ અમે જાણતા નથી.

પ્રાણુલાલે પુત્રીને બોલાવી તેનો સુધાકર સાથે પરિચય કરાવતાં કહ્યું, “આ મ્હારી પુત્રી લીલાવતી છે. કેવળ એ એકજ મ્હારા જીવનનું અવલંબન છે.”

સુધાકર શરમાયો. તે લીલાવતીના મુખ તરફ જોઈ શક્યો નહિ. માસ્તરે કહ્યું, “છોકરી ધણી બલી દેખાય છે. હજી એનો વિવાહ નથી કર્યો કે?”

“ના, સારા પાત્રને અભાવે હજી સૂંધી એનો વિવાહ કર્યો નથી.”

“સુધાકર! તમે લીલા સાથે વાતચિત કરો. હું માસ્તર મહાશયને મ્હારા પુસ્તકો બતાવું.”

માસ્તર અને પ્રાણુલાલ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. સુધાકર અને લીલા શરમથી નીચું જોઈ બેસી રહ્યાં. પછી સુધાકરે મૃદુ સ્વરે કહ્યું, “પુનામાં હવે પાણી ધણું સારું છે.”

લીલાએ સહજજ લાવથી કહ્યું, “આપ અહીં કેટલા દિવસ રહેશો?”

“વધુ દિવસ રહેવાનો નથી. હું ફરવા માટે ધરતી બહાર નીકળી પડ્યો છું. અહીં બે ચાર દિવસ રહ્યા પછી હું માથેરાન ચાલ્યો જઈશ.”

આ વખતે છોટાલાલે ત્યાં આવી કહ્યું, “ચાલો રાત પડી છે.”

સુધાકરે કહ્યું, “ઉતાવળ જેવું હોય તો આપ જાઓ. હું માસ્તર મહાશય સાથે થોડા વખત પછી આવું છું.”

છોટાલાલે મહાકળે પોતાની નારાજી છુપાવી. તેણે કહ્યું,
“બહુ મોડું ન કરશો.”

આ સૂબ્દોના ઉત્તરમાં સુધાકર કંઈ બોલ્યો નહિ. છોટા-
લાલ વિરકત ભાવથી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. તેના ચાલ્યા ગયા
પછી લીલાએ સુધાકરને પૂછ્યું, “એ છોટાલાલ સાથે આપની
ઓળખાણ કેવી રીતે થઈ?”

“રેશનેથીજ તેમની સાથે અમારો મેળાપ થયો હતો.
તેઓ ધણી સજ્જન માણસ છે. બળપૂર્વક તેઓ અમને પોતાને
ત્યાં લઈ ગયા છે.”

“એમની સાથે વિશેષ હળશે મળશે નહિ.” લીલાએ
સૂચના કરી.

“તમે આમ કેમ કહો છો? છોટાલાલ જેવા અતિથિ
પરાયણ માણસો ધણી થોડા હશે!”

“પરંતુ હું એમની રીતભાત પસંદ કરતી નથી.”

“એમની રીતભાતમાં તમને શું વાંધા ભરેલું જણાય છે?”

“આપ એમની સાથે પત્તા રમી દાવ લગાવો છો કે?”

“હા, વચ્ચે વચ્ચે અમે બેઘડી પત્તા ખેલીએ છીએ.”

“અને ધણી ખરી વખતે છોટાલાલ જીતે છે, ખરું?”

“એમાં એમનો કંઈ દોષ નથી. મને જરાવર ખેલતાં
આવડતું નથી.”

આ વખતે તોફરે આવી સુધાકરને કહ્યું, “એક ગૃહસ્થ
આપને મળવા દરેક છે.”

સુધાકર બોલી ઉઠ્યો, “આટલી રાત્રે આ અજાણ્યા શહે-
રમાં મને મળવા આવનાર ગૃહસ્થ કોણ છે?”

“ તેમણે પોતાના નામનું આ કાડું આપ્યું છે; તેઓ બહાર ઉભા રહ્યા છે.” આમ કહી નોઠરે એક વિઝિટીંગ કાડું સુધાકરના હાથમાં આપ્યું. એ કાડુંમાંનું નામ વાંચી સુધાકરે વિરમવશ્ચક્ર ધ્વનિ કર્યો. તે સહજ વિરકત પણ થયો. તેણે લીલા તરફ જોઈ કહ્યું, “ મહારા મામા આવ્યા છે. હું જઈ છું; અવકાશે પાછો તમને મળવા આવીશ ”

લીલાએ શુષ્ક કંઠે કહ્યું, “ ભલે આવજો.”

સુધાકર ત્યાંથી ઉઠી ઝડપથી બહાર ગયો. સુધાકરને મળવા આવનાર માણસ કોણ છે એ જોવા લીલા પણ બારી પાસે ગઈ. એ વખતે તેણે સુધાકરને બગીચામાં કોઈની સાથે વાતચિત કરતો સાંભળ્યો. સુધાકર જે માણસની સાથે વાતચિત કરતો હતો એ માણસની આડે એક ઝાડ આવેલું હોવાથી લીલા તેને જોઈ શકી નહિ. આમ છતાં તે તેમની બન્નેની વાતચિત સ્પષ્ટતાથી સાંભળવા લાગી. સુધાકરે કહ્યું, “ મામા ! તમે એકાએક અહીં ક્યાંથી ? ”

“ તું અહીં છે એવી ખબર મળવાથી હું તને મળવા આવ્યો છું.”

“ મોટા બાના કામળ પરથી હું એમ જાણી શક્યો હતો કે, તમે કુબળતા કુબળતા બચી ગયા છે ! ”

“ હા, ખરી વાત છે.”

એ માણસનો કંઠસ્વર સાંભળી લીલાનું સર્વાંગ રોમાંચિત થયું જે મનમોહન મુક્તિની તે રાત દિવસ પોતાના હૃદયમાં પૂજા કરતી હતી તે આજે તેની નજીક આવી હતી ! અશક્ય વાત !

હરિદાસ પુનામાં શામાટે આવે છતાં એ હરિદાસનો જ હંસ્વર છે એમ લીલાની ખાત્રી થઈ, હરિદાસને તેણે એવું કહેતાં સાંભળ્યો કે, “બાપાજીએ ધનગાંધીમાં એક બંગલો બંધાવેલો છે, પહેલાં કેમ કેમ વખતે તેઓ ત્યાં જઈને બેચાર દિવસ રહેતા હતા, છેલ્લાં દસ બાર વર્ષથી તેઓ મિલકુલ ત્યાં ગયા નહોતા. બંગલો ઘણું સ્થળેથી ભાંગી પડ્યો છે. બંગલાની આસપાસ જે બગીચો હતો તેણે જંગલનું રૂપ ધારણ કર્યું છે. બાપાજીના કેટલાક કામળપત્રો તપાસવા હું ત્યાં ગયો હતો એ બંગલામાં સુરંગનો એક છુપો રસ્તો છે. એ રસ્તો ક્યાં સુધી ગયેલો છે તે જોવા હું ગયો હતો એ રસ્તો એક દિવસ જેવા સ્થળ સુધી પહોંચેલો જણાયો; પરંતુ ભરતી વખતે એ જગ્યા તથા સુરંગનો રસ્તો પાણીમાં ડુબી જાય છે. હું એક માણસની સાથે એ દિવસ જેવા સ્થળે ગયો એવામાં તો ભરતીનું પાણી આવી રહ્યું એ પાણીમાં અમે બન્ને જણ તણાયા.”

“ત્યારે તો એ એક જામરી માત્ર ગત એમ જ લેખાય.” સુધાકરે કહ્યું.

“ઘણા સમય સુધી હું ભરતીના પાણીમાં તર્યો; પરંતુ પછી ઘણો થાકી ગયો. ત્યાર પછી અવશ થઈ ગયા. પછી હું બેહોશ બની ગયો.”

“પછી શું થયું?” સુધાકરે પૂછ્યું.

શુદ્ધિમાં આવતાં મહેં મહેને કાદવકાચમાં પડેલો જોયો. ઇશ્વરની કૃપાથી મરણના મુખમાંથી હું બચી ગયો છું.”

“અને તમારી સાથે જે માણસ હતો તેનું શું થયું?” સુધાકરે પૂછ્યું.

“એ પણ તણાયો હતો. તેના સદ્ભાગ્યે નૈકા લઈને જતા માછીઓની તેના ઉપર નજર પડી અને તેમણે તેને બચાવી લીધો; આમ છતાં હજી સુધી તેની અશક્તિ દુર થઈ નથી; તે સ્વ્યાવશ છે.”

‘દાદા મહાશયના ખૂનીનો પતો લાગ્યો કે? પેલો ગૂંમ થયેલો નોકર બિહારી મળી આવ્યો કે?’

“ના, બિહારીનો પતો મેલે એમ લાગતું નથી.”

“પેલોના કામજા એવા છે.”

“હીક એ વાત જવા દે. હું તને એક વાત કહેવા આવ્યો છું.”

“કલે, કહો.”

હરિદાસે સુધાકરને આ વખતે જે વાત કહી તે લીલા સાંભળી શકી નહિ. આમ છતાં સુધાકરે ઉચ્ચારેલા શબ્દ સાંભળી શકી. ઉચ્ચ સ્વરે સુધાકરે કહ્યું, “મામા! તમે મહેને ન્હાનો કાકા અમર તો તદ્દન મૂર્ખ છોકરો સમજો છો કે? મહેને છેતરવાનું કામ સહેલું નથી. વળી સલાહકાર તરીકે મ્હારી સાથે માસ્તર મહાશય છે. તમે પ્રજ્ઞા પાડી જોશો તો એ સજ્જન પુરુષ છે એવી વિના વિલંબે તમારી ખાત્રી થશે. તમે જે કાંઈ સાંભળ્યું છે તે તદ્દન ખોટું છે.”

“હશે કદાચ; પરંતુ ત્હારા કરતાં ઉમ્મરે હું મોટો છું. ત્હારા કરતાં આ દોરંગી દુનિયાનો મહેને વિશેષ અનુભવ છે. આટલી ઉમ્મરમાં દેશવિદેશમાં ફરી મહેં ખર્ચું જોયું તથા અનુભવ્યું છે. છોટાલાલ અંબેધી મહેં જે હકીકત સાંભળી છે એ ઉપરથી તે સારો માણસ હોય એમ લાગતું નથી. એને ઘેર ઉતરી ત્હેં સારું ક્યું નથી. તું એને ઘેર ઉતર્યો છે એમ જાણી હું ત્હારી પાસે દોડી

આવ્યો છું. તારી સલાહ લેવા માટે તારા માતૃશ્રીએ મને ખાસ બલામણુ કરેલી છે. ”

“ મા, મને હમ્મેશાં અમોઘ બાળક જ સમજે છે. ”

“ ઠીક છે, કાલેજ મહારી સાથે તારે બહુ રગમ આવવાનું છે. ”

“ એટલી બધી ઉતાવળ કરવાની શી જરૂર છે ? ”

“ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર હું પછી આપીશ. આ કોનો બંધનો છે ? ”

“ એક ગૃહસ્થ માણસે આ બંધનો બાંહે રાખેલો છે. બાળે મને અહીં જમવાનું નિમંત્રણ હતું. ”

“ એ ગૃહસ્થનું નામ શું છે ? ” હરિદાસે પૂછ્યું.

સુધાકર ઉત્તર આપે તે પૂર્વેજ પ્રાણુલાલ એ સ્થળે ઉપરિચિત થયો તથા હરિદાસને ત્યાં જોઈ એ ચમકી ઉઠ્યો. હરિદાસના આશ્ચર્યનો પણ પાર રહ્યો નહિ. થોડા સમય સુધી તેઓ-માંથી કાંઈ કાંઈ બોલી શક્યું નહિ.

સુધાકર તેમનો ઉભયનો અદ્ભુત ભાવ જોઈ આશ્ચર્યથી ધડીમાં હરિદાસના મુખ તરફ તો ધડીમાં પ્રાણુલાલના મુખ તરફ જોવા લાગ્યો. પછી તેણે કહ્યું, “ તમે બંને આમ જડજડ કેમ બની ગયા છો ? ”

હવે હરિદાસે સહજ સ્વસ્થ થઈ પ્રાણુલાલ તરફ જોઈ કહ્યું, “ તમે અહીં છો એમ હું જાણતો નહોતો. ”

પ્રાણુલાલે કહ્યું, “ પુનાના હવા પાણી સારા હોવાથી હવા ફેર કરવા હું અહીં આવ્યો છું. બંધનામાં ચાલો; અહીં શા માટે ઉભા રહ્યા છો ? ”

પછી ત્રણે જણે બંગલામાં પ્રવેશ કર્યો. હરિદાસને જોઈ પોતાનો પિતા ત્રિચ્છિન્ન કેમ બની ગયો હતો એ લીલા સમજી શકી નહિ. લીલા પોતાના હૃદયમાં ધણી વેદના અનુભવવા લાગી. પોતાની ના મરજી હોવા છતાં અસ્થિર ચિત્તે તે બારી પાસેજ ઉભી રહી.

થોડા સમય પછી માસ્તરની સાથે હરિદાસ અને સુધાકરને તેણે બંગલામાંથી બહાર જતા જોયા તેનો પિતા બંગલાના દરવાજા સુધી તેમની સાથે આવ્યો; પરંતુ એ લોભના ચાલ્યા ગયા પછી તેના પિતાએ પાછો બંગલામાં પ્રવેશ કર્યો નહિ. બહાર નીકળી તે પેલી બારીના નીચેના ભાગમાં ઉભો રહ્યો. પિતા કદાચ પોતાને જોઈ જશે એવા ભયથી લીલા રૂઢજ પાછી ખસી ઉભી રહી.

આટલી રાત્રે તેનો પિતા બહાર શા માટે ઉભો રહ્યો હતો ? તે જાણે કે, ડોઈની રાહ જોતો હતો. તે હરિદાસની રાહ જોતો હશે કે ? કદાચ હરિદાસ સાથે ડોઈ છુપી વાત કે રવાની હશે તેથી તેણે તેને એકલાને પાછો પોતાના પાસે બોલાવ્યો હશે એમ લીલાને લાગ્યું.

લીલાની ધારણા ખરી પડી થોડા વખત પછી તેણે હરિદાસને પાછો બંગલા તરફ આવતો જોયો. લીલાનું કૌતુહલ વધી ગયું. પિતાની સાથે હરિદાસની શી વાતચિત થાય છે એ સાંભળવા તે અધીર બની ગઈ.

હરિદાસ નજીક આવ્યો. એટલે પ્રાણલાલે કહ્યું, ‘ હવે તમારે જે કહેવું હોય તે કહો. અહીં ડોઈ નથી. ’

“ હું તમને એક વાત પૂછવા ઇચ્છું છું.”

“ બેલાશક પૂછો. ઉત્તર આપવા જેવું લાગશે તો જરૂર આપીશ.”

“ હું જે કંઈ પૂછું તેનો ઉત્તર તમે અનાયાસે આપી શકો તેમ છે.”

“ હીક છે, શી વાત પૂછવા માગો છો ?”

“ હું ત્રીસ વર્ષ પહેલાંની એક વાત તમને પૂછું છું. એ વખતે તમે નાશિકમાં હતા કે ?”

“ હા, હતો.”

“ શ્યામલાલ નામના એક માણસને તમે ઓળખતા હતા કે ?”

“ હા.”

“ એ માણસને તરલા અને સરલા નામની બે પુત્રીઓ હતી કે ?”

“ હા, હતી.”

“ તમે.....”

હરિદાસનો પ્રશ્ન પૂર્ણ થતાં પૂર્વે જ પ્રાણલાલ બેઠી ઉઠ્યો,
“ હા, તરલા સાથે મહેં વિવાહ કર્યો હતો અને સરલા સાથે તમારા પિતાએ છુપી રીતે વિવાહ કર્યો હતો.”

હરિદાસ થોડી ક્ષણ સૂંધી ચુપ રહ્યો. પછી કંપતા અવાજે તેણે પૂછ્યું, “ એ સરલાનું મૃત્યુ ક્યારે થયું હતું એ તમે જાણે છો કે ?”

પ્રાણલાલ આ વખતે પ્રથમની માફક સ્થિરભાવથી ઉત્તર આપી શક્યો નહિ. તેનું મોં લેવાઈ ગયું. થોડી ક્ષણ સૂંધી ચુપ રહ્યા પછી ધીમા અવાજે તેણે કહ્યું, “ હું તમને વિનંતિ કરી

કહું છું કે, તમે મહને આ પ્રશ્ન પૂછશો નહિ. એ વાત તમે ન સાંભળો એજ સારું છે.”

હરિદાસે દદતાથી કહ્યું, “નહિ-નહિ, હું એ વાત જરૂર સાંભળીશ. એ વાત ઉપર ઘણી ખાખતનો આધાર છે. તમે કદાચ સાંભળ્યું હશે કે, જે રાત્રે મહારા પિતૃતુ ખૂન થયું તે જ રાત્રે એક અંગણી સ્ત્રીતું કેંચ ખીજ ઉપર ખૂન થયું હતું.”

“હા, એ વાત હું જાણું છું.”

“મહને પણ ખબર છે કે, એ વાત તમારાથી અંગણી નથી. એ સ્ત્રી કોણ હતી તેનો કાંઈ પતો પોલિસ મેળવી શકી નથી. વળી તમે એને ઓળખતા નથી એવું કહેતું હોવા છતાં માંડના પૈસા ખરચી તમે એના મૃતદેહનો સત્કાર કર્યા હો.”

પ્રાણલાલે બયબીત બની જમ પૂછ્યું, “એ વાત તમને કેણે કહી?”

હરિદાસે કહ્યું, “હું એ વાત જાણું છું. હવે હું તમારા પાસેથી એટલું જાણવા માંગું છું કે, એ સ્ત્રી કોણ હતી?”

પ્રાણલાલ કાંઈ ઉત્તર નહિ આપતાં સુપડીદીથી ઉભો રહ્યો. હરિદાસે ફરીથી પૂછ્યું, “એ સ્ત્રી કોણ હતી?”

હવે પ્રાણલાલે મૃદુ સ્વરે ગંભીર ભાવથી કહ્યું, “ભાઈ! તમે આ વાત ગંભીર ભાવથી પૂછો છો તે જોતાં આ વાત પૂછવાનો તમને અપૂર્ણ અધિકાર હોય એમ લાગે છે. આમ છતાં તમારા સલામતી ખાતર હું કહું છું કે, તમે આ વાત ન પૂછો એજ સારું છે.”

હરિદાસે દદતાથી કહ્યું, “હું કાંઈ પ્રતિવદ્ધ સાંભળવા

મરજો નથી. મહેં એમ સાંભળ્યું છે કે, એ સ્ત્રી સાથે જ મહારા પિતાએ નાશિકમાં છુપી રીતે વિવાહ કર્યો હતો. મરનાર સ્ત્રી એ સરલા જ હતી કે?”

“હા, એ સરલા જ હતી.”

હરિદાસ ચુપકીરી ધારણ કરી થોડો વખત ઉભો રહ્યો. તેના કપાળ ઉપર પસીનાનાં ધણાં મિંદુઓ તરી આવ્યાં. તેનો કંઠ રંધાઈ જવા આવ્યો. લમલમ અસ્પષ્ટ સ્વરે તેણે કહ્યું, “ત્યારે પછી તમે પોલિસની હાજરીમાં તેને ઓળખતા નથી એમ શા માટે કહ્યું હતું?”

“ઓળખું છું એમ કહ્યું હોત તો શું થાત? એથી ઉલટું તમારા પિતાનું નામ કલકિત થાત. તમારા કુટુંબની આખરે ઓળવવા માટે જ પેલિસ પાસે મહારે જુદું ખોલતું પડ્યું હતું.”

“ફ્રેંચ બ્રીજ ઉપર જે સ્ત્રીનું ખૂન થયું તે સરલા જ હતી એમ તમે કેવી રીતે જાણી શક્યા હતા?”

“મહારી સ્ત્રીએ પોતાનું મૃત્યુ થયું તે પહેલાં થોડા દિવસ ઉપર મહેં એમ કહ્યું હતું કે, તેની ખડેન હજી પણ જીવતી છે. તે મુંબઈ આવી તમારા પિતાને હમરાન ન કરે એટલા માટે હું પણ તેનો પતો મેગવી મુંબઈ આવ્યો હતો—”

“સરલા મુંબઈ આવી તે પહેલાં ક્યાં હતી?”

“શ્યામલાલનું મૃત્યુ થયા પછી તે સંન્યાસિની થઈ બર ખહાર નીકળી પડી હતી. તે પછી તેની કાંઈ જાતની મળી નહોતી. મુંબઈ આવ્યા પછી તપાસ કરતાં તે ફ્રેંચબ્રીજ ઉપર રહેતી છે એમ હું જાણી શક્યો. હું જ્યારે તેને મળવા માટે ગયો ત્યારે તો તેનું ખૂન થયું હતું.”

વળી થોડા સમય સુધી પાછા બંને બધા સુપ રહ્યા. પછી હરિદાસે અરપબ્દ સ્વરે કહ્યું, “જોતું ખૂન કોણે કયું” છે એ તમે કહી શકશો કે?”

પ્રાણુલાલનું મોં સફેદ પુણી જેવું થઈ ગયું. કંપતા કંઠે તેણે કહ્યું, “ભાઈ! એ વિષયમાં જિંડા ઉતરવાથી કંઈ લાભ નથી. આ વાત કેવળ આપણે જ બે બાજુએ છીએ. મ્હારે મુખે ત્રીજું કંઈ માણસ આ વાત કદાપિ સાંભળી શકે તેમ નથી.”

“ત્યારે તું તમે જોમ ધારો છો કે,....”

પ્રાણુલાલ વચ્ચે જ બોલી ઉઠ્યો, ‘હું કંઈ ધારતો નથી. રાત ધણી વીતી છે. હવે એ વાત બંધ કરો.”

ડીક છે હું જાઉં છું જતાં જતાં એક વાત તમને પૂછવા છઠ્ઠું છું.”

પ્રાણુલાલ કંઈ બોલ્યો નહિ. હરિદાસે પૂછ્યું, ‘છેટ લાભ કેવા માણસ છે?” “એ માણસ અંખ ધરામવા લાયક નથી.” પ્રાણુલાલે દૃઢ ઉત્તર આપ્યો. હરિદાસ સુપક્રીદીથી તેનો ઉત્તર સાંભળી ચાલ્યો ગયો.

—:~:—

પ્રકરણ ૨૫ મું

—~—

વિમળા—સરલાનો ખૂની કોણ? રામદાસ શેઠ!

એ આખી રાતમાં લીલાને કાણ કાળ માટે પણ નિદ્રા આવી નહિ. તંદ્રાવસ્થા ચિન્ન ચિન્ન પ્રકારનાં સ્વપ્ન જોઈ પારંવાર તે ચમકી ઉઠવા લાગી પ્રભાતકાળે તે બિછાનાનો ત્યાગ

કરી બગીચામાં ધુલ વીણવા ગઇ તેનું મન કેમ અસ્વસ્થ બની ગયું હતું એ તે સમજી શકતી નહોતી.

રહેવાર થતાં તે પિતાના બિછાના નજીક બેઠી તથા મૃદુ સ્વરે તેણે કહ્યું, “બાપા! તમે ફરવા બવાના છો કે?”

“ના બહેન! તને કાંઈ જોઈએ છે કે?”

“હું તમને જોઈ વાત કહેવા ઇચ્છું છું.”

“શી વાત કહેવા ઇચ્છે છે? તને જે વસ્તુ જોઈતી હોય તે સાવી આપવા હું તૈયાર છું.”

“મને કાંઈ જોઈતું નથી.”

“ત્યારે તુ શી વાત કહેવા ઇચ્છે છે?”

“જો બે, હું સુખી નથી.”

આ અદ્ભુત વાત સાંભળી અતિશય આશ્ચર્ય પામી માણસાણ પુત્રીના મુખ તરફ જોઈ રહ્યા. પછી મૃદુ સ્વરે તેણે પૂછ્યું, “દીકરી, તું આમ કેમ કહે છે?”

લીલાએ પિતાનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ, દૃષ્ટિ નરતી કરી રાખી કહ્યું, “બાપા! હું સુખી નથી! મહારા જીવને ડાકે એન પકડ નથી!!”

“કેમ? તને શાની ખોટ છે? તને જોઈતી વસ્તુ નથી મળતી કે?”

“મને કોઈ પણ વસ્તુની ખોટ નથી; છતાં હું સુખી નથી. મહારી માતાનું સ્મરણ થઈ આવતાં મહારા જીવ બેચેન બની જાય છે. મહેં મહારી માતાનું મુખ કદાપિ જોયું નથી. બાપા! મને મહારી બાની વાત કહો.”

પ્રાણુલાલનું મ્હોં લાલચોળ બની ગયું. તેણે ખીજ દિશા તરફ મ્હોં ફેરવી કહ્યું, “તને ત્હારી માનું નામ ઉચ્ચારવાની હું મના કરી ચુક્યો છું. તું જ્યારે ધણી ન્હાની હતી ત્યારે તે મરણ પામી હતી. હવે એ વાત યાદ કરવાથી કાંઈ ફળ નથી.”

“બાપા! તમે મ્હને કોઈ વાત કહેતા નથી હજી તમે મ્હને ન્હાની સમજો છો કે? બાપા! હું જાણું છું કે, તમે પણ સુખી નથી. જ્યારે દિવસથી રાત્રે તમને મિલકુલ ઊંચ આવતી નથી તમે કોઈ માયુષ્ય સથે વિશેષ હળતા મળતા નથી. જાણે કે, કોઈ છુપી વાત તમારા મનમાં ગુ યવાયા કરતી હોય એમ લાગે છે. તમારા મનની વ્યથાની એ વાત તમે મ્હને નહિ કહો કે? હું સવળી હકીકત જાણીશ એટલે મ્હારું દુઃખ ઓછું થશે.”

પ્રાણુલાલે થોડા સમય સુધી ચુપ રહી કંપના કંઠે કહ્યું, “જેન! હજી તું બાગક છે. એ હકીકત ત્હારે સાંમળરી ઉચિત નથી અંસારમાં સવળી માણુસોને કાંઈ નહિ ને કાંઈ ચિંતા લાગેલી જ હોય છે.”

લીલા રોપઆવ ધારણ કરી ઉઠી ઉભી થઈ બોલી, “જો તમારે મ્હને કાંઈ ન કહેવું હોય તો મ્હને ખીજ કોઈ ઠેકાણે મોકલી દો. હું તમને ભારરૂપ થઈ તમારી પાસે રહેવા ઇચ્છતી નથી.”

પ્રાણુલાલ ચુપડીઢી ધારણ કરી થોડા સમય સુધી કન્યાના મુખ તરફ જોઈ રહ્યો. પછી તેણે ધીમા અવાજે કહ્યું, “જેન! દેવ મ્હારો જ છે. મ્હેં ત્હારી સ્થિતિનો ઊંડો વિચાર કર્યો નહોતો. તને એકલીને આવી રીતે રહેતાં દુઃખ થાય છે એમાં કાંઈ નવાઈ

જેવું નથી. તદ્વાર અંતર આટલું જવું હું ખાતું હશે એમ મહેં
ધાવું નહોતું. કીક છે, હવે હું એ સંબંધી જાનિતી વિચાર
કરી જોઈશ. ત્યાર પછી શું કરવું ઉચિત છે તેનો હું નિર્ણય
કરીશ. કોઈ પણ રીતે થોડા વખતમા જ હું કોઈ ગોઠવણ કરીશ.
તું ચિંતા કરીશ નહિ. હવે જા, ધરના કામકાજમાં ધ્યાન આપ.”

લીલા કાંઈ બોલ્યા સિવાય પિતા પાસેથી હડી ચલી ગઈ.
પ્રાણુલાલ પણ ચિંતાતુર ચિત્તે ધરની બહાર નીકળી પડ્યો. તે
છોટાલલને ઘેર ગયો; પરંતુ ત્યાં કોઈ હાજર નહોતું.

ખીજી તરૂથી આગલી રાત્રે હરિદાસ પ્રાણુલાલથી છૂટો
પડી કેવી રીતે મુકામ ઉપર જઈ પહોંચ્યો તેવું પણ તેને જ્ઞાન
નહોતું. તે ડાક બગલામાં ઉતર્યો હતો. ડાક બગલો રેશનની
નજીક આવેલો હતો. એ રસ્તેથી પ્રાણુલાલનો બગલો લગભગ
અડધા ગઉને અંતરે હતો. એ રસ્તેથી હરિદાસ કેવી રીતે ડાકબ-
ગલામાં પાછો ફર્યો હતો તેની તેને ખબર નહોતી.

જીવનના બીવણ સકટ વખતે નિહારીને મુખે જે હકીકત
તેણે જાણી હતી એ તેને તદ્દન ખરી લાગી નહોતી. તેનો પિતા
જીવંતા-ખૂની હોય એમ તેને લાગતું નહોતું. જો તે ખૂની જ
હોય તો પછી તેનું પોતાનું ખૂન કેવી રીતે થાય એ હરિદાસ
વિચારી શકતો નહોતો.

પરંતુ હવે સદેહ કરવા જેવું કાંઈ નહોતું. પ્રાણુલાલ સઘળી
ધુખી હકીકત જાણતો હતો. જે સીનું ફ્રેંચ બીજ ઉપર ખૂન
થયું હતું તે પોતાના પિતાની જી અને પ્રાણુલાલની જાણી ન હોત
તો પ્રાણુલાલ કદાપિ તેના મૃતદેહનો સત્કાર કરત નહિ એમ જ
હરિદાસને લાગ્યું.

ત્યારે શું તેના પિતાએ, પોતાની આખરે ખમડવાના ભયથી તે દિવસે રાત્રે પોતાની પ્રથમની સ્ત્રી પાસે જઈ તેનું ખૂન કર્યું હતું ? તેણે એક નહિ પરંતુ બે ખૂન કર્યાં હતાં । પછી વર્ષ અગાઉ તેમણે પોતાની પ્રથમની સ્ત્રીના પિતાનું પણ ખૂન કર્યું હતું-પછી તેમણે પોતાની એ પ્રથમની સ્ત્રીનું ખૂન કર્યું હતું. તેમના એ મહાપાપનું પ્રાયશ્ચિત પણ થઈ ચુક્યું હતું-અર્થાત્ તેમનું પણ ખૂન થયું હતું.

એ સપ્તળી હકીકત જનસમાજના જાણવામાં આવે તો હરિદાસથી દુનિયામાં પોતાનું મ્હોં જતારી શકાય તેમ નહોતું હરિદાસની માતા વિજયાએ સપ્તળી હકીકત અવશ્ય જાણતી હોવી જોઈએ અને તેથી જ તેણે એ ખૂનની તપાશમાં ઉડા ઉતરવાનો પુત્રને નિષેધ કરેલો હોવો જોઈએ. હરિદાસને હવે એમ લાગ્યું કે, તેણે આ સપ્તળી હકીકત ન જાણી હોત તો સારું થાત. તે એક ખૂનનો પુત્ર હતો । હવે તે જીવનમાં કદાપિ સુખ શાન્તિ મેળવી શકે તેમ નથી. તેનો પિતા ખખ્ખે ખૂન કરી અંતે પોતે પણ માર્યા ગયો છે. એ વાતનો વિચાર કરતાં હરિદાસનું હૃદય કંપી ઉઠવા લાગ્યું ।

બીજો જ દિવસે તેણે સુધાકરને સાથે લઈ પુનાથી ઉપડી જવાનો વિચાર કર્યો હતો; પરંતુ તેનાથી એમ બન્યું નહિ. સુધાકરે પુના છોડવાની ચોખ્ખી ના પાડી. બંને વચ્ચે એ માટે ઘણો વિવાદ સુધ્યા થયો. મહાકળે હરિદાસે આત્મસંયમ કરી, અતિશય વિરક્ત બની તે દિવસે જ પુનાનો પરિત્યાગ કર્યો.

ચિત્ત સ્થિર કરવાના ઉદ્દેશથી તે પ્રવાસે નીકળ્યો હતો; પરંતુ પુનાથી એક વખત ઘેર જઈ આવવું તેને ઉચિત લાગ્યું. માતા માટે તેનો પ્રાણ એટલો બધો અસ્થિર થઈ ગયો કે, તે ઘણો અધીરો થઈ ગયો. રોજને જ તેણે વિક્ટોરિયા ટર્મિનસ (મુંબાઈ)ની ટીકીટ લીધી.

ઘેર જઈ હરિદાસ સહુથી પ્રથમ તેની માતાને મળવા ગયો. હવે વિજયા પ્રથમની માફક વારંવાર રહતી ન હતી; પરંતુ તેના શરીરનું ધણું રૂપાંતર થઈ ગયું હતું. તેને જોતા પ્રથમની વિજયાની એ છાયા માત્ર હોય એવો ભાસ થતો હતો.

પુત્રને એકાએક ઘેર પાછો ફરેલો જોઈ તે સહજ પણ આશ્ચર્ય પામી નહિ તથા તે કંઈ બોલી પણ નહિ. તેણે એના મુખ તરફ ફક્ત એક વખત પોતાનું મોં ફેરવી લીધું.

હરિદાસ પણ થોડા સમય સુધી ચુપ રહ્યો. પછી તેણે મૌનનો ભંગ કરી, ધીમા અવાજે કહ્યું, “હું સંધળી હકીકત બધી શક્યો છું.”

વિજયાએ કંપતા કંઠે કહ્યું, “ભાઈ! એ વિષયમાં ઉઠા ઉતરવાની મહેં તને પ્રથમથી જ ના પાડી હતી.”

“હા, હવે હું સમજ્યો છું મહેં જો પ્રથમથી તહાં મહેંનું માન્યું હોત તો સારું થાત. હવે આ જીવનમાં કદાપિ સુખશાન્તિ મળી શકે એમ મહેને લાગતું નથી.”

બન્ને જણ પાછા થોડા સમય સુધી ચુપ રહ્યાં. વિજયાને ચુપ રહેલી જોઈ હરિદાસે કહ્યું, “એ સંધળી હકીકત પ્રથમ મહેં ધનમાવના બંધનની સુરંમમાંથી બહાર નીકળી બિહારીને મુખે

સાંભળી હતી. પોતાના શેઠની આખર જાળવવા માટેજ તે ખૂનની જવાબદારી પોતાને શિરે લઇ ત્યાં ધુપાઇ રહ્યા છે એ હું પ્રથમ જાણતો નહોતો.”

વિજયાએ કહ્યું, “પરંતુ તહે મહારં કહેવું સાંભળ્યું નહિ એટલે પછી હું શું કરું?”

‘તહારં કહેવું ખરું છે; પરંતુ તહે જો મહને પ્રથમથી સદેહમાં ન રાખ્યો હોત તો હું એ હકીકત જાણવા વિશેષ અધીરો બની જાત નહિ. મહારા પિતાને હું દેવતાતુલ્ય જાણતો હતો, તેમના સચ્ચરિત્રની સધળા માણસો પ્રજ્ઞા કરતા હતા એટલે પછી તેઓ કોઇ ખોટું કામ કરે એ મહને અશક્ય લાગતું હતું. તહારી વાત ઉપરથી, તહારા હાવભાવ ઉપરથી સદેહ ઉપજવાથીજ મહે પોતે એ તપાસ ચલાવી હતી. હવે મહારા મનમાં સદેહ જેવું કંઈ નથી.”

એકાએક વિજયાએ પુત્રના મુખ તરફ જોઈ કહ્યું, ‘આ ઉપરથી તું આમ કહે છે?’

માતાનો આ પ્રશ્ન સાંભળી આશ્ચર્યથી ચમકી ઉઠી હરિદાસ થોડા સમય સુધી માતાના મુખ તરફ જોઈ રહ્યા પ્રાણુજ્ઞાનને મુખે તેણે જે હકીકત સાંભળી હતી તે ઉપરથી તેનો સકળ સદેહ દૂર થઈ ગયો હતો. તેના પિતાએ પોતાની આખર જાળવવા માટે પોતાની પ્રથમની કુલદા-પાપિળા ઓતું ખૂન કરતાં સંક્રામ અનુભવ્યો ન હોતો. આમ છતાં રામદાસ સેતું ખૂન પોણે કયું હતું?

હરિદાસ મૈત્ર વારણ કરી થોડા વખત સુધી માતાના મુખ

તરફ જોઈ રહ્યો. પછી તેણે કહ્યું, “ત્હારી વાત ઉપર સંદેહ ઉપજવાથી જ મહેં તપાસ કરવા માંડી હતી. મહારા પિતાના કામળપત્રો તપાસવાના હેતુથી હું ધનગાવના સમુદ્રતટ ઉપર આવેલા આપણે બંધાયે ગયો હતો. ત્યાંથી મહેને કેટલાક પત્રો અને એક ફોટો મળી આવ્યા હતા. મહારા પિતાએ છુપી રીતે નાશિકમાં એક બાળિકા સાથે વિવાહ કર્યો હતો—”

“ભાઈ! એ સઘળી વાત યાદ કરવાથી હવે શે લાભ છે?”

“એ વાત યાદ નહિ કરવાનો મહારો નિશ્ચય હોવા છતાં તે વારંવાર મહેને યાદ આવે છે. તને એ વાત કહ્યા સિવાય મહેને બંધ વળે તેમ નથી. એ બંધલામાં તપાસ કરતાં સુરંગને રસ્તે મહાર નીકળતાં બિહારી સાથે મહારી સુલાકાત થઈ હતી. તેણે કેવળ એક ખૂનની નહિ પરંતુ બે ખૂનની વાત કહી હતી.”

“એ વાત તેણે કહેવી જોઈતી નહોતી.”

“મરવાનો વખત નજીક આવેલો હોવાથી તે મહારી પાસે જુડું બેલી શક્યો નહોતો. એ વખતે અમે બન્ને બચ્ચાએ જીવવાની આશા છોડી દીધી હતી. ઇશ્વરે જ દયા લાવી અમને બન્નેને બચાવ્યા છે.

“હવે બિહારીની તબિયત કેમ છે? તને કંઈ ખબર મળી છે કે?”

“તબિયત સુધારા ઉપર છે. તે અહીં આવશે એમ કહાવ્યું છે.”

“બિહારી અહીં આવે એ કમજોર વાત છે કે?”

“ના; પરંતુ તેની માએ એમ કહેવડાવ્યું છે, તેના શરીર અને મહેરામાં થયેલા ફેરફાર ઉપરથી હવે કાંઈ તેને ઓળખી શકે તેમ નથી.”

“એ ધણે નમકહલાલ તોડર છે; ઇશ્વર એનું કલ્યાણ કરશે.”

“ખરું છે.”

હરિદાસે થોડા સમય સૂંધી ચુપ રહ્યા પછી પાછું પૂછ્યું,
“બા! તું મહારા પિતાના એ ગુપ્ત વિવાહની વાત જાણતી હતી કે?”

“હા.”

“ત્યારે નાશિકમાં તેમણે જે ખૂન.....”

વિજયા વચ્ચે બોલી ઉઠી, “હું સધળી હકીકત જાણું છું.”

“વળી જે રાતે મહારા પિતાનું ખૂન થયું એ રાતેજ ફેચ-
બીચ ઉપર એક સ્ત્રીનું ખૂન થયું હતું.”

“ભાઈ! એ બધી વાત જવા દે. એ વાત આપણા
સિવાય બીજા કોઈ જાણે છે?”

“હા, બિહારી જાણે છે.”

“બિહારી જીવ જતાં પણ એ વાત કાઢતે કહેશે નહિ.”

“પ્રાણુલાલ પણ એ વાત જાણે છે.”

“તેઓ પણ એ વાત છુપાવી રાખશે. આપણાં માન
આપરને ધકકો પહોંચાડવાથી—તહારા પિતાનું નામ કલંકિત કર-
વાથી તેમને કંઈ લાભ થાય તેમ નથી. આપણાં સુખ શાન્તિનો
નાશ થયો છે. આ જીવનમાં હવે આપણે કદાપિ સુખી થઈ
શકીએ તેમ નથી. એટલા માટેજ મહેં તને એ વિષયમાં કોંડા
ઘિરવાની તા પાડી હતી.—”

એકાએક વિજયાનો કંઠસ્વર રૂંધાઈ ગયો. તેની આંખોએ
જાણે કે અંધકાર ફરી વળ્યો. જે હરિદાસે તેને આવી ન લીધી

હોત તો જમીન ઉપર મળડી પડત. હરિદાસે જોયું કે, તેની માતાને મુચ્છા આવી હતી.

વિના વિલંબે હરિદાસે દાસીઓને બોલાવી. વિજયાની આંખો ઉપર તથા મ્હેં ઉપર પુષ્પ પાણી છાંટી તેને શુધ્ધિમાં લાવવામાં આવી. તેણે આંખો ઉઘાડી મૃદુ સ્વરે દયાજનક બાવથી કહ્યું, “ભાઈ! મ્હને થોડો વખત સૂઈ રહેવા દે.”

હરિદાસ વખત ચિચારી ત્યાંથી ઉડી ચાલ્યો ગયો. બધા વખત સૂધી તે પોતાના બેઠકખાનામાં બેસી રહ્યા. તેની ચિંતાનો અંત નહોતો. તે એક સ્ત્રીધાતકનો પુત્ર હતો! તે ખૂતીનો છોકરો હતો!

આમ છતાં તે પોતાની બાહ્યાવસ્થાથી પિતાને દેવતાતુલ્ય સમજતો હતો. પોતાના પિતા બળે ખૂન કરે એ હજી પણ તેનું અંતર રૂપૂત્ત કરતું નહોતું. વળી હજી તે પોતાના પિતાના ખૂતીનો પત્તો મેળવી શક્યો નહોતો. પિતાનો ખૂતી કાણ છે એ જાણવાનું તેનું કર્તવ્ય નહોતું કે? અંતરના આવેશથી તે પોતાના મન સાથે બોલી ઉઠ્યો, “મ્હેં મોહનલાલનું અપમાન કરી ભૂત કરી છે. જો મ્હેં તેના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી તપાસતું કામ ચાલુ રખાવ્યું હોત તો અત્યાર સૂધીમાં કદાચ મ્હારા પિતાના ખૂતીનો પત્તો લાગ્યો હોત!”

પ્રકરણ ૨૬ મું

—૧૦૧—

મિત્ર સાથે ફરી મુલાકાત

હરિદાસે તત્કાળ માડી જોડવાનો નોકરને હુકમ કર્યો. તેણે મોહનલાલ પાસે જવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો.

માડીમાં બેઠા પછી હરિદાસના મનમાં ધણી વિચારો આવવા લાગ્યા. તેણે વિચાર્યું, “ જો સધળા છુપી ખાતમી મદારા જાણવામાં આવી છે તે હું મોહનલાલને કહું એ ઉચિત છે કે ? ના, એવ જતાં પણ એ હકીકત કાંઈને કહેવી જોઈએ નહિ. મોહનલાલ એ હકીકત જાણી લઈ જાહિર કરી દે તો દુનિયામાં હું કાંઈને મદારું મહોં બતાવી શકું નહિ. ”

વળી પાછો થોડા વખત પછી તે વિચારવા લાગ્યો, “ જો હું જોને કાંઈ નહિ કહું તો પછી એ તપાસ કેવી રીતે કરશે ? જોને અધિકારમાં રાખવાથી કાંઈ કામ થાય તેમ નથી. ”

હરિદાસની માડી મોહનલાલના મકાન પાસે જઈ ઉભી રહી; છતાં તે પોતાના મન સાથે કાંઈ નિશ્ચય કરી શક્યો નહોતો.

હરિદાસને જોઈ મોહનલાલે તેની રહામાં આવી કહ્યું, “ તમારા જેવા શેઠની ચરજુરજ આજે આ મરીખના ઘરમાં પડી છે એ મદારે માટે હું પરમ સૌભાગ્યનો પ્રકાર શ્રમજીવું છું. ”

હરિદાસે વિષાદપૂર્ણ હાસ્ય કરી કહ્યું, “ બાઈ ! તમારી સાથે થોડી વાતચિત કરવી છે. ”

મોહનલાલે પણ હસીને કહ્યું, “ હવે તમારી મોઝ વાતમાં

ઉભા રહેવાની મ્હારી ઈચ્છા નથી. એક વખત તમે મ્હને ઝાડ ઉપર ચઢાવી નિસરણી ઉપાડી લીધી છે. ”

“ ના-ના, મ્હારી જે ભૂલ થઈ છે એ માટે હું અંતઃકરણપૂર્વક દિલગીર છું. ” આમ કહી હરિદાસ મિત્રનો હાથ પકડી મક્કાનની અંદર ગયો.

મોહનલાલે મિત્રને પોતાના બેઠકખાનામાં બેસાડી પૂછ્યું, “ કેમ, શી વાત કહેવી છે ? જે કાંઈ જરૂરી વાત ન હોત તો આજે તમે આ રંગ મિત્રની ઝુંપડી પાવન કરત નહિ એમ હું ધારું છું. ”

હરિદાસે ગંભીર ભાવથી કહ્યું, “ પહેલાં તમને જે કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું તે જ કામ ફરીથી સોંપવા હું આવૈશું છું. ”

મોહનલાલે થોડા વખત સૂધી હરિદાસના મુખ તરફ જોઈ રહ્યા પછી મૃદુસ્વરે કહ્યું, “ તમારો વિચાર કેમ ફેરવાયો છે એ હું જાણી શકું તેમ છું કે ? ”

“ એમાં કાંઈ ખાસ કારણ જેવું નથી. પોતાના પિતાનું ખૂન કરનાર કોણ છે એ જાણવાની ઈચ્છા કોને ન થાય ? ”

“ પોલિસે શું કયું છે ? ”

“ પોલિસ કાંઈ કરી શકે એમ લાગતું નથી. ”

“ તમે મ્હને એ વિષયની તપાસ બંધ કરવાનું કહ્યું હતું; પરંતુ વિચારો બંધ કરવાનું કહ્યું નહોતું. ”

“ એવું કેવી રીતે કહી શકાય ? ”

“ ત્યારે શાબજો, એ વિષયનો મ્હેં મ્હારા મન સામે ધક્કો

વિચાર કરી જોયા છે, તથા વિચારને અંતે હું અમુક અનુમાનો કરી શક્યો છું.”

“શા અનુમાનો કરી શક્યા છો?”

“તમે એ તપાસવું કામ મૂકે ફરીથી સોંપવા ઇચ્છો છો કે કેમ એ હું પ્રથમ જાણવા માગું છું.”

“તમને એ કામ સોંપવા માટે તો હું પ્રવાસેથી પાછો ફર્યો છું.”

“ત્યારે તમે મૂકે મુખ્ય તો નથી સમજતાને?”

“જો એમ સમજતો હોત તો હું તમારી પાસે આવત નહિ.”

“સારી વાત છે, હવે આપણે એ વિષયનો વિચાર કરીએ; કહો જોઈએ કે, પ્રથમ આપણે શું જોયું?”

“તમે જ કહો.”

“પ્રથમ આપણે એક જ રાતે બે ખૂન થયેલાં જોયાં. એક તમારા પિતાજીનું અને બીજું એક અજાણી સ્ત્રીનું. એ સ્ત્રીને કોઈ જાણખી શક્યું નહિ. આમ છતાં એક માણસે ગાંઠના પૈસા ખરસી તેના શબદેહનો સત્કાર કર્યો.”

“એ વાત બધાં માણસો જાણે છે કે?”

“અધીરા નહિ બની જતાં તમે પ્રથમ હું કહું તે સાંભળો. આપણે જાણીએ છીએ કે, તમારા પિતાની નોટ એ સ્ત્રી પાસે હતી તથા એ સ્ત્રીની છતીમાં તમારા પિતાનો જ છરો હતો. નોટ તથા છરાની વાત ખદારનું કોઈ માણસ જાણતું નહિ હોવાથી એ અંબધી તમારે ફિકર કરવાની બર નથી. આ જે હાનિકત આપણે જાણીએ છીએ તે ઉપરથી એ મિહારીનું જ કામ હોય એમ

લાગે છે, કારણ કે બિહારી ગૂમ થઈ ગયો છે. આમ છતાં મહારી ધારણા ઉભટી છે. જે માણસ ખૂન કરવા ગયો હોય તે એ સ્ત્રીને નોટ આ માટે આપે? જેણે એ સ્ત્રીને નોટ આપી છે તેણે ખૂન નથી કર્યું એમ જ હું ધારું છું. ત્યારે હવે આપણે શું સમજવું?”

“તમે શું કહો છો એ હું સમજી શકતો નથી.”

“હું આજ સુધી એમ ધારતો હતો કે, તમારા બેગમાં થોડી ઘણી પુષ્ટિ છે, પરંતુ મહારી એ ધારણા આજે ખેટી જણાય છે. આપણે એમ સમજવું જોઈએ કે, ખૂનની રાતે ત્રણ માણસો એ સ્ત્રી પાસે ગયા હતા. તેઓમાંથી એકે તેને નોટ આપી હતી; પરંતુ જેણે નોટ આપી તેણે ખૂન કર્યું નથી. પછી રહ્યા બે માણસો.”

“ત્યારે તમે એમ કહેવા ઈચ્છો છો કે,—”

વચ્ચે જ મોહનલાલ ખેલી ઉઠ્યો, ‘હમણાં હું પાકે પાયે કાંઈ કહી શકતો નથી; છતાં વિચારોને અંતે મહેં જે અનુમાનો બાંધ્યા છે તે હું તમને કહું છું. એ બધી વાત પછી થશે. તમે મહેંને જે કહેવા આવ્યા હો તે હું પ્રથમ સાંભળી લેવા ઈચ્છું છું.’

હરિદાસ આ વાક્યના ઉત્તરમાં એકાએક કાંઈ કહી શક્યો નહિ. તે થોડા સમય સુધી ચુપ બેસી રહ્યો. તે જે કાંઈ જાણી શક્યો હતો તે મોહનલાલને કહેવું કે નહિ એ વિષયની ગડમથન તેના મનમાં ચાલી રહી હતી.

હરિદાસને ચુપ રહેલો જોઈ મોહનલાલે કહ્યું, “તમે શા વિચાર કરો છો એ હું સમજી શક્યો છું.”

હરિદાસે ચમકી ઉઠી, મિત્રના મુખ તરફ જોઈ પૂછ્યું,
“શું સમજી શક્યા છો?”

મોહનભાણે ગંભીર ભાવથી કહ્યું, “તમે એમ વિચારો છો કે,
તમારા પિતાએ એ સ્ત્રીનું ખૂન કર્યું છે—”

“આવી વાત તમને કોણે કહી?”

“કોઈએ કહી નથી. મ્હારી બુદ્ધિ દોષાવી હું એમ સમજી
શકું છું; છતાં—”

“છતાં શું?”

“એજ કે, મ્હારા ધારવા પ્રમાણે તમારા પિતાએ એ
સ્ત્રીનું ખૂન કર્યું નથી.”

“ત્યારે કોણે કર્યું છે?”

“એ વિષયની ચર્ચા આપણે પછી કરીશું જો તમારા
પિતાએ એ સ્ત્રીનું ખૂન કર્યું હોત તો એ રાતે તેમનું ખૂન થાત
નહિ. હું એમ ધાર છું કે, એ સ્ત્રીની ચોટ્ટી મળતાની સાથે જ
તમારા પિતા તેને ઘેર ગયા હતા—”

“પછી?”

“અધીરા ન બની જાઓ. તેઓ ત્યાં ગયા હતા એટલે તેમણે
જ તેનું ખૂન કર્યું હતું એમ માની શકાય નહિ. હું કેવળ મ્હારા
અનુમાન જણાવું છું. એ રાતે એ સ્ત્રી પાસે ત્રણ માણસો ગયા
હતા. એ ત્રણે માણસોમાં એક તમારા પિતા અને બીજો બિહારી
હતો એમ આપણે માની લઈએ; પરંતુ ત્રીજો માણસ કોણ હોવો
જોઈએ એ તમે કહી શકો છો?”

“હું કેવી રીતે કહી શકું?”

“એ વાતમાં વિશેષ શું ચવાડો નથી. એ સ્ત્રીને મુંબાઈ

શહેરમાં કોઈ ઓળખતું નહોતું. કેવળ તમારા પિતા, બિહારી અને પ્રાણલાલ જ તેને ઓળખતા હતા.”

“ ખરી વાત છે; પ્રાણલાલ એને ઓળખતા હતા.”

“ ભાઈ! મને એમ લાગે છે કે, તમે ઘણી હકીકત જાણો છો. જો એ હકીકત મને કહેશે તો તપાસતું કામ સુમમ થશે.”

“હું શું કહું?”

“ તમે જે સમજી હકીકત જાણી શક્યા છો તે.”

હરિદાસે ટેલીઃ કાણુ સૂંધી ચુપ રહ્યા પછી કહ્યું, “ હું વિશેષ કંઈ જાણી શક્યો નથી.”

“ ત્યારે તમે શા માટે મહારી પાસે આવ્યા છો?”

“ મહારા આગમનનો હેતુ હું તમને પ્રથમથી જ જણાવી ચુક્યો છું. મહારી માન્યતા પણ તમારા જેવી જ છે.”

“ એટલે?”

“ એટલે એ જ કે, પિતાએ ખૂત ક્યું નથી.”

“ શા ઉપરથી તમે એમ કહો છો?”

“ તમે હમણાં જે હકીકત કહી છે તે ઉપરથી.”

મોહનલાલે હરિદાસના મુખ તરફ જોઈ રહી કહ્યું, “ તમે આ વિષયની તપાસ કરવાની મને ના કહી હતી.”

“ હા. પરંતુ મહારી એ જૂલ હું હવે સમજી શકું છું. તમે તપાસ ચાલુ રાખી હોત તો કદાચ આટલા દિવસમાં ખરી વાત આપણે જાણી શક્યા હોત.”

“ મહારી પણ એવી જ ધારણા છે. મહારી પ્રાથમિક તપાસમાં

અમુક મહત્વનું સૂત્ર શોધી કાઢ્યું હતું, છતાં તમે ના પાડીને બધું કામ બમાડ્યું.”

“મહારી ભૂમ હું સમજી શકું છું.”

“ત્યારે તમે મહેને આ વિષયનું કામ સોંપવા બેઠા છો ?”

“હા, આ વખતે હું દૃઢ નિશ્ચય ઉપર છું.”

“તપાસના કામમાં ખરચપત્ર થવાનો સંભવ છે. મહારી પૈસા સંબંધીની હાલત કેવી છે એ તમારાથી અબજાયું નથી.”

“જેટલું ખરચ થશે તેટલું હું આપીશ.”

“ઠીક, સારી વાત છે. તમે જે કંઈ બચી શક્યા છો તે મહેને નહિ કહો કે ?”

“હું વિશેષ કંઈ બચતો નથી.”

“ખોટી વાત છે. તમારે એ હકીકત કહેવી નથી એમજ હું માની લઉં છું. તે સાથે એમ પણ કહું છું કે, એ સ્ત્રીનું ખૂન તમારા પિતાએ કર્યું છે એમજ તમને લાગે છે; છતાં તપાસને અંતે હું ખાત્રી કરી આપીશ કે, તેમણે ખૂન કર્યું નથી.”

હરિદાસે વ્યાકુળ બાવથી પૂછ્યું, “ત્યારે ખૂન કેણે કર્યું ?”

“પહેલાં હું એમ ધારતો હતો કે, બિહારીએ જ તમારા પિતાનું અને એ સ્ત્રીનું ખૂન કર્યું છે; પરંતુ મહારી એ ધારણા બદલાઈ ગઈ છે.”

“ખરી વાત છે; બિહારી નિર્દોષ છે.”

મોહનલાલે એકાગ્ર દષ્ટિથી હરિલાલના મુખ તરફ જોઈ રહી કહ્યું, “ જ્યારે તમારા પિતાએ તથા પિઠારીએ ખૂન કર્યું નથી ત્યારે પછી પ્રાણુલાલે કયું છે કે ? ”

પત્ર પાસે એકાએક કાગસપં જોવામાં આવતાં માણસની જેવી સ્થિતિ થાય તેવી સ્થિતિ હરિલાલની થઈ. તેણે કહ્યું, “ ના-ના, એ તદ્દન અશક્ય વત છે. ”

મોહનલાલે મૃદુસ્વરે પૂછ્યું, “ શા ઉપરથી અશક્ય વાત છે ? ”

“ તે દિવસે પ્રાણુલાલ મુંબઈમાં હતા જ નહિ. ”

“ એ વાત તમે કેવી રીતે જાણી શક્યા ? ”

“ ખીજે દિવસે રેલ્વે ત્રેનમાં તેમણે મ્હારી સાથે મુસાફરી કરી હતી તથા તેઓ ખૂબાર ગામથી મુંબઈ આવ્યા હતા. ”

આ વાત સાંભળી મોહનલાલ સહજ ચિંતાતુર બની ગયા. પછી તેણે પૂછ્યું, “ તેઓ ક્યાંથી ત્રેનમાં બેઠા હતા ? ”

“ એતે જુસાવતથી આવે છે એમ તેમણે કહ્યું હતું. ”

“ પરંતુ તમે ત્રેનમાં કયા સ્ટેશનેથી તેમને જોયા હતા ? ”

“ નાશિક છોડ્યા પછી. ”

“ હીક છે ! ”

બન્ને પાઠા થોડો વખત સુપ રહ્યા. મોહનલાલે પૂછ્યું, “ તમે આ તપાસનું કામ મ્હને ચોક્કસ રીતે સોંપવા ઈચ્છો છો કે હજી તમારું મન કામચલાઉં છે ? ”

“ એ કામ તમને સોંપવાનો હદ નિશ્ચય કરી હું તમારી પાસે આવ્યો છું. ”

“જાણે, હું એ કામ ઉપાડી લઉં છું. ગુપ્તદૂતની વિદ્યાનું મહેને થોડું જ્ઞાન છે એમ હું ધારું છું. હવે તમારી પાસેથી મહેને એ વસ્તુ જોઈએ.”

“શી શી ?”

“પ્રથમ પાંચસો રૂપિયા.”

“ઘેર જઈને તરત જ હું તમને એ રકમ મોકલી આપીશ.”

“હીક, ત્રણ માણસોની મહેને છાપી જોઈએ.”

“કોની કોની ?”

“એક તમારા પિતાજીની, એક બિહારીની અને એક પ્રાણુલાલની.”

“પિતાજીની તથા બિહારીની છાપી હું રૂપિયા સાથે જ મોકલી આપીશ; પરંતુ પ્રાણુલાલની છાપી મેળવવાનું કમ કઠિન છે.”

“કોઈ પણ રીતે તેમની છાપી મેળવવી જોઈએ.”

“હમણાં તેઓ પુત્ર છે.”

“ત્યારે ત્યાં જઈને છાપી મેળવવી જોઈએ.”

“મહે આવતી કાલે જ પુત્રે જવાનો વિચાર રાખ્યો છે.”

“કદાચ રસ્તે મહારી સાથે તમારી મુલાકાત થશે. હવે તમે જાઓ; મહેને વિચાર કરવા દો. રૂપિયા અને છાપીઓ જલ્દી પહોંચાડો.”

“હીક.” કહી હરિદાસ મોહનલાલ પાસેથી વિદાય થયો.

પ્રકરણ ૨૭ મું

—:૦:—

ભેદ ભરેલી વીંટી

હરિદાસ જ્યારે તેના મિત્ર મોહનલાલ પાસે જોડી વાતચિત કરતો હતો ત્યારે એક માણસે ચુપકીદીથી રામદાસ શેઠના બંગલામાં પ્રવેશ કર્યો. એ માણસનું શરીર હાડપિંજર જેવું દેખાતું હતું. તેના મુખ ઉપર લાંબી દાઢી હતી. બંગલાના દાસદાસીઓ એ આવનાર માણસને જોળખી શક્યા નહિ. એ માણસે એક દાસીને વિવિધ પ્રકારે સમજાવી તેની માર્ગદર્શિત એક પત્ર શેઠાણી વિજયા પાસે મોકલ્યો. થોડા વંખત પછી દાસીએ પાછી આવી હતું, “ચલો, મહારી સાથે.”

દાસીએ એ માણસને બંગલામાં લઇ જઈ એક ઝોરડા બતાવી હતું, “આ ઝોરડામાં બાસાહેબ છે.” આમ કહી દાસી ચાલી ગઈ.

એ માણસે ઝોરડામાં પ્રવેશ કર્યો એટલે વિજયાએ અત્યંત વિસ્મિત બની બેઠી હતું, “કોણ બિહારી? તારા! ચહેરામાં એટલો બધો ફેરફાર થયો છે કે હવે તને જોળખી શકાય તેમ નથી!”

બિહારીએ કંપના કંઠે કહ્યું, “બા સાહેબ! ઇશ્કરે જે કરે છે તે સાફ જ કરે છે. બીમારી બોમવી છું આવો થઈ ગયો છું. હવે મને કંઈ જોળખી શકે તેમ નથી; જો જોળખી શકાય તેમ હોત તો અત્યાર સુધીમાં પોલિસે મને કપારનોય પકડ્યો હોત.”

પરંતુ તું અહીં આવ્યો એ તહેં સારું કયું છે કે ? હરિ-
દાસ હમણું અહીં છે. તેનું દુઃખ હું જોઈ શકતી નથી ! તું
અહીં આવ્યો એ તહેં ઠીક કયું નથી. ન કરે નારાયણ ને જો
કદાચ પોલિસ તને ઓળખી કાઢે તો શું થાય ! ”

બિહારીએ ચિંતામિશ્રિત હાસ્ય કરી કહ્યું, “ મહારી સ્થિ-
તિમાં મહેને કાઠ ઓળખી શકે તેમ નથી. ”

“ પરંતુ ત્હારે માટે ત્યાં જ રહેવું સારું હતું. આવા
દુખાળ શરીરે દુઃખ વેડી શા માટે અહીં આવ્યો છે ? ”

“ ખાસ કારણ ન હોત તો હું ન આવત. મહેં એક
સ્વપ્ન જોયું છે. ”

વિજયા વિસ્મિત બની બેઠી હતી, “ સ્વપ્ન ! કેવું સ્વ-
પ્ન જોયું છે ? ”

“ મહેં એક મરી ગયેલી સ્ત્રીના હાથ ઉપર એક વીંટી
જોઈ છે. ”

“ ઠીક પછી— ”

“ એ વીંટી બહુ વર્ષ પહેલાં શેઠ સાહેબે નાશિકમાં
ખરીદી હતી. ”

“ એ હું પણ જાણું છું. ”

“ તેમણે એક જ જાતની બે વીંટીઓ ખરીદી હતી. એક
વીંટી નાશિકમાં તેમણે જેની સાથે વિવાહ કર્યો હતો તેને આપી
હતી તથા બીજી વીંટી તેઓ પોતે પહેરતા હતા ”

“ એ વાત પણ હું જાણું છું. ”

“ તમે જાણો છો ? ”

“ હા જાણું છું; એ વીંટી તેમના કપાદના આનામાં હતી;

મહેં તે લઇ છુપાવી રાખી છે. મહેં સંભળ્યું હતું કે, બરાબર એવી જ એક વીંટી પેલી મરી ગયેલી સ્ત્રીના હાથ ઉપર હતી. પાછળથી કાંઈ ખટપટ જાગશે એવા ભયથી તે દિવસે જ મહેં શેઠની વીંટી લઇ છુપાવી રાખી હતી. ”

“ એ વીંટી ક્યાં છે ? ”

“ ત્યારે તે જોવી છે ? ”

“ હા, હું હમણાં જ એ વીંટી જોવા ઇચ્છું છું. ”

“ વિજયાએ એક ન્હાની પેટીમાંથી વીંટી બહાર કાઢી મિહારીના હાથમાં આપી. તે જોઇ મિહારીએ સ્વમત વિચાર્યું, “ એ વીંટીએ દેખાવમાં સરખી હોવા છતાં સ્વપ્નમાં મહેં જે વીંટી જોઇ છે તેના પાછલા ભાગમાં થોડો ફેર છે, અને તેથી જ મહેંને એમ લાગે છે કે, જે સ્ત્રીનું ફેંચણી જ ઉપર ખૂન થયું છે એ શેઠની પ્રથમની સ્ત્રી હોવી જોઇએ નહિ. ત્યારે એ સ્ત્રી કોણ હશે ? ”

આવો વિચાર કરતાં મિહારીનું મસ્તક ભમવા લાગ્યું. તેને પોતાની ચારે તરફ અંધકાર દેખાવા લાગ્યો. તેનો ભાવ જોઇ વિજયાએ ભયભીત બની પૂછ્યું, “ મિહારી, એકાએક પાછી ત્યારી તમિયત બમડી છે કે શું ? ”

મિહારીએ હસ્યું. “ ના-ના, મહેંને કાંઈ નથી થયું. બા સાહેબ! હું હવે જઈ છું. ”

“ આવા દુર્બળ સ્ત્રીરે તું ક્યાં જાય છે ? ”

“ સ્વપ્નમાં જે વીંટી મહારા જોવામાં આવી છે તેની પૂરતી તપાસ કર્યા સિવાય મહારાં ચિત્ત સ્થિર થાય તેમ નથી. ”

“એ વિષયની તપાસ તું કેવી રીતે કરી શકીશ?”

“આપના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર હું પછી આપીશ.”

વિજયા મિહારીનો આ ઉત્તર સાંભળી ઘણું આશ્ચર્ય પામી; પરંતુ તે કંઈ બોલી નહિ. મિહારી પણ વિશેષ કંઈ કહ્યા સિવાય શેઠના બંગલામાંથી ચાલ્યો ગયો. તેણે બંગલાની બહાર નીકળી પડી એક ઘણું સાહસિક કામ કર્યું. તે સીધો પોલિસ ઓફિસે જઈ પહોંચ્યો. તેના સહભાગ્યે ત્યાં કંઈ તેને જોળખી શક્યું નહિ. તેણે ઇન્સ્પેક્ટર પાસે ખડા થઈ કહ્યું, “હું બહારગામ હતો. ફ્રેંચબ્રીજ ઉપર એક સ્ત્રીનું ખૂન થયાની વાત આજે જ મહેં મુખ્યાર્થ આવી સાંભળી છે. મિહારી જોળખીતી એક સ્ત્રી ઘણા દિવસથી ગૂમ થયેલી છે. તપાસ કરવા છતાં હું તેનો કંઈ પતો મેળવી શક્યો નથી. એના હાથ ઉપર એક વીટી હતી.”

“જે સ્ત્રીનું ખૂન થયું છે તેના હાથ ઉપર પણ એક વીટી હતી.” ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું.

“મહેરબાની કરી એ વીટી આપ મહેને ખતાવી શકશો કે?”

“અવશ્ય ખતાવી શકીશ.”

ઇન્સ્પેક્ટરે એક નોંઠરને એ વીટી લઈ આવવાનો હુકમ કર્યો. મિહારી ચુપકાદીથી એક ખુરસી ઉપર બેસી રહ્યો. એવામાં બીજા એક ઇન્સ્પેક્ટરે ત્યાં આવી કહ્યું, “રાવ બહાદુર રામદાસ શેઠના ખૂનીનો પતો લાગ્યો છે.”

બીજા ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું, “કોનો, મિહારીનો કે?”

“હા એ રામદાસ શેઠના ધનગાવમાં દરિયા કિનારે આવેલા પડનર બંગલામાં છુપાઈ રહ્યો હતા. હાલમાં તે મુખ્યાર્થ આવેલો

છે. મુંબાઇમાં તે ક્યાં ધુપાઇ રહ્યો છે એ હજી સુધી જાણી શકાયે નથી.”

અન્ને ઇન્સપેક્ટરોની આ વાતચિત સાંભળી બિહારીની સ્થિતિ કેવી થઇ તેનું વર્ણન અમારાથી થઇ શકે તેમ નથી. તેનું હૃદય ધણી જોરથી ધબકવા લાગ્યું. મહાસુસ્તિયતે તે આત્મચંપમ કરી બેસી રહ્યો. એવામાં એક નોકરે વીટી લઇ આવી ઇન્સપેક્ટરના હાથમાં આપી. તેણે બિહારી તરફ જોઈ કહ્યું, “ જુઓ, તમે કહો છો તે આ વીટી છે કે ?”

બિહારીએ એ વીટી પોતાના હાથમાં લઈ, તપાસીને કહ્યું, “ ના, આ વીટી.”

પછી મહાસુસ્તિયતે પોતાના મનનો ભાવ ધુપાવી તે પોલિસ સ્ટેશનની ખુદાર નીકળી પડ્યો. ખુદાર નીકળી તેણે ઝડપથી એક ભાડુની વિક્ટોરિયામાં બેસી કાચમેનને બોરીબંદરે હાંકી જવાની સૂચના કરી. વિક્ટોરિયા ઝડપથી સ્ટેશન તરફ જવા લાગી.

ખીજે દિવસે બિહારી નાશિક જઈ પહોંચ્યો. નાશિકના જે ઝવેરીની દુકાનેથી રામદાસ શેઠે વીટી ખરીદી હતી એ ઝવેરીને બિહારી જોળખતો હતો. તે એ ઝવેરીની દુકાને જઈ પહોંચ્યો તો પહેલાંનો ઝવેરી મરી ગયેલો હોય હાલમાં તેનો દીકરો દુકાન ચલાવે છે એવી ખબર તેને મળી બિહારીએ ઝવેરીના દીકરાને મળી કહ્યું, “ ધણા વર્ષ ઉપર મુંબાઇના સુવિખ્યાત રામદાસ નામના શેઠે આ વીટી આપની દુકાનેથી ખરીદી હતી.

ઝવેરીએ વીટી હાથમાં લઇ કહ્યું, “ ખરું છે, આ વીટી

આમારી દુકાનમાં જ તૈયાર થયેલી છે. તમે કેટલા વર્ષ ઉપરની વાત કરો છો ?”

“ ધણી વર્ષ ઉપર બીજા કોઈ માણસે આવી વીંટી આપની દુકાનેથી ખરીદી હતી કે ?”

ઝવેરીએ એક મોટી હિસાબની ચોપડી તપાસી કહ્યું, “ રામદાસ શેઠની આજ્ઞાથી આવી બે વીંટીઓ તૈયાર કરવામાં આવી હતી; જુઓ, આ હિસાબની ચોપડીમાં ઓડર નોંધેલો છે. આ લગભગ ત્રીસ વર્ષ ઉપરની વાત છે. ”

“ હા, ખરું છે. બીજા કોઈ માણસ માટે આપે એવી વીંટી તૈયાર કરી હતી કે ?”

“ હા, પરંતુ તેના પાછલા ભાગમાં થોડો ફરક હતો. ”

“ એ વીંટી આપે કોને તૈયાર કરી આપી હતી ?”

“ એ વીંટી તૈયાર કર્યાને પચ્ચ ધણી વર્ષ થઈ ગયા છે. આપને એવી વીંટી જોઈએ છે કે ?”

“ હા, મહત્તે બરાબર એ જ નમુનાની વીંટી જોઈએ છે. ”

ઝવેરીએ પોતાની દુકાનમાં કામ કરતા એક વૃદ્ધને બોલાવ્યો તથા કહ્યું, “ ધણી વર્ષ પહેલાં મુંબઈના રામદાસ શેઠને આપણે બે વીંટીઓ વેચી હતી. આ ભાઈને એવી જ એક વીંટી જોઈએ છે. નોંધની ચોપડીમાં કંઈ લખેલું છે કે ?”

વૃદ્ધે કહ્યું, “ નોંધની ચોપડીમાં એ સંબંધીની સમજણી લખીકત લખેલી હોવી જ જોઈએ. હું તપાસ કરું છું. ”

આમ કહી વૃદ્ધ પોતાની બેસવાની રૂમમાં ગયો. પાંચ મિનીટમાં જ તેણે હાથમાં એક મોટી ચોપડી લઈ પોતાના શેઠ

પાસે આવી કહ્યું, “ જુઓ, આ નોંધની ચોપડીમાં એ વીંટી સંબંધીની સઘળી હકીકત લખેલી છે. ”

બિહારીએ પૂછ્યું, “ બરાબર એ જ નમુનાની વીંટી ખરીદવા બીજું કોઈ માણસ આપની દુકાને આવ્યું હતું કે ? ”

“ હા, એક વર્ષ પહેલાં એક સ્ત્રી એવીજ વીંટી ખરીદવા માટે અમારી દુકાને આવી હતી; પરંતુ એ વખતે દુકાનમાં કામકાજની ધણી ધમાલ હોવાથી અમે એને બરાબર એવી જ વીંટી તૈયાર કરી આપી શક્યા નહોતા. લગભગ આ વીંટીના નમુનાને મળતી એક વીંટી તૈયાર હોય તેણી આનાકાની કર્યા પછી એ સ્ત્રીએ વીંટી લઈ ગઈ હતી. ”

બિહારીએ વિજયા પાસેથી મેળવેલી વીંટી ખીરસામથી ખદાર કાઢી એ વૃધ્ધને બતાવી કહ્યું, “ એ સ્ત્રી જે વીંટી ખરીદી ગઈ હતી તે જ આ છે ને ? ”

વૃધ્ધે વીંટી લક્ષ્યપૂર્વક તપાસીને કહ્યું, “ ના, આ વીંટી નથી. એ વીંટીની નીચે આવો દામ નહોતો. આ વીંટી રામદાસ શેઠ મટે તૈયાર કરેલી હોઈ તમને તેમની પાસેથી મળી હોય એમ લાગે છે. ”

“ પાછળથી અર્થાત્ એક વર્ષ પહેલાં જે સ્ત્રી આપની દુકાનેથી વીંટી ખરીદી ગઈ હતી તેનો ચહેરો કેવો હતો એ આપ કહી શકશો કે ? ”

“ ના, એ બરાબર યાદ નથી. વળી એ સ્ત્રી પાલખીમાં બેસીને આવી હતી. પાલખીમાં બેઠે બેઠે તેણે વીંટી ખરીદી હતી. અમે કાંઈએ તેનો ચહેરો બરાબર જોયા નહોતો; આમ

છતાં તેણે અમને જે વાત કહી હતી તે ઉપરથી કદાચ આપ એને ઝાળખી શકશો.”

મિહારીએ અધીરતાથી કહ્યું, “તેણે શી વાત કહી હતી?”

“તેણે એમ કહ્યું હતું કે, રામદાસ શેઠ માટે અમે જે બીટીઓ તૈયાર કરી હતી તેમાંની એક વીટી શેઠે તેને આપી હતી.”

“ત્યારે પછી એ જ નમુનાની બીજી વીટીની તેને શી જરૂર હતી એ આપે ખૂંચ્યું હતું કે?”

“ના, એ વાત યાદ નથી; છતાં મહારા ધારવા પ્રમાણે એ વીટી ખોવાઈ મઈ છે એમ તેણે કહ્યું હતું.”

પોતાની વાતચિતથી ઝવેરીને તથા તેના કૃષ્ણ નોકરને હવે કંટાળો ઉપજતો જોઈ મિહારી થોડી ક્ષણ સુધી રહ્યો. ઝવેરીએ વિરકત સ્વરે કહ્યું, “આપ ખતર મેળવવા આવ્યા છો કે વીટી ખરીદવા?”

અહ્ય ક્ષણ વિચાર કરી મિહારીએ કહ્યું, “મૂંઢને વીટીની પણ જરૂર છે. આજે મૂંઢને વિશેષ અવકાશ નહિ હોવાથી હું અવકાશે આપની દુકાને આવી વીટી લઈ જમશ.”

વિશેષ કંઈ નહિ બોલતા મિહારી દુકાનનો ત્યાગ કરી અડપથી ચાલી નીકળ્યો. તેણે રસ્તે જતાં જતાં વિચાર્યું, “શેઠ ખરીદેલી વીટીના જેવી જ વીટી જે સ્ત્રીએ ખરીદી છે એ સ્ત્રી કોણ હશે? એ સરલા હશે કે? તેની સાથે જ શેઠે વિવાહ કર્યો હતો. જો એમજ હોય તો શેઠે આપેલી વીટી સરલાએ ગૂમાવી કેવી રીતે?”

મિહારી ચિંતાવુર ચિંતે ધર તરફ પાછો ફર્યો.

પ્રકરણ ૨૮ મું

—:૦:—

‘તમે લીલાવતીને પસંદ કરી છે કે ?’

મોહનલાલને મળી આવ્યા પછી તેજ દિવસે હરિદાસ પાછો પુને ઉપડી ગયો. ચિંતાની વિશેષતાથી તે લીલાવતીને લગભગ ભૂલી ગયો હતો; પરંતુ પ્રેમસીનું પુનર્દર્શન થતાં તેની મન-મોહન પ્રતિમા હરિદાસના અંતરપટ ઉપર વિશેષ પરિસ્પૃશ્ત થઈ. લીલાવતીની સાથે વિવાહ કરવા હરિદાસ ઘણો વ્યાકુળ બની ગયો હતો. પરંતુ પ્રાણુલાલનો તથા તેના કુળનો હરિદાસને વિશેષ પરિચય નહોતો. આથી જ પોતાની પ્રબળ વાંચના તેને દબાવી રાખવી પડી હતી મોહનલાલે હરિદાસ પાસે પ્રાણુલાલની છબી માગી હતી; હરિદાસને પુનઃ પુને આવવામાં એ છબી મેળવવાનો પક્ષ હેતુ હતો. વળી પ્રેમસીનું દર્શન કરવા પક્ષે તેનું મન તકપી રહ્યું હતું.

હરિદાસ પ્રાણુલાલના ખંગલા નજીકે જઈ પહોંચ્યો. જોડે તેણે પ્રાણુલાલને ચિંતાતુર મુખે આગમાં ફરતો જોયો. પોતાને એકાએક પછો આવેલો જોઈ પ્રાણુલાલ આશ્ચર્યચકિત બની જશે એવી હરિદાસની ધારણા હતી; પરંતુ પ્રચ્છ દર્શન થતાં તેની એ ધારણા ખોટી ઠરી. પ્રાણુલાલે સહજ પક્ષ વિસ્મિત ભાવ દર્શાવ્યો નહિ. ઉલટું હરિદાસને જોઈ તેણે કહ્યું, “તમે પાછા આવશો એમ હું જાણતોજ હતો.”

હરિદાસે આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું, “તમે શા ઉપરથી એમ જાણ્યું હતું ?”

પ્રાણુલાલે મૃદુ હાસ્ય કરી કહ્યું, “તમે મ્હારી છબી લેવા આવ્યા છો?”

હરિદાસે વિશેષ આશ્ચર્ય પામી કહ્યું, “શા ઉપરથી તમે આમ કહો છો?”

“તમારા મિત્રના વ્યવહાર ઉપરથી. મ્હારી છબી મેળવવા માટે તમારા મિત્રે અહીંની પોલીસને ટેલીગ્રાફ કર્યો છે. પોલીસ અમલદાર મ્હારી છબી મેળવવા આવ્યો હતો. હુંજ ખૂની છું એમ તમારા મિત્રની માન્યતા હોય એવું મ્હારું ધારવું છે.”

“ના-ના, તમે એવી કુશંકાને તમારા મનમાં સ્થાન આપશો નહિ.”

“તમે એવા મુખ્ય માહુજાને તપાસવું કામ શા માટે સોંપ્યું છે? એના પરિણામે તમારા પિતાનું તેમજ તમારું નામ કલંકિત થયા સિવાય રહેશે નહિ. જે કંઈ બન્યું છે તે બૂલી જવામાંજ તમારું કલ્યાણ છે ખૂન કાણે ક્યું” છે એ સહુ બાજે છે.”

“મ્હે કંઈ તપાસ કરવાનું કામ મોહનલાલને સોંપ્યું નથી.”

“જો ન સોંપ્યું હોય તો પિતા કારણ તે પોતાનું કામ બગાડી રખડપટ્ટી કરે નહિ. બવા દો એ વાત. હું જે કંઈ કહું છું તે તમારા કલ્પને માટે કહું છું. તમે આવ્યા છો એ સારું ક્યું” છે. મ્હારે તમારી સાથે થોડી વાતચિત કરવી છે.”

“શી વાત કરવી છે?”

થોડી ક્ષણ ચુપ રહ્યા પછી પ્રાણુલાલે કહ્યું, “તમે મ્હારી પુત્રી બીલાવતીને પચાંદ કરી છે—”

હરિદાસે શરમાઇ બેઠું કહ્યું, “હું—હું—”

પ્રાણુલાલે મંબીર ભાવ ધારણ કરી કહ્યું, “જે હું મહારં તથા મહારી પુત્રીનું પરમ સૌભાગ્ય સમજું છું મહારી કન્યા માટે તમારા જેવો સુયોગ્ય વર મળે ખીજો મળી શકે તેમ નથી.”

હરિદાસે કહ્યું, “તમે બધું જાણો છો છતાં—”

પ્રાણુલાલ વચ્ચેજ બેલી ઉઠ્યો, “તમારી ધારણા બૂત બરેલી છે. તમારા પિતાએ જે કાંઈ ક્યું છે તેને માટે તમે જવાબદાર નથી. વળી જે ગુપ્ત વાત મહારા અને તમારા સિવાય ખીજું કાંઈ જાણતું નથી. જે વિધવાની ચર્ચા કરવાથી શો લાભ છે? મનુષ્ય માત્ર જન્મને પાત્ર છે મનુષ્ય જૂલ ન કરે તો તેનામાં અને દેવતામાં ફેર શો? વળી તમારા પિતાની જન્મ મટે તમને દોષિત નજર મળી શકાય. હવે કહો જોજો કે, તમે મહારી પુત્રી સથે વિવાહ કરવા રાજી છો કે કેમ? તમે જાણતા હશો કે, ઈશ્વર કૃપાથી મહારી પાસે પણ પાંચ પૈસાનો જીવ છે. લીલાવતી સિવાય સંસારમાં મહારં કાંઈ નથી. લીલાજી મહારં થયા અર્ચસ્વ છે. તમે લીલા સાથે વિવાહ કરવા રાજી હશો તો મહારં જે કાંઈ છે તે તમારં થશે.”

પ્રાણુલાલને મુખે આ સઘળી વાત સંભળવાની હરિદાસે બિંદુકુલ આજ્ઞા રાખી ન હતી. શો ઉત્તર આપવો એ સમજ નહિ શકાવાથી તે થોડા સમય સુધી ચુપ રહ્યો. પછી તેણે કહ્યું, “તમે સઘળી ગુપ્ત વાત તમારી કન્યાને કહી છે કે?”

પ્રાણુલાલે મૃદુ હાસ્ય કરી કહ્યું, “હું કાંઈ માંડી નથી થઈ ગયો. આ વાત જોને કહેવાથી શો લાભ હતો? હું જાણું

હું કે, હવે હું વિશેષ દિવસ જીવવાનો નથી. પછી એ ગુપ્ત વાત તમારા શિવાય બીજા કોઈ જણને નહિ હોય. ”

હરિદાસે ચિંતાતુર મુખે કહ્યું, “ હું તમને ખરું કહું છું કે, મહારા પિતાએ એ બે ખૂન કર્યા હોય એમ હું માની શકતો નથી. કેટલીક વખતે દુનિયામાં એવા અદ્ભુત બનાવો બને છે કે, જેનું ખૂન થયેલું ધારવામાં આવે છે એ માણસ અમુક કાળને અંતરે જીવતું નજરે પડે છે. ”

પ્રાણલાલે મંબીર લાવથી કહ્યું, “ આ બનાવમાં એવું કંઈ નથી. જે કંઈ નજરે એવામાં આવ્યું છે તેને ખોટું કેરી રીતે માની શકાય ? ”

હરિદાસ કંઈ ઉત્તર નહિ આપતા થોડા સમય સુધી ચુપકાદીથી ઉભો રહ્યો. પ્રાણલાલે અનેક વારો કહી પોતાની કન્યા સાથે વિવાહ કરવા માટે તેને લોભાવવા લાગ્યો. હરિદાસ પોતાના મન સાથે વિચારવા લાગ્યો, “ હું ખૂતીનો પુત્ર છું એમ જાણવા છતાં મને પોતાનો જમાઈ બનાવવાની તેની આવી ઉત્કટ ઈચ્છા કેમ છે ? ”

હરિદાસે કહ્યું, “ હું તમને સ્પષ્ટ કહું છું કે, હું લીલાવતીને ચાહતો હોવા છતાં તે મને ચાહતી હોય એમ લાગતું નથી. આમ છતાં તમે જાણી જોઈ.....”

વચ્ચેજ પ્રાણલાલ બોલી ઉઠ્યો, “ મહારી કન્યાના હિતા-હિતનો વિચાર પ્રથમથી કર્યા શિવાય આજે હું તમારી પાસે આવત કાલ નહિ. તમને પણ હું હમણાં ને હમણાં મહારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાનું દબાણ કરતો નથી. તમે પૂરતો વિચાર કરી મને કાલે ઉત્તર આપજો. ”

હરિદાસ પ્રાણલાલની વિદાય લઈ ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૨૬ મું

—૦—

લેક વિશેષ ગુચવાયો.

આ વખતે હરિદાસે રોચનની નજીક એક ન્હાનો બંગલો બાંહે લીધો હતો. તેણે મુકામ ઉપર જઈને જોયું તો એક બાબી દાઢીવાળો હાથિંજર જેવો માણસ બંગલે તેની રાહ જોતો બેઠો હતો. પ્રથમ તો હરિદાસ એ માણસને એળખી શક્યો નહિ. પછી ધ્યાનથી એ માણસને જોઈ તે બોલી ઉઠ્યો, “માણસ બિહારી તું અહીં ક્યાંથી?”

એકાદ વખત ઉત્તર આપવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં બિહારી ઉત્તર આપી શક્યો નહિ. તેના દેહની સ્થિતિ જોતાં અત્યાર સુધીમાં તેનું મરણ કેમ થયું ન હોતું એવું આશ્ચર્ય ઉપજ્યું હતું.

હરિદાસે ઝડપથી તેની પાસે જઈ કહ્યું, “બિહારી, તારી તબિયત બગડી છે કે?”

બિહારીએ રૂંધાઈ ગયેલા અવાજે કહ્યું, “પેલો પત્ર”

હરિદાસે આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું, “કયો પત્ર? કોનો પત્ર?”

“જેની સાથે તમારા પિતાએ નાશિકમાં વિવાહ કર્યો હતો તેના મરણના સમાચારનો પત્ર ક્યાં છે?”

હરિદાસે વિશેષ આશ્ચર્ય પામી કહ્યું, “એ પત્ર તે દિવસે ભરતીના પાણીમાં તણાઈ ગયો છે.”

બિહારીએ પૂછ્યું, “એ પત્ર ઉપર ક્યા ગામની પોષ્ટની છાપ હતી?”

“ એ મહેં ધરાબર જોયું નથી. એ વખતે મહાઈ ચિત્ત સ્થિર ન હોયું. ”

અંતરના ઉદાહરણથી એક નિશ્ચય મૂકી બિહારીએ કહ્યું, “ આટલી મહેનત વેડી હું જ્યાં આવ્યો, છતાં મહારી મહેનત નકામી થઈ પડી. ”

હરિદાસનું આશ્ચર્ય ધણું વધી ગયું. તેણે કહ્યું, “ બિહારી, તું આ સમયે શું કહે છે? આવા દુર્બળ શરીરે દુઃખ વેળે તું જ્યાં જા માટે આવ્યો છે? ”

થોડો સમય ચુપ રહ્યા પછી બિહારીએ કહ્યું, “ શેઠે એ વીંટીએ ખરીદી હતી. ”

“ હા, તેનું શું છે? ”

“ તેમની એક વીંટી તેમણે પોતાની નાશિકની સરનાને આપી હતી—”

“ ઠીક, પછી? ”

જે સોનું ફેંચ સીજ ઉપર ખૂન થયું છે તેના હાથ ઉપરથી એ વીંટી પોતિસને મળી આવી છે. ”

“ એ વાત પણ મહેં સાંભળી છે. એ સોની સાથે જ પિતાજીએ નાશિકમાં વિવાહ કર્યો હતો કે? ”

“ ના! ”

હરિદાસે અભયપૂર્વક કહ્યું, “ ના? ”

આમ કહી ટિંગમૂઠ બની બેઠું તે બિહારીના મુખ તરફ જોઈ રહ્યો. પછી તેણે કહ્યું, “ પ્રથમ તહે જ કહ્યું હતું કે, એ સોની સાથે જ પિતાજીએ વિવાહ કર્યો હતો. એક બીજા માથાસનું.....”

હરિદાસ એકાએક સુપ થઇ ગયો. બિહારીએ કહ્યું,
“ મહારી બુદ્ધ થઇ છે, એ હું સમજી શક્યો છું. સરલા અને
તરલાનો જન્મ એક સાથે થયો હતો. અનેનો દેખાવ પણ એક
ખીજીને આંખેહુપ મળતો હતો. હાથ ઉપરની વીંટી બોમ્બ એ
શી સરલા છે એમ મહેં ધાયું” હતું. ”

“ ત્યારે એ શી સરલા નહિ તો કાણુ હતી ? ”

“ મહેને લાગે છે કે, તરલા હતી. ”

“ તરલા ? ” વધતી જતી અખપખીથી હરિદાસે પૂર્યું.

“ હા, જેની સાથે પ્રાણુલાલે વિવાહ કર્યો હતો તે. ’

“ તરલા સાથે પ્રાણુલાલે વિવાહ કર્યો હતો એ તું કેવી
રીતે જાણી શક્યો ? ’

પછી ઝવેરી પાસેથી જે હકીકત જાણવામાં આવી હતી
એ સધળા બિહારીએ હરિદાસને કહી સાંભળાવી. એ હકીકત
સાંભળી હરિદાસ રતબિત બાવથી બેસી રહ્યો. તેના કંઠમાંથી
એક પણ શબ્દ બહાર નીકળી શક્યો નહિ. ત્યારે શું તેના પિતાએ
બૂઝથી લીલાવતીની માતાનું ખૂ. કયું” હતું ? લીલાવતીની માતા
બાઢલા વખત સુધી જીવતી હતી ? પોતાની શી ધણી વર્ષ
અમાઉ મરી ગઈ છે એમ પ્રાણુલાલે શા માટે કહ્યું હશે ?

હરિદાસ કાંઈ સમજી શક્યો નહિ. તેના અંતઃકરણમાં
અનેકવિધ વિચાર ઉપજવા લાગ્યા. અંતે તેણે કહ્યું, ‘ ત્યારે
પિતાજીની પ્રથમની શી મરી ગઈ નથી. ”

બિહારીએ કહ્યું, “ મહેને તો એમજ લાગે છે. ”

“ત્યારે પછી સરલાનું મરણ થયું છે એવો પત્ર તરલાએ પિતાજીને કેમ લખ્યો હતો?”

“તરલા મનમાં ને મનમાં આપના પિતાજીને ચાહતી હતી.”

“પરંતુ એવી ખોટી હકીકત લખવાથી તેને શા લાભ હતો? વળી પ્રાણુલાલે પણ એવી ખોટી હકીકત શા માટે કહી?”

ખિહારીએ ચિંતાતુર મુખે કહ્યું, “હું કંઈ જાણ શકતો નથી.”

“હરિદાસે કહ્યું, ‘તું પ્રાણુલાલ પાસે ચાલ.’”

ખિહારીએ કહ્યું, “તેઓ કદાચ આમાંનું કંઈ નહિ જાણતા હોય.”

—•—

પ્રકરણ ૩૦ મું

—○—

વિચાર પરંપરા.

હરિદાસના વિદાય થયા પછી મોહનલાલ કાંઈ ગુપચુપ બેસી રહ્યો નહિ. આવી ભેદ ભરેલી ઘટનાઓની તપાસ કરવામાં તે ઘણો આનંદ અનુભવતો હતો. હરિદાસે તેને આ તપાસનું કામ સોંપેલું હોવાથી તે ઘણો પ્રસન્ન થયો હતો. વળી પ્રથમ જ્યારે હરિદાસે એ તપાસ બંધ કરવાનું તેને કહ્યું હતું ત્યારે તે ઘણો વિરક્ત અને દુઃખિત થઈ મિત્ર ઉપર ક્રોધે ભરાયો હતો. હવે પાછો તેના મુખ ઉપર આનંદ પ્રકાશી નીકળ્યો.

હરિદાસના વિદાય થયા પછી એ દિવસ સુધી મોહનલાલ ધરની બહાર નીકળ્યો નહિ. ધરની અદર એકાતમાં એસી તે એ ખૂની મામલાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. તે વિચારવા લાગ્યો. “ એક રાત્રે એ જૂદા જૂદાં સ્થળોએ એ ખુન થયાં છે. એ એ માણસોમાં એક મુળાના રાવબહાદુર રામદાસ શેઠ છે અને બીજું માણસ કે ચપ્પીજ જેવી કુત્સિત જગ્યાએ રહેતી તદ્દન નિર્ધન એક અગ્નણી સ્ત્રી છે. આમ હોવા છતાં સો રૂપિયાની એક નોટ એ સ્ત્રીના બિજાના પાંચથી ધરવાળાને મળી આવી છે. આ ઉપરથી ધરવાળી છુપી રીતે એ રાત્રે એ સ્ત્રી પાસે ગઇ હોવી જોઇએ એમ સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે. તેણે એ સ્ત્રીનું ખુન થયેલું જોવા છતાં કાંઈ ગરબડ કરી નહિ. પેલી નોટ લઇ તે ચુપકાદી ધારણ કરી રહી હતી. તે દિવસે રામદાસ શેઠ પાસે સો રૂપિયાની પાંચ નોટ હતી. એ પાંચે નોટો શેઠે જ સ્ત્રીનું ખુન થયું હતું તેને આપેલી હોવાનો સંભવ છે. ધરવાળાએ એકને બદલે પાંચે નોટ લીધી હોય તો એમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી. આવી સ્થિતિમાં એ કામ બનવાનો સંભવ છે. ધરવાળાએ મળરકે એ સ્ત્રીનો ઓરડો ખુલ્લો જોઇ તેમાં પ્રવેશ કરી એ સ્ત્રીનું ખુન થયેલું પોતાની નજરે જોયું હોવું જોઇએ. એ વખતે એ સ્ત્રીના બિજાનામાં પાંચ નોટ જોવામાં આવતાં નોટો ઉપાડી લઇ તેણે છુપાવી દીધેલી હોવી જોઇએ. ગરબડ કરવા જતાં પોલિસને પોતાના ઉપર સંદેહ ઉપજશે એમ ધારી ધરવાળી ચુપ રહેલી હોવી જોઇએ. વળી જો એમ ન બન્યું હોય તો પછી એ પાંચસો રૂપિયાની રકમ મેળવવા માટે ધરવાળાએ જ એ સ્ત્રીનું

ખૂન કર્યું હોવું જોઈએ. એવી હલકટ સ્ત્રી ન કરી શકે એવું કાંઈ કાર્ય નથી.”

વળી થોડા સમય સૂધી શાન્ત રહી મોહનલાલ પાછો પોતાના મન સાથે કહેવા લાગ્યો, “ એ ધરવાળી ઉપર મહત્તે સંદેહ રહે છે, પોલિસને તેણે ખરી હકાકત કહી હોય એ પણ ખતવા જેવું છે. તેણે વિમળાના ઓરડામાં જઈ તેનું ખૂન કરેલું હોવું જોઈએ; પછી વિમળાના બિછાનામા નોટ જોઈ લોભને વશ થઈ એ નોટ તેણે ચોરી લીધી હોવી જોઈએ. ત્યારે બીજી રીતે એમ પણ ખતવાનો સભવ છે કે, બીજી ચાર નોટોના લોભથી કાંઈ બીજાનું માણસ એ સ્ત્રીનું ખૂન કેમ ન કર્યું હોય? એ માણસની નજરે ચાર નોટા પડેલી હોવી જોઈએ. એક નોટ તેની નજરે કદાચ ન પડી હોય! હવે વિચારવું જોઈએ કે, એ માણસ કાણ હોવું જોઈએ? પુરૂષ કે સ્ત્રી? ધરવાળી ઉપરાંત બીજી એક સ્ત્રી ઉપર પણ સંદેહ રહે છે. એ સ્ત્રીએ જે કાંઈ કર્યું છે તે અસંગત હોય એમ લાગે છે. રાધા દશ રૂપિયા મેળવવાના લોભથી એક અજ્ઞાન માણસને પોતાના ઓરડામાં એકલો રાખી બેઠેનપણીને ત્યાં સૂવા ચાલી ગઈ. આ વાત ઉપર એકાએક વિશ્વાસ મૂકી શકાય તેમ છે કે? રાધાએ જે ખુલાસો કર્યો છે તેથી તેના ઉપર પણ બહોત સંદેહ રહે છે. કદાચ રૂપિયા મેળવવાના લોભથી તે વિમળાનું ખૂન કરી નોટા લઈ પોતાનો ઓરડો છોડી ચાલી ગઈ હોય એ ખતવા જેવું નથી કે?

“ રામદાસ શેઠ પાચસો રૂપિયાની નોટા લઈ એ રાત્રે વિમળા પાસે ગયા હતા. એ નોટામાંની એક જો ધરવાળી પાસેથી

ન મળી આવી હોત તો ધરવાળી અને રાધા ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનો સદેહ ઉપગત નહિ કોઈ પણ પ્રકારના હેતુ સિવાય કોઈ કોઈતું ખૂન કરે નહિ વળી દ્રવ્યલોભ જેવો ખીજો કોઈ પ્રયત્ન લોભ નથી. આ તો પાચસો રૂપિયાની રકમની વાત છે પરંતુ કેટલીક વખતે પાચ દશ રૂપિયા જેવી નજીવી રકમ માટે માણસ લાનસાન જૂલો મહા લયકર કાર્ય કરી બેસે છે. એ દરિદ્રતાના આગાર જેવા મકાનમાં દુરાચરણી સ્ત્રીઓની નજરે પાચસો રૂપિયાની રકમ પડે તો તેઓ એક અનાધિની અપરિચિત સ્ત્રીનું ખૂન કરે એમાં નવાઈ નંતું કાંઈ નથી.

“ જનાં બિહારીનું કહેવું એવું છે કે, વિમળાના મૃતદેહને છાતીમાં જે છરો બેંકાયલો હતો તે રામદાસ શેઠનો હતો. હવે પ્રશ્ન એ ઉપરિચિત થાય છે કે, જે ધરવાળીએ અગર રાધાએ વિમળાનું ખૂન કર્યું હોય તો પછી તેમની પાસે રામદાસ શેઠનો છરો કયાથી આવ્યો ? ! ”

મોહનલાલ જેમ જેમ એ વિષયનો વિશેષ વિચાર કરવા લાગ્યો તેમ તેમ એ બેદનું કોકડું વિશેષ ગુંચવાવા લાગ્યું તે સ્વગત વિચારવા લાગ્યો, “ ત્યારે ખૂની કોણ હોતું નેહએ ? જે માણસે રામદાસ શેઠનું ખૂન કર્યું છે તેણે જ વિમળાનું ખૂન કર્યું, પરંતુ રામદાસ શેઠનું ખૂન શા કારણથી થયું ? પાચસો રૂપિયાની નોટો મટે બિહારીએ અગર તો ખીજા કોઈ નોકરે શેઠનું ખૂન કર્યું હશે ? ના, એ અસંભવ છે. જે એમ હોય તો એ નોટોમાંની એક વિમળાના બિહાંનામાથી કેવી રીતે મળી આવે ? કોઈ માણસ રામદાસ શેઠના બેઠકખાતામાં તેમનું ખૂન

ક્યાં પછી વિમળા પાસે નહિ આગ્યો હોય ? વિમળા પાસે આવી તકરાર થતાં કોધાંધ બની તેણે શેડના જ છરાથી વિમળાનું ખૂન નહિ કર્યું હોય કે ? ઝડપથી તાગી જતી વખતે તેની પાસેની એક તોટ પડી ગઇ હોય એ બનવા જોગ છે. ”

વળી થોડો વખત ચુપ રહ્યા પછી મોહનલાલ પોતાના મન સાથે કહેવા લાગ્યો, “ આ રીતે જોવા જતાં ઘણા માણસો ઉપર સંદેહ ઉપજે છે બનને ખૂનનો ભેદ ઘણો ઉડો હોવાથી જ પોલીસ ખૂનીને પકડવામાં તાગીપાસ થઇ છે, છતાં હું તાસીપાસ થાઉં એવો માણસ નથી. હવે કોના કોના ઉપર સંદેહ ઉપજે છે તે જોવું જોઈએ

નં. ૧ ઘરવાળો.

નં. ૨ રાધા.

નં. ૩ બિહારી

નં. ૪ બીજો કોઇ તોડ

નં. ૫ બહારનો કોઈ અજાણ્યો માણસ એ માણસ વિમળાને ઘેરથી રામદાસ શેડની પાછળ જઈ, શેડના બેડકખાનામાં તેમનું ખૂન કરી પુન વિમળા પાસે આવી તેનું ખૂન કર્યું હોવું જોઈએ

નં. ૬ બહારના કોઈ માણસ શેડના બેડકખાનામાં જઈ તેમનું મૃત ક્યાં પછી વિમળાનું ખૂન કર્યું હોવું જોઈએ કોઈ ખાસ કારણને લીધે તે કદાચ રામદાસ શેડ અને વિમળા ઉપર કોંઈ ભગ્યો હોવો જોઈએ એમ પણ કેમ ન હોઈ શકે કે, કદાચ એ વિમળા એનીજ સ્ત્રી હોય. શેડે તેની સ્ત્રીને

પોતાની રખાત તરીકે રાખી હોય અને એ પ્રકાર તેના જાણુ-
વામાં આવ્યો હોય તો તે રોપાવેશથી શેહનું અને વિમળાનું
ખૂન કરે એ બનવા જોગ છે.

ન. ૭ રામદાસ શેઠે પણ કદાચ એ સ્ત્રીનું ખૂન કર્યું
હોય એ શક્ય છે. એ વિમળા નામની સ્ત્રી સાથે તેમનો કાંઈ
મૂઠ્ઠા સબધ હોવો જોઈએ. વિમળા રામદાસ શેઠની ઘણી ભયંકર
ધુપી હકીકત જાણતી હોવી જોઈએ. જે શેઠને વિમળાનો ભય
નહોત તો તેઓ નાચની મિજલસમાં આવેલા બધુ બાંધવનાં
ન્યાગ કરી છુપી રીતે એ વેશ્યાઓના નિવાસ સ્થાને જાત નહિ.
વિમળાએ પોતાના પત્રમાં શેઠને કાંઈ ધમકી જરૂર આપેલી હોવી
જોઈએ વિમળા જીવતી રહેત તો કદાચ રામદાસ શેહનું નામ
કલકિત થાત, તેમની આખર ઉપર પાણી ફરી વળત. આમ
હોવાથી તેઓ ભયના માયાં બે કામે બહાર નીકળી પડેલા હોવા
જોઈએ તેમણે પોતાની પાસે સો સો રૂપિયાની પાંચ નોટા,
અને હરો રાખેલો હોવો જોઈએ. પ્રથમ પાંચસો રૂપિયાનો લોભ
જતાવી તેમણે વિમળાનું મ્હો બધ કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો હોવો
જોઈએ પરંતુ વિમળાએ એ રકમને તરછોડી હશે તેથીજ શેઠે
પોતાની પાસેના છરાથી તેનું ખૂન કર્યું હશે. ખૂન કર્યા પછી
અન્ધિર ચિત્તે પલાયન કરી જતી વખતે તેમની પાસેની પેલી
પાંચ નોટામાંની એક પડી ગઈ હશે; પરંતુ આ રથજે એવો
પ્રશ્ન ઉઠે છે કે, જે એમજ હોય તો પછી બીજી ચાર નોટા
ક્યાં ગઈ? એ નોટા શેઠના ખીરસામાંથી, બેહકખાનામાંથી કે
બીજા કાંઈ સ્થળેથી મળી આવી નથી.

મોહનલાલે વિરક્ત ભાવથી પોતાના મન સાથે કહ્યું, “જો આ કેસનો આટલો બધો ગુચવાડો ન હોત તો પોલિસે ક્યારનોય ગુન્હેગારને ગિરફતાર કર્યો હોત. મુંબાઈની પોલિસ કાંઈ ઓછી ચાલાક નથી. મહેં જ્યારે આ કામ મદારા હાથમાં લીધું છે ત્યારે હવે હું એનો નિકાલ લાવ્યા સિવાય પડતું મૂકવાનો નથી.”

વળી થોડા સમય સૂધી વિચારમગ્ન રિથતિમાં એસી રહ્યા પછી એકાએક મોહનલાલ પોતાના મન સાથે કહેવા લાગ્યો, “બીજા એક માણસ ઉપર પણ સંદેહ ઉપજે છે એ માણસ પ્રાણુલાલ છે. જો તે વિમળાને જરાજર ઓળખતો ન હોત તો તે કદાપિ ગાંઠના પૈસા ખરચી તેના રાગની અંત્યેષ્ટિ ક્રિયા કરત નહિ. આમ છતાં પોલિસ સમક્ષ તેણે એવું કહ્યું કે, પોતે એ સ્ત્રીને બિહકુલ ઓળખતો નથી. આ ગંભીર સંદેહ ઉપજે એવી વાત છે. એક રીતે એમ સાબિત થયું છે કે, વિમળાનું ખૂન થયું એ રાત્રે ત્રણ માણસો તેની પાસે ગયા હતા. બિહારીનું કંઈવું જો ખરું હોય તો એ ત્રણ માણસોમાંના એક રામદાસ શેઠ અને બીજો બિહારી હતો. ત્યારે ત્રીજો માણસ કોણ હોવો જોઈએ? એ પ્રાણુલાલ હોવો જોઈએ. પરંતુ હરિદાસે કહેલી વાત સાચી હોય તો તે દિવસે પ્રાણુલાલ મુંબઈમાંજ નહોતો! હરિદાસે કહ્યું છે કે, ખૂન થયું તેને બીજો દિવસે તેઓ અન્ને દૂધનિમા સાથે મુસાફરી કરી મુંબાઈ આવ્યા હતા. જો એમજ હોય તો આગલી રાત્રે પ્રાણુલાલ વિમળા પાસે કેવી રીતે જઈ શકે? એ ત્રીજો માણસ કોણ હોવો જોઈએ એ મદારે પ્રથમ શોધી કાઢવું

જોઈએ. બીજી એ વિમળાની સાથે રામદાસ શેઠનો શો સંબંધ હતો, ત્રીજી એ વિમળા અને રામદાસ શેઠ ઉપર કાઢેને ઇચ્છ્યા કિવા રોપ હતો કે કેમ, ચોથું એ રાત્રે કાઢ માણસ શેઠની સથે તેમને બગલે ગયો હતો કે કેમ, પાંચમું પહેલું ખૂન કોનું થયું હતું—વિમળાનું કે રામદાસ શેઠનું, છઠ્ઠું પાંચસો રૂપિયામાંની ચાર નોટો હમણાં કોની પાસે છે, તથા જેની પાસે એ નોટો હોય એ માણસ તે રાત્રે રામદાસ શેઠને બગલે કે વિમળાને ઘેર ગયો હતો કે કેમ એ સવળી તપાસ કર્યા પછી કાર્યનો ઉધ્ધાર થાય એમ મહેને લાગે છે. હવે એ કામોની યથા ક્રમે મહારે તપાસ કરવી જોઈએ.”

પ્રકરણ ૩૧ મું

નોટો મળી આવી

રામદાસ શેઠ અને બિહારીની છખી ખીરસામાં રાખી મોહનલાલ ફ્રેંચબોજ ઉપર વિમળા જે મકાનમાં રહેતી હતી તે મકાનવાળી અર્થાત્ ધરવાળીને ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. ધરવાળી સહેલાઈથી કોઈ વાત કહેવા ઇચ્છતી નહોતી. મોહનલાલે ઘણી રીતે તેને સમજાવ્યું કે, તેણે ભય રાખવાના જરૂર નથી; ઉલટું બધી ખરી હકીકત કહી દેવામાંજ એનું કલ્યાણ છે, ખૂનીને પકડવા માટે રામદાસ શેઠના પુત્રે પાંચ હજાર રૂપિયાનું ઇનામ જાહેર કરેલું છે, એ ધરવાળી કાંઈ

બાતમી આપશે તો ઇનામની લગલગ અડધી રકમ તેને મળે એવો પોતે બદોબસત કરશે. વગેરે.

ઘણી રકમકને અતે એ ઘરવાળી સહજ નરમ થઈ. તેણે કહ્યું, “ તમારે વળી પાછું શું બાંધવું છે ? હું જે કાંઈ બાંધતી હતી તે તમને કહી ચુકી છું ”

મોહનલાલે કહ્યું, “ મહને જે નવી ખખર મળી છે એ સંબંધી હું તમને થોડી વાત પૂછવા ઇચ્છું છું. ”

“ પૂછો, હું જે બાંધતી હોઈશ તે તમને કહીશ. ”

“ એ રાત્રે વિમળા પાસે ત્રણથી વધારે માણસો નહોતા આવ્યાં એમ તમે ચોક્કસ કહી શકો છો ? ”

“ હા, ત્રણ જ માણસો આવ્યા હતા. ”

“ એ તમે કેવી રીતે બાંધી શક્યાં ? રાધા પોતાનો ઓરડો એક માણસને સોંપી બીજે ડેકાણે સૂઈ રહેવા ચાલી ગઈ હતી. ”

“ રાધા મકાન છોડી ક્યારે ચાલી ગઈ હતી તે હું બાંધતી નથી. ”

“ ત્યારે તો મકાનમાં આવવાનું બારણું આખી રાત ખુલ્લું રહેલું હોવું જોઈએ ! તમારા ઊઘી ગયા પછી કદાચ કોઈ વિમળા પાસે આવ્યું હશે. ”

“ એમ બનવું અશક્ય છે. સૂઈ રહેતાં પહેલા બાર વાગે હું ઘરનાં બારણાં મ્હારી જતે બંધ કરું છું. અને તાળુ વાસું છું. તાળાની કુચી મ્હારા ઉશિકા નાચે રાખું છું રહવારે ઉઠીને હું બારણું ન ઉઘાડું ત્યાં સૂઈ કોઈ પણ માણસ ઘરમાં આવી શકે તેમ નથી. તથા દૂરમાથી બહાર પણ જઈ શકે તેમ નથી. ”

“ જો એમજ હોય તો પછી રાધાના ઓરડામાં જો માણસ એકનો રાત રહ્યા હતો તે ખૂદાર કેવી રીતે જમ શક્યો ? ”

“ હું જાણતી હતી કે, એ રાધાના ઓરડામાં ગયો છે. એ વિમળાને શોધતો હતો; તેથી તે વિમળા પાસે ગયો હશે એમ મ્હને લાગ્યું હતું. અડધા કલાક પછીજ તે ઘરમાંથી ચાલ્યો ગયો હતો. ”

“ ત્યારે બીજા જે માણસો તેની પહેલાં આવ્યા હતા, કેમ ? ”

“ હા, એકની એક વાતનો જવાબ કેટલી વખત આપું ? ”

મોહનલાલે ખીરસમાંથી છખી ખૂદાર કાઢી ઘરવાળીને બતાવી પૂછ્યું, “ જુઓ જોઈએ, આ જે માણસો એ રાતે આવ્યા હતા કે ? ”

ઘરવાળીએ રામદાસ શેઠની છખી બતાવી કહ્યું, “ બરાબર, આ માણસ પ્રથમ આવ્યો હતો. એણે વિમળા ક્યાં છે એમ મ્હને પૂછેલું હોવાથી હું એનું મ્હો બરાબર જોઈ શકતી હતી. ”

“ અને આ બીજો માણસ ? ” બિહારીની છખી બતાવી મોહનલાલે પૂછ્યું.

“ એ બીજા જે માણસોનું મ્હોં હું બરાબર જોઈ શકી ન હોતી. એ વખતે હું મ્હારી ઓરડીમાં ખાવા બેઠી હતી. તેમણે ખૂદારથી વિમળા છે કે કેમ એવો પ્રશ્ન કર્યો એટલે મ્હેં તેમને તેનો ઓરડો બતાવી દીધો હતો; છતાં—”

“ ત્યારે જે માણસ સહુની પછી ખૂદાર ચાલ્યો ગયો હતો તે આજ હશે, કેમ ? ”

“એ હું કેવી રીતે કહી શકું?”

“હીક છે, આજે હું નમને વિશેષ વિરક્ત કરવા ઇચ્છતો નથી હું હવે રાધાને મળવા ચાહું છું.”

“તમે પોલિસ લોકાના ઉપદ્રવથી અમે કંટાળી ગયાં છીએ. જાઓ, રાધા એના ઓરડામાં છે.”

ધરવાળી મોહનલાલને પોલિસખાતાનો અમલદાર સમજાવેલી હોવાથીજ તેને ઉતર આપતી હતી. જો તેમ ન હોત તો તેણે મોહનલાલને ક્યારનોય હાંકી કાઢ્યો હોત.

મોહનલાલ ધરવાળી પાસેથી ઉડી રાધાના ઓરડામાં ગયો. એ વખતે રાધા મુંઝવેનું રાત્રિરહસ્ય નામક પુસ્તક વાચતી બિજાનામાં પડી હતી. પોતે પોલિસખાતાનો અમલદાર છે એવું મોહનલાલે કંઈ એટલે રાધાએ બિજાનામાંથી વ્યસ્તભાવથી ઉડી તેને બેસવા એક ખુરસી આપી. મોહનલાલે ખુરસી ઉપર બેસી પેલી જમી રાધાને બતાવી કહ્યું, “જે રાતે વિમળાનું ખૂન થયું તે રાતે ત્હારા આ ઓરડામાં જે માણસ રહ્યો હતો તે આ જમીનાનોજ હતો કે?”

એ જમીમાંથી બિહારીની જમી બતાવી રાધા બોલી ઉઠી. “આજ માણસ એ રાત્રે મળે દશ રૂપિયા આપી મ્હારા ઓરડામાં એકલો રહ્યો હતો. બદમાશ—ખૂની!”

રાધાએ બિહારીની જમી બતાવી તેને ખૂની ક્રમ કહ્યો ? રાધાએ બિહારીને ખૂન કરતાં પોતાની નજરે જોયો હશે કે ? મોહનલાલે પૂછ્યું, “ત્યારે ત્હોં આ માણસને ખૂન કરતાં જોયો હતો કે?”

“આ તમે કેવો વિચિત્ર પ્રશ્ન પુછો છો ! એ રાત્રે દશ રૂપિયાના લોભે હું તેને મ્હારો ઓરડો સોંપી બહાર ચાલી મઈ હતી. મ્હારી એ બૂલને લીધેજ મ્હારે પોલિસનો આવો જીદમ વેઠવો પડે છે.”

“ત્યારે તું એ માણસને ખૂની કેમ કહે છે ?”

“જો ખૂન કરવાનો ઇરાદો ન હોત તો તે વિના કારણ મ્હને દશ રૂપિયા આપી મ્હારા ઓરડામાં એકલો રહેત ખરો કે ?”

“હા, ત્હારી વાત બરાબર છે.”

“હું હજી પણ એમ કહું છું કે, આ બદમાશેજ ખૂન કર્યું હોવું જોઈએ.”

“કદપનાની વાત શા કામમાં આવે ? પુરાવો જોઈએ.”

“પુરાવા મેળવવાનું કામ મ્હારું નથી. સરકાર બહાદુરે તમને પોલિસખાતામાં શા માટે રાખ્યા છે ? તમારું કામ તમે જાણો !”

“ઠીક છે, કહે જોઈએ કે, એ વિમળા પાસે થોડા ધણા પૈસા હતા કે ?”

“તેની પાસે એક પુટી બદામ પણ નહોતી.”

“ત્યારે તેનું ખરચ કેવી રીતે નભતું હતું ?”

“વચ્ચે વચ્ચે તે કાઈ ઠેકાણે જતી હતી અને થોડા પૈસા લઈ આવતી હતી.”

“વાર, ત્હારું કહેવું ખરું માનવામાં આવે તો જે રાતે વિમળાનું ખૂન થયું એ રાતે તેની પાસે સો રૂપિયાની એક નોટ ક્યાંથી આવી ?”

આશ્ચર્યચકિત તથા ભયભીત બની જઈ રાધાએ પૂછ્યું,
“એ વાત તમને કોણે કહી?”

“ત્યારે તું પણ એ નોટની વાત જાણે છે, ખરેખર?”

“હું—હું એ વાત ક્યાંથી જાણી શકું? હું તો એમજ
જાણતી હતી કે, વિમળા પાસે એક રૈસો પણ નથી.”

“તુ જુહું-શા માટે બોલે છે? ત્હારી વાતચિત ઉપરથી
તુ એ નોટની વાત જાણતી હોય એમ લાગે છે.”

“મ્હારે શા માટે જુહું બોલવું જોઈએ?”

“એ નોટ હમણાં મ્હારા ખીસ્સામાં છે!”

“તમારા ખીસ્સામાં છે?”

“હા, ત્હારે જોવી છે?”

“ના, મ્હારે એ નોટ શા માટે જોવી જોઈએ?”

“મોહનલાલે વિચાર્યું કે, રાધા ખૂન સંબંધી કદાચ કાંઈ
નાંદિ જાણતી હોય; પરંતુ નોટની હકીકત તો તો જરૂર જાણે
છે. હવે તેણે ગંભીર ભાવ ધારણ કરી કહ્યું, “રાધા! પોલિસ
અમલદાર પાસે કાંઈ પણ વાત છુપાવવી એ ગુન્હો કરવા જેવું
છે. તુ જો ખરી વાત છુપાવીશ તો ત્હારા ઉપર આકૃત આવશે.
વખત આવ્યે બંધી હકીકત જાહિર થઈ જશે એટલે પછી તું
કાંઈ પણ રીતે ત્હારો બચાવ કરી શકીશ નહિ. ત્હારા ભલાની
ખાતર કહું છું કે, તું જે કાંઈ જાણતી હોય તે મ્હને કહે.”

રાધાનું મોં લેવાઈ ગયું. તે બોલવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં
કાંઈ બોલી શકી નહિ. હવે તેના ઉપરનો મોહનલાલનો સંદેહ
મજબૂત વધી ગયો. તે પોતાના મન સાથે એમ વિચારવા લાગ્યો

કે, 'એ નોટના લોભથી રાધાએજ વિમળાનું ખૂન કર્યું' હોવું જોઈએ, ખૂન કર્યા પછી ઘરમાં નહિ રોકાતાં તે બહાર જતી રહી હોવી જોઈએ, પછી તે રામદાસ શેઠની પાછળ પાછળ તેમને બંગલે ગયેલી હોવી જોઈએ.'

આ વિચારોને અંતે મોહનલાલનું હૃદય આનંદ પૂર્ણ બની ગયું. આંખો લાલચોળ કરી તેણે વિશેષ ગંભીર થઈ કહ્યું, "ખીજ નોટો ત્હારી પાસે છે; તું જલ્દી એ નોટો મ્હને આપ."

રૂંધાઈ ગયેલા કંઠે રાધાએ કહ્યું, "ના--ના, હું એ સમ્બધી કાંઈ જાણતી નથી."

મોહનલાલે જોરથી તેને એક ધક્કો મારી ક્રોધ કર્કશ કરી કહ્યું, "ચુડેલ! હજી પણ જીહું બોલે છે! જલ્દી નોટો લાવ!"

બન્ને હાથથી મોહનલાલના પગ પકડી રડતાં રડતાં રાધાએ કહ્યું, "હું ઇશ્વરના સોગન ખાઈને કહું છું કે, મ્હે ખૂન નથી કર્યું."

મોહનલાલે પૂર્વાવત્ સ્વરે કહ્યું, "ત્હેં ખૂન નહિ કર્યું હોય; પરંતુ એ નોટો તો ત્હારીજ પાસે છે. જીહું બોલીશ નહિ. હવે જો જીહું બોલીશ તો હું તને પોલિસગેટ ઉપર લઈ જઈશ."

"હું ખરીજ વાત કહીશ" રાધાએ નમ્ર બની જઈ કહ્યું.

"કહે જોઈએ કે, બાકીની ચાર નોટ ત્હારી પાસે છેને?"

"હા."

"લાવ જોઈએ."

રાધાએ એક પેટીમાંથી ચાર નોટ બહાર કાઢી મોહનલાલના હાથમાં આપી. મોહનલાલની પોકેટ ડાયરીમાં એ પાંચે નોટના

નંબર લખેલા હતા. નંબરો મેળવી લઈ એ ચારે નોટ તેણે ખીરસામાં મૂકી. પછી તેણે કહ્યું, “તું જે હકીકત બાજુની હોય તે ખરેખરી મહત્તે કહે. એક પલ્લુ શબ્દ જુઠો બોલીશ તો જીવથી જાંબજ એ ધ્યાનમાં રાખજે.”

રાધાએ મ્હાન મુખે, કંઈજાનક કંઈ કહ્યું, “હું બધી ખરી હકીકત કહીશ. વિમળા મહારી પાસેના ઓરડામાં રહેતી હતી. મહારા ઓરડા આગળ થઈનેજ એના ઓરડામાં જવાનો રસ્તો છે. ખૂન થયું એ રાત્રે એક માણસને મેં છુપાવી વિમળાના ઓરડા તરફ જતો મેં જોયો. અડધા કલાક પછી એ માણસ ચાલ્યો ગયો એટલે બીજો એક માણસ આવ્યો. એ માણસ વિમળાના ઓરડામાં દશ મિનીટ રોકાઈ જતી વખતે મહારા ઓરડામાં નોટો ફેંકી ઝડપથી વિદાય થઈ ગયો. એ ચાર કાગળો ઉપાડી લેતાં તે નોટો છે જોઈ મેં મહારા કપડામાં છુપાવી દીધી. બરાબર એ વખતે બીજા એક માણસનાં પગલાંનો અવાજ મહારા સાંભળવામાં આવ્યો. એ માણસ મેં તમને છબીમાં બતાવ્યો છે એ હતો તથા એજ મહત્તે દશ રૂપિયા આપી મહારા ઓરડામાં એકલો રહ્યો હતો. ચારસો રૂપિયા જેટલી રકમ પાસે રાખી આવા ઘરમાં રહેવામાં સલામતી નથી એમ વિચારીને જ હું સહેલાઈથી એ માણસને મહારા ઓરડામાં રાખી ચાલી ગઈ હતી. હું ધ્રુવરના સોગન ખાઈ કહું છું કે, મેં આ જે કાંઈ કહ્યું છે એમાંનો એક અક્ષર પણ ખોટો નથી.”

મોહનલાલ વિચારમાં પડી ગયો. તે સ્વગત વિચારવા લાગ્યો, “રાધા શું ખરી હકીકત કહે છે ? આ ચારસો રૂપિ-

માના લોભથી એણે વિમળાનું ખૂન નહિ કર્યું હોય કે ? પાંચ નોટોમાંની ચાર એની પાસેથી મળી આવેલી હોવાથી એના ઉપર ઘણો સંદેહ ઉપજે છે; પરંતુ રામલાલ શેઠનો જરો રાધાના હાથમાં કેવી રીતે આવી શકે ? કદાચ બિહારી સાથે તેની ઘણા દિવસથી ઓળખાણ હશે; તેમ ત હોય તો એક અનન્ય માણસને તે પોતાનો ઓરડો સોંપી ચાલી જાય ખરી કે ? વળી બિહારીની છપ્પી જોઈ તરતજ તે તેને ઓળખી શકી છે તથા તેણે તેને ખુની બદમાશ કહ્યો છે. ખૂન થયા પછી બિહારી ગૂમ થઈ ગયેલો હોવાથી જ રાધા તેના ઉપર રોષે ભરાયલી હોવી જોઈએ. ”

મોહનલાલ પોતાના મન સાથે કાંઈ નિર્ણય કરી શક્યો નહિ. રાધા પાસેથી સો સો રૂપિયાની ચાર નોટો મળી આવતાં બેદનું ડોકું વિશેષ ગુંચવાયું. આમ છતાં રાધાને પોતાના હાથમાં રાખવાની જરૂર છે એટલું તો તે સમજી શક્યો. કંઠસ્વરને નમ્ર કરી તેણે કહ્યું, “ રાધા ! ત્હેં જે હકીકત કહી તે મ્હેં સાંભળી લીધી છે; છતાં પૂરતી ખાત્રી ક્યાં સિવાય હું ત્હારી વાત સાચી માની શકું તેમ નથી. મ્હારી તપાસને અતે ત્હેં કહેલી હકીકત જો સાચી ઠરશે તો તને કાંઈ નુકશાન નહિ થાય. તને બચાવી લેવાનો હું જરૂર પ્રયત્ન કરીશ; પરંતુ ત્હેં જો જૂઠી હકીકત ..... ”

રાધા બોલી ઉઠી, “ મ્હે એક અક્ષર પણ જૂઠું કહ્યો નથી. ”

“ ઠીક છે, જે માણસ નોટો ફેંકી ગયો હતો તેને તું

ઓળખી શકીશ કે ? ”

“ હું એને બરાબર જોઈ શકી નહોતી. મહારા ઓરડાના દ્વાર આગળથી તે ઘણી ઝડપથી ચાલ્યો ગયો હતો. છતાં તેણે જ્યારે મહારા ઓરડામાં નોટો ફેંકી ત્યારે હું એનું મોં જોઈ શકી હતી. હું ફરીથી તેને જોઈશ તો ઓળખી શકીશ એમ મને લાગે છે.”

“ એ માણસેજ વિમળાનું ખૂન કર્યું હોય એમ તું ધારે છે કે ? ”

“ એ સંબંધી હું કંઈ કહી શકતી નથી. એ રાત્રે વિમળા પાસે ત્રણ માણસો આવેલા હોવાથી કોણે ખૂન કર્યું હતું એ હું કેવી રીતે કહી શકું ? વળી હું તો ઘર છોડી બહાર ચાલી ગઈ હતી. ”

“ હીક છે, જરૂર જણાતાં હું ફરીથી તને મળીશ. આપણી વાતનો એક પણ અક્ષર કાંઈના જાણવામાં આવે એવી સાવધાનતા રાખજે. ”

“ હું કોઈને કંઈ કહીશ નહિ. ”

મોહનલાલે બહાર નીકળી પોલિસ ઓફિસે જઈ મહાકુટે વિમળાની એક છબી મેળવી. વિમળાનું ખૂન થયા પછી એ છબી પાડવામાં આવી હતી,

પ્રકરણ ૩૨ મું

—:○:—

મોહનલાલનું પુના તરફ પ્રયાણ

મોહનલાલ રસ્તે જતાં જતાં પોતાના મન સાથે વિચારવા લાગ્યો, “એ ત્રીજો માણસ કોણ હશે? જો રાધાએ કહેલી હકીકત સાચી હોય તો તે વિમળાનું ખૂન કરી એ નોટો રાધાના ઓરડામાં ફેંકી જત નહિં. તેણે વિમળાનું ખૂન કર્યું હોય તો તેનું કારણ કાંઈ જૂઠું જ હોવું જોઈએ. ક્રોધ કેંવા ઇર્ષ્યા સિવાય ખીજું શું કારણ હોવું જોઈએ? એ ત્રીજો માણસ કોણ હતો તથા વિમળા સાથે તેનો શો સંબંધ હતો એ જાણ્યા સિવાય તેના ક્રોધ અગર ઇર્ષ્યાનું કારણ કળી શકાય તેમ નથી.”

વળી થોડા સમય સૂધી ચુપ રહ્યા પછી તે પાછો પોતાના મન સાથે વિચારવા લાગ્યો, “એ માણસે કદાચ વિમળાનું ખૂન ન પણ કર્યું હોય. કદાચ તે વિમળાને પોતાના બ્રાણ કરતાં વિશેષ આહતો હશે; તેણે રામદાસ શેઠને વિમળાનું ખૂન કરી નાશી જતા જોયા હશે; તેથી ક્રોધાંધ બની તેણે શેઠની પાછળ પાછળ તેમજ અંગલે જઈ શેઠનું ખૂન કર્યું હશે. રાધા અગર તો ઘરવાળી પૈસાના લોભથી વિમળાનું ખૂન કરે એવો સંભવ ઓછો છે. મુખ્યત્વે કરીને રામદાસ શેઠના ખૂન સાથે વિમળાના ખૂનનો સંબંધ છે એ ચોક્કસ છે. રામદાસ શેઠ સાથે એ વિમળાના જીવનનો કાંઈ ગુપ્ત સંબંધ હોવો જોઈએ એ પણ સંદેહ વગરની વાત છે. એક સ્ત્રી જાત શેઠના અંગલામાં જઈ તેમનું

ખૂન કરવાની હિમ્મત કરે એ નહિ બનવા જોગ છે.”

મોહનલાલ કોઇ પણ પ્રકારનો ચોક્કસ નિર્ણય કરી શક્યો નહિ. તે હરિદાસને મળવા માટે તેને અંગલે ગયો તો હરિદાસ બહાર ગામ ગયેલો હોવાની ખબર મળી. તે પુનેજ ગયેલો હોવો જોઇએ એમ મોહનલાલને લાગ્યું. મોહનલાલે પણ પુને જવાનો નિશ્ચય કર્યો. જે માણસ રાધાના ઓરડામાં નોટો ફેંકી ગયો હતો તેની પ્રથમ તપાસ કરવાની જરૂર હતી. જે ત્રણ દિવસ સૂધી પુષ્કળ મહેનત કરવા છતાં મોહનલાલ એ માણસનો કાંઇ પતો મેળવી શક્યો નહિ. રાધા અને ધરવાળા સિવાય કોઇએ એ માણસને જોયો ન હોતો.

મોહનલાલે વિચાર્યું, “કોઇ પણ પ્રકારનો નિશ્ચય કરી શકાતો નથી. આ રહસ્યનો ભેદ નહિ ઉકલી શકે કે ? વિમળા કોણ હતી તથા તેની સાથે રામદાસ શેઠનો શો સંબંધ હતો એ જાણ્યા સિવાય તપાસનું કામ આગળ ચાલી શકે તેમ નથી. એ બંનેનો સંબંધ જાણવામાં આવતાં તપાસનું કામ આગળ ચલાવવાનો કોઇ મુદ્દો મળી આવે તેમ છે. હરિદાસ જરૂર કાંઇ હકીકત જાણી શક્યો છે; પરંતુ તે એ હકીકત મહારાથી છુપાવે છે. તેના આવા વર્તનથી કાંઇ કામ થઈ શકે તેમ નથી !”

આવો વિચાર આવવાથી જ મોહનલાલ હરિદાસને મળવા અધીર બની ગયો. તેણે તેજ દિવસે પુના જવાનો નિશ્ચય કર્યો; પરંતુ ઘેર ગયા પછી તે એક વિષમ સમસ્યામાં પડ્યો. ઘેર ગયા પછી તે દિવસે આવેલો એક ટેલિગ્રામ અને પોષ્ટ માર્ફ્ટ આવેલી એક છબી તેને મળ્યાં.

પ્રથમ તેણે ટેલિગ્રામ ખોલી જોયો તો તે હરિદાસે મોક-
લાવ્યો હતો. ટેલિગ્રામ પુનાથી રવાના કરવામાં આવ્યો હતો.
તેમાં હરિદાસે લખ્યું હતું કે,

‘ જરૂર કામ છે. જલ્દી આવો. ’

પછી તેણે પત્ર ખોલી જોયો. કવરની અંદરથી ફક્ત એક
છપ્પી નીકળી. એમાં ખીજું કંઈ લખેલું ન હતું. છપ્પી જોઈ તે
વિચારવા લાગ્યો, “ આ છપ્પી મહને કાણે શા માટે મોકલી
હશે ? વિના કારણ કાંઈ આવી રીતે છપ્પી મોકલે નહિ. કવર
ઉપર નાશિકની છાપ છે. નાશિકમાં કાંઈ મહારં સગું સંબંધી
કે ઓળખીતું માણસ નથી. ત્યારે પછી ત્યાંથી આ છપ્પી કાણે
મોકલી ? વળી આ છપ્પી કોની હશે ? ”

મોહનલાલ ધણા ધ્યાનથી એ છપ્પી જોવા લાગ્યો. જેની
છપ્પી હતી તે એક ગુજરાતી ગૃહસ્થ જેવો માણસ જણાતો
હતો. છપ્પી પાડવામાં આવી ત્યારે તેની ઉમ્મર પચીસેક વર્ષની
હોય એમ લાગતું હતું. એ માણસ કાણુ હશે એ વિષયનો
મોહનલાલ પોતાના મન સાથે કાંઈ નિશ્ચય કરી શક્યો નહિ.

એવામાં કાંઈ વિચાર આવતાં મોહનલાલ ઝડપથી ઉઠી
ઉભો થયો. જે માણસની એ છપ્પી હતી તેજ કદાચ ખૂનની રાતે
વિમળાને ઘેર જનાર ત્રીજો માણસ હશે એમ તેને લાગ્યું.
છપ્પી લઈ તે વિના વિલંબે ફેંચકીજ ઉપર રાધા પાસે
જઈ પહોંચ્યો.

ફરીથી મોહનલાલને પોતાની પાસે આવેલો જોઈ ધરવાળી
તથા રાધાનું મુંઝ ઉતરી ગયું. ખૂનની આવી ચાંપતી તપાસ

યતી જોઈ એ બન્ને ઘણી ખડી ગઈ. મોહનલાલે તેમના લાવને સમજી જઈ ગંભીર મુખમુદ્રાથી કહ્યું, “ તમારે ભયભીત બની જવાની જરૂર નથી. મહેને ખીજી એક છખી મળી આવેલી હોઈ હું તે તમને ખતલાવવા લઈ આવ્યો છું. જુઓ જોઈએ, આ માણસને તમે ઓળખી શકો છો ? ”

ઘરવાળાએ છખી જોઈ ડોકું ધુણાવી કહ્યું, “ ના, આ માણસને મહેં કદાપિ જોયો નથી. ”

રાધાએ કહ્યું, “ એ ત્રીજા માણસના મુખ સાથે આ માણસનું મુખ કાંઈક અંશે મળતું આવે છે ખરું; પરંતુ એ માણસની ઉંમર ઘણી મોટી હતી ના-ના, આ એ માણસ હોય એમ લાગતું નથી. ”

મોહનલાલ નિરાશ બની ઘર તરફ પાછો ફર્યો અને તેજ દિવસે એ દક્ષિણના પ્રવાસે ઉપડી ગયો.

પ્રકરણ ૩૩ મું

૧

— ૦ —

અદ્ભુત સાહસ

પ્રાણલાલના પ્રશ્નનો શી ઉત્તર આપવો એ સંબંધી હરિદાસે પોતાના મન સાથે ઘણો વિચાર કર્યો. પિતાનું ખૂન થયાના સમાચાર સાંભળી મુંઝઈ શહેરના રાજમાર્ગ ઉપર તે બેશુબ્ધ બની જઈ દેવયોગે લીલાવતીને ઘેર જઈ ચઢ્યો હતો અને

પછી જો દિવસે શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી તેણે લીલાવતીનું દર્શન કર્યું હતું તે દિવસથી જ લીલાવતી માટે તેના અંતરમાં પ્રબળ પ્રેમાનુરાગ ઉપજ્યો હતો. વચ્ચે ઘણા દિવસથી પ્રેયસીનું દર્શન નહિ થયેલું હોવા છતાં તે તેને ભૂલી શક્યો નહોતો. રાત્રિ દિવસ તે પોતાની એ મનમોહિની માશુકનાજ વિચારો કર્યા કરતો હતો. લીલાવતીની ભુવનમોહિની મૂર્તિ તેના હૃદયપટ ઉપર અંકિત થઈ ચુકી હતી. જો કદાચ કદાપિ પોતાને વિવાહ કરવો પડે તો તેણે લીલાવતી સાથેજ વિવાહ કરવાનો પોતાના મનમાં દૃઢ સંકલ્પ કર્યો.

પુના આવ્યા પછી લીલાવતીનું પુનઃ દર્શન થતાં હરિદાસના અંતરવારિધિના પ્રણય તરંગો પૂર જોશથી ઉછળવા લાગ્યા હતા. તેના પ્રથમના પ્રેમે ઘણું માદક રૂપ ધારણ કર્યું હતું. લીલાવતીને પોતાના હૃદય મંદિરની અધિષ્ઠાત્રી દેવી બનાવવા તે અધીર બની ગયો હતો. ખરી રીતે જોવા જતાં લીલાવતીનું દર્શન કરવાની પ્રબળ લાલસાથી જ તે પાછો પુને આવ્યો હતો.

પુને આવી યથા પ્રસંગે લીલાવતી સાથે વાતચિત કરી તે એ બાળિકાના અંતરને ઉકેલી શક્યો હતો. લીલાવતી પોતાના ઉપર વિરૂપ નથી એમ તે સમજી શક્યો હતો. પોતાના તરફ લીલાવતીનો આંતરિક અનુરાગ જોઈ તે તેને મેળવવા વિશેષ બ્યાકુળ બની ગયો હતો. જીલિયટના રૂપનું દર્શન કરી રોમી-ઓની જેવી રિયતિ થઈ હતી તેવીજ રિયતિ આપણા હરિદાસની થઈ હતી.

વળી લીલાવતીના પિતાએ અયાચિત ભાવથી હરિદાસ

લીલાને આહે છે કે નહિ એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો. વિશેષમાં તેણે પોતાની પુત્રી સાથે હરિદાસને વિવાહ કરવાનો અપરોક્ષ રીતે આગ્રહ સુધ્ધાં કર્યો હતો. આમ હોવા છતાં પોતે એ વાત સ્વીકારી શકતો નહોતો એ માટે હરિદાસને 'ધણું' દુઃખ થતું હતું.

લીલાવતીની સહેલાઈથી પ્રાપ્તિ થવા છતાં તે તેનો હાથ કેમ સ્વીકારી શકતો નહોતો? અફસોસ કે, એ ખૂનીનો પુત્ર હતો-તેના પિતાએ એ ખૂન કર્યાં હતાં! એવા ખૂનીના પુત્રે કોઈ પણ બાળિકા સાથે વિવાહ કરી તેના સામાજિક જીવનને બરબાદ કરવું જોઈએ કે? જો કદાચ વિવાહ થઈ ગયા પછી લીલા પોતાના શ્વસુરની કુખર્તિની હકીકત જાણે તો તે પોતાના મન સાથે કેવો વિચાર કરે? પછી તે પોતાના પતિ તરફ તિરસ્કાર-યુક્ત દષ્ટિથી ન જુએ કે? આવી સ્થિતિમાં લીલાવતી સાથે વિવાહ કરવાનો પોતાને બિલ્કુલ અધિકાર નથી એમજ હરિદાસને લાગતું હતું.

હરિદાસ અધીર બની જઈ મધ્યાન્હકાળે ઘરની બહાર નીકળી પડ્યો. મનની આવી અસ્થિર હાલતમાં બહાર રખડવાથી અંતઃકર્ષણ એાછી થશે એમ તેણે વિચાર્યું હતું.

ચિત્તની વિભ્રમિત સ્થિતિમાં ખરા મધ્યાન્હકાળે ઘરની બહાર નીકળી પડી, શહેરનો ત્યાગ કરી તે લક્ષ્યશૂન્યની માફક બે આંખો ખેંચી જાય તે તરફ જવા લાગ્યો. આમ છતાં તેની માનસિક ચિંતા સહજ પણ એાછી થઈ ન હોતી. પોતે ક્યાં જઈ ચઢ્યો છે એનું તેને જ્ઞાન ન હોતું. જાણે કે તે ચારે તરફ કાંઈ જોઈ શકતો ન હોતો. પુષ્કળ ચાલ્યા પછી અમનો અનુ-

લવ થતાં તે એક ઠેકાણે ઉભો રહ્યો. સૂર્યદેવને અસ્તાચળમાં ઉતરી ગયેલા જોઈ પોતે ધણે દૂર જઈ ચઢ્યો છે એમ તેને લાગ્યું.

હરિદાસ જે ઠેકાણે જઈ ચઢ્યો હતો એ ઠેકાણેથી થોડા અંતરે તે એક હિંચા પહાડને જોઈ શક્યો. એ પહાડ ઉપર એક મંદિર આવેલું હતું.

પુને પાછા ફરતાં રાત પડી જશે અને રસ્તો અગ્નિયો તેમજ ખાડા ટેકરાવાળો હોવાથી કદાચ ભૂલા પડી જવાશે એમ તેને લાગ્યું. રાત ક્યાં ચુનરવી તેનો કાંઈ નિશ્ચય ક્યાં સિવાય તે એક વૃક્ષની છાયામાં બેઠો. તેને પુષ્કળ શાક લાગ્યો હતો.

એવામાં દુરથી ધણો કાલાહલ થતો તેના સાંભળવામાં આવ્યો. ધીમે ધીમે એ કાલાહલનો ધ્વનિ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો. શું થયું હશે એ જાણવાના હેતુથી હરિદાસ ઉઠી ઉભો થયો. કાંઈ મહત્વનો ખનાવ બન્યા સિવાય એટલો બધો કાલાહલ થાય નહિ એમ વિચારી હરિદાસ જે તરફથી અવાજ આવતો હતો તે તરફ જવા લાગ્યો.

થોડે દુર જતાં ઉપરોક્ત પહાડની પેલી તરફથી કાલાહલનો અવાજ આંવે છે એમ તે સમજી શક્યો. ધણી ઝડપથી તે પહાડ નજીક ગયો તથા પહાડ ઉપર નહિ ચઢતાં નીચે પ્રમ ડાંડીને જે રસ્તો હતો એ રસ્તેથી પહાડની પેલી તરફ જવા લાગ્યો. થોડે દુર સધા પછી તેણે પહાડના સાંકડાને કાલાહલવાળા સ્થાન તરફ ઉતરવાનો હોઈ જતાં ગેમાં.

પહાડની પેઢી બાળુએ જતાં હરિદાસે ઘણો ભયંકર દેખાવ
જોયો. એક ધરને આગ લાગી હતી, અગ્નિ દેવે ઘણું વિકાળ
સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. અગ્નિની લોલ જીભવાઓ જાણે કે
આસમાન સુધી પહોંચવાની સ્પર્ધા કરતી હતી. એકઠાં થયેલાં
સેંકડો માણસોમાંથી કોઈ એ સળગતા ધર પાસે જવાનું સાહસ
કરી શકતું ન હોતું.

હરિદાસ પોતાનો સંબંધો શ્રમ ભૂલી ગયો. તે ઝડપથી
સળગતા મકાન તરફ દોડ્યો. એ મકાન એ મજલાનું હોઈ તેની
ચારે તરફ અગ્નિ સળગી ઉઠ્યો હતો. અગ્નિનું સ્વરૂપ અને
સળગતા ઘીની મંધથી હરિદાસ એમ સમજી શક્યો કે, એ મકા-
નના નીચેના ભાગમાં ઘીની વખાર હોવી જોઈએ. કોઈ પણ રીતે
એ ઘીની વખારમાં આગ લાગવાથી આખું મકાન વિના વિલંબે
સળગી ઉઠ્યું હતું.

એવામાં મેડા ઉપરની બારી તરફ નજર જતાં હરિદાસનો
પ્રાણ કંપી ઉઠ્યો. એ બારી પાસે ચાર પાંચ બાળિકાઓ ઉભી
રહી મદદ માટે ઉચ્ચ સ્વરે બૂમો પાડતી હતી.

હરિદાસ એકઠાં થયેલાં માણસો તરફ જોઈ મહોટેથી બોલી
ઉઠ્યો, “નિસરણી અને દોરડું જલ્દી લાવો. આટલામાંથી
નિસરણી નહિ મળી આવે કે?”

“લાવું છું.” કહી એક માણસે નિસરણી લઈ આવી
હરિદાસના હાથમાં આપી. હરિદાસ નિસરણી લઈ અગ્નિ તરફ
દોડ્યો. એકઠાં થયેલાં માણસો તેની આવી જવનું જોખમ ખેડ-
વાની હિમ્મત જોઈ વિસ્મિત બની જઈ સ્થિર ભાવથી ઉભા

રહ્યાં. ત્યાં ચાલી રહેલો લયાવહ કોલાહલ ક્ષણ માત્રમાં સ્તબ્ધ થઇ ગયો. એ વખતે બીપણ અગ્નિના ધ્વનિ સિવાય બીજો ધ્વનિ સંભળાતો નહોતો.

સળગતા મકાનની દિવાલ સાથે નિસરણી ટેકવી હરિદાસ તેના ઉપર ચઢવા લાગ્યો. કેટલાક માણસોને તેણે નિસરણી નીચેથી પકડી રાખવાની સૂચના કરી. હરિદાસના અદ્ભુત સાહસનું દર્શન કરી લજ્જિત બની જઇ કેટલાક બળવાન યુવકોએ નિસરણીને મજબૂત પકડી રાખી.

હરિદાસે પેલી બારી પાસે જઇ પહોંચી ત્યાં ઉભેલી બાળિકાઓને એકે એક નિસરણી ઉપર ઉતારવા માંડી. જીવન સંકટ પ્રસંગે માણસ મને એવું જોખમ ભરેલું કાર્ય કરી શકે છે. પેલી બાળિકાઓ નિસરણીને બંને હાથે પકડી ધીમે ધીમે નીચે ઉતરી શકી. નીચે ઉભેલા યુવકો તેમને દૂર લઇ જઇ આશ્વાસન આપવા લાગ્યા.

હરિદાસે નિસરણી ઉપરથી ઉતરી જેવો જમીન ઉપર પગ મૂક્યો કે તરતજ ચોતરફથી હૃદયવિદારક આર્તનાદ થઇ ઉઠ્યો. બાળિકાઓએ હરિદાસ પાસે દોડી આવી, તેના બંને પગ પકડી સમજાવવાને તથા દયાજનક કંઈ કહ્યું, “માતાજી-માતાજી—”

હરિદાસે પુનઃ ઉચ્ચું જોયું. એ વખતે જે દેખાવ તેના જોવામાં આવ્યો તેથી તેનું સર્વાંગ જાણે કે જડ જેવું બની ગયું. તેણે જોયું કે, એ સળગતા મકાનનો અગાસીમાં એક જટાધારિણી ભગવાં વસ્ત્રોથી વિભુષિત થયેલી સંન્યાસિની ઉભી હતી. એ મકાન ઉપર ત્રણ લોહનિર્મિત મ્હોટાં ત્રિશૂળ હતાં. ડાબા

હાથમાં એ ત્રિશુળ પકડી, દૃષ્ટિ ઉંચી કરી રાખી, સ્થિર નિસ્તર બધા બાવચી એ સંન્યાસિની ઉભી રહી હતી, તેની ચારે તરફ પ્રત્યેક ક્ષણે અસંખ્ય અગ્નિકણા ઉડતા હતા.

એવી સૌમ્ય શાન્તિપૂર્ણ દેવી મૂર્તિ હરિદાસે પૂર્ણ કદાપિ જોઇ નહોતી ! હરિદાસ પણ થોડા સમય સૂધી પત્થરના પુતળાની માફક ઉભો રહ્યો. વળી પાછો પેલો હૃદય ભેદક 'માતાજી-માતાજી' શબ્દ તેના સાંભળવામાં આવ્યો. હરિદાસ પાછો પોતાનું કર્તવ્ય નક્કી કરી એકલા થયેલા જનસમૂહ તરફ જોઇ બોલી ઉઠ્યો, "કોઇ મજબૂત લાંબુ દોરડું લાવો-હું માતાજીને પણ બચાવી લઇશ."

કોણે પોતાને દોરડું લાવી આપ્યું એ વિષયનું હરિદાસને જ્ઞાન રહ્યું નહિ. આટલા અલ્પકાળમાં અગ્નિ દેવતાએ અધિક રૌદ્ર રૂપ ધારણ કર્યું હતું. વિશેષ વખત વૃથા વીતી જાય તો સંન્યાસિનું રક્ષણ કરી શકાય તેમ નહોતું. હરિદાસ નિર્ભય ચિત્તે ખભા ઉપર દોરડું નાખી પાછો નિસરણી ઉપર ચઢવા લાગ્યો. તેનો દેહ અગ્નિથી દગ્ધ થતો હતો; પરંતુ એ તરફ તેનું લક્ષ્ય ન હોતું. એકલાં થયેલાં માણસો જડસડ જેવાં બની જઇ હરિદાસની કર્તવ્યતપરતાનું વિસ્મય વિમુગ્ધ દૃષ્ટિથી દર્શન કરતાં હતાં. સહુને એમજ થયા કરતું હતું કે તે માતાજીને બચાવી શકશે કે છેવટે પોતે પણ અગ્નિ દેવતાનો ભોગ થઇ પડશે.

હરિદાસ નિસરણીને ચઢી ગયો, પરંતુ ત્યાંથી અગાસી દશ બાર હાથની ઉંચાઈએ હતી. સંન્યાસિની તરફ જોઈ હરિદાસ

બોલી ઉઠ્યો, “ હું આ દોરડું તમારા તરફ ફેંકું છું તે જલ્દી પકડી લ્યો.”

સંન્યાસિનીએ જાણે કે, કાંઈ સાંભળ્યું નહિ. તેની દૃષ્ટિ આકાશ તરફ જ હતી. તે જાણે કે સમાધિ અવસ્થામાં હોય એમ લાગતું હતું. તેની દેહલતા સ્થિર અર્થાત્ અચળ હતી.

—:~:—

પ્રકરણ ૩૪ મું

—o—

સંન્યાસિની સરસા

હરિદાસ વિશેષ ઉચ્ચસ્વરે વ્યાકુળ બાવથી બોલી ઉઠ્યો, “ પકડો—જલ્દી દોરડું પકડો.”

આ વખતે સંન્યાસિનીએ હરિદાસ તરફ જોયું ખરું; પણ તે કાંઈ બોલી નહિ. હરિદાસે વિશેષ વ્યાકુળ બની જઈ અત્યુચ્ચ કંઠે કહ્યું, “ મહારા કહેવા પ્રમાણે કરો; નહિ તો હું પણ બળી મરીશ. તમારું રક્ષણ કરવા જતાં મહારો પણ જીવ જાય તેમ છે.”

સુપ્રહાદીથી સંન્યાસિનીએ હાથ લંબાવ્યો. હરિદાસે તેના તરફ દોરડું ફેંક્યું એટલે તે તેણે પકડી લીધું. આ વખતે એ અગ્નિના પ્રખર પ્રકાશમાં હરિદાસ સંન્યાસિનીનું મુખ જરાજર જોઈ શક્યો. એ વખતે પોતે નિસ્સ્થી ઉપરથી નીચે પડી જશે એમ લાગવાથી નિસ્સ્થી તેણે મજબૂત પકડી રાખી.

હરિદાસનું માથું લમી જાય એમાં કાંઈ નવાઈ જેવું

નહોતું. પોતાના પિતાના પ્રેમ પત્રોના બહુભાંથી જે છબી તેને મળી આવી હતી, એ છબીમાં પોતાના પિતાની પાસે જે રમણીને તેણે જોઈ હતી એ રમણીનું મુખ તે ભૂલી ગયો નહોતો. આ સન્યાસિનીનું મુખ એ રમણીના મુખને આબેહુબ મળતું હતું.

હરિદાસે આત્મસંવરણ કરી કહ્યું, “એ ત્રિશૂળ સાથે દોરડાના છેડાને મજબૂત બાંધી દો.”

સન્યાસિનીએ ચુપકીદીથી હરિદાસના કહેવા પ્રમાણે કયું. હરિદાસે પૂછ્યું, “છેડા બરાબર મજબૂત બાંધ્યો છે ને?”

આ વખતેમોનનો ભંગ કરી સન્યાસિનીએ કહ્યું, “વત્સ! તું તારી જાતને બચાવ. મ્હારી ઈચ્છા મરણને શરણ થવાની છે.”

હરિદાસ આ વાક્યનો કાંઈ ઉત્તર નહિ આપતાં ફક્ત માત્રમા દોરડું પકડી અગાસીમા ચઢી ગયો. સન્યાસિની હવે વિશેષ વિચારિત બની ગઈ; પરંતુ બીજી દિશા તેણે આત્મ સંવરણ કરી અરપબટ સ્વરે પૂછ્યું, “વત્સ! તું કોણ છે?”

હરિદાસે બ્યાકુળ ભાવથી કહ્યું, “માતાજી, જલ્દી કરો. એક દિવસ પણ વૃથા ન ગુમાવો; નહિ તો આપણો બન્નેનો જીવ જશે.”

હરિદાસ ધણી ઝડપથી તેની કાં. દોરડું બાંધી દીધું. સન્યાસિનીએ કહ્યું, “વત્સ! તું કોણ છે એ નહિ કહે ત્યા સૂધી હું અહીંથી ખસીશ નહિ.”

“મ્હારું નામ હરિદાસ છે. હું મુબાઇના રાવ બહાદુર શામદાસ શેઠનો પુત્ર છું. હવે આંધા, ઉતાવળ કરો.”

આમ કહી હરિદાસ એક મકારે બળ વાપરી દોરડા સાથે

સંન્યાસિનીને નીચે ઉતારવા લાગ્યો. સંન્યાસિની નીચે જમીન ઉપર ઉતરી એટલે હરિદાસ પણ દોરડું પકડી ઝુલી પડ્યો !

પછી શું થયું એ સંબંધીનું હરિદાસને સ્પષ્ટ જ્ઞાન રહ્યું નહિ. તેને કેવળ એટલું જ યાદ રહ્યું કે, તે જમીન ઉપર ઉતરી પડ્યો હતો તથા ચોતરફ એકઠાં થયેલાં માણસો એક સાથે તેના નામનો જય જયકાર કરતાં હતાં. પછી હરિદાસને પોતાની ચારે તરફ અંધકાર દેખાયો. પૃથ્વી ફરતી જણાઈ અને વિના વિલંબે તે બેશુદ્ધ બની ગયો.

તે જ્યારે શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે તેણે પોતાને દૂધતા જેવી સફેદ અને મખમલ જેવી સુક્રામળ શય્યામાં સૂઈ રહેલો જોયો. એ મકાન પણ તેને ધણું આલિશાન જણાયું. પોતાને ક્યાં લાવવામાં આવ્યો છે એ સંબંધીનો કાંઈ નિર્ણય તે કરી શક્યો નહિ; છતાં પોતે મુબંછના કે પુનાના બંગલામાં નથી એટલું તો તે અનાયાસે સમજી શક્યો.

એકાએક તેને પેલી ભયંકર આગની વાત યાદ આવી. એ વાત યાદ આવતાં જે કાંઈ બન્યું હતું તે તેના સ્મૃતિપટ ઉપર તાજું થયું. તે સાથે તેને પેલી સંન્યાસિનીનું મુખ યાદ આવ્યું. તેણે બિજાના માથી ઉડી ઉભા થવાનો પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ વેદનાની વિશેષતાથી તે ઉડી શક્યો નહિ. શરીર ઉપર ઘણું સ્થળે લેપ ચોપડેલો તેના જોવામાં આવ્યો. નિરૂપાયે તે બિજાનામાં પડી રહ્યો.

થોડા સમય પછી કાંઈનાં પગલાંનો અવાજ સાંભળી તેણે આંખો ઉઘાડી તો પેલી સંન્યાસિનીને તેણે પોતાની પાસે આવેલી જોઈ.

સંન્યાસિનીએ હરિદાસ નજીક આવી ધણી મધુર સ્વરે તેમજ સ્નેહપૂર્ણ સ્વરે કહ્યું, “વત્સા! હવે કેમ છે?”

હરિદાસે કહ્યું, “હજી થોડી વેદનાનો અનુભવ થાય છે. હું ધણી વખત સૂધી-ઉઘ્યો હોઉં એમ મહેને લાગે છે.”

“હા, ત્યારે માટે નિદ્રાની ધણી જરૂર હતી. સારી નિદ્રા ન આવી હોત તો ત્યારી પીડા વધી જાત. કાલે તહે ધણી જીવોતું રક્ષણ કર્યું છે. મહારં રક્ષણ પણ તહેજ કર્યું છે.”

પરંતુ જીવ બચાવવાની તમારી વિશેષ ઇચ્છા હોય એમ લાગતું નહોતું.”

“મારવું કે જીવાડવું એ માજીની મરજી ઉપર છે. માજી જે કાંઈ કરે છે તે જીવના કલ્યાણ માટેજ કરે છે. મૃત્યુ થયું હોત તો તેનું મહેને દુઃખ નહોતું. સદા સર્વદા હું મરવા માટે તૈયાર છું. માજીની ઇચ્છાથી તહે મહેને બચાવી લીધી છે.”

“તમારં મહેં અગાઉ મહેં જોયું છે.”

“અશક્ય વાત છે.”

“તમારી જાણી મહેં જોઈ છે. તમે પ્રથમથીજ સંન્યાસિની થયાં હો એમ લાગતું નથી.”

“મહારા પૂર્વ જીવનનું ધણી કાળથી અવસાન થઈ ગયું છે.”

“એ વાત ખરી છે. જે દિવસથી તમે સંન્યાસ સ્વીકાર્યો છે તે દિવસથી જ તમારા પૂર્વ જીવનનું મૃત્યુ થયું છે છતાં હું ખરંજ કહું છું કે, મહેં તમારી જાણી જોઈ છે. તમારં નામ સરલા દેવી છે.”

સંન્યાસિનીએ ધણી કામળ કંઠે કહ્યું “ખરં છે, આ

હે પૂર્વજીવનમાં એ નામથી ઓળખાતો હતો.”

ઉન્મત્તભાવથી હરિદાસે પૂછ્યું, “ત્યારે પછી તમારું મૃત્યુ થયું છે એવી ખોટી ખબર મ્હારા પિતાને કેમ પહોંચાડી હતી?”

સંન્યાસિનીએ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર નહિ આપતાં મૂઠું સ્વરે પૂછ્યું, “વત્સ! ત્હારા પિતા હયાત છે કે?”

એ સંન્યાસિની ઉપર ક્રોધ કરવાનો હરિદાસનો વિચાર હતો; પરંતુ એ દેવીમૂર્તિ ઉપર તે બિલકુલ ક્રોધ કરી શક્યો નહિ.

વળી સરલા જીવતી હતી ત્યારે જૂનની રાત્રે તેના પિતાએ ક્યો સ્ત્રી સાથે મુલાકાત કરી હતી? એ સ્ત્રીના હાથમાં પણ તેના પિતાની વીટી હતી.

હરિદાસનું માથું ભમવા લાગ્યું. તેણે અરપણ્ટ સ્વરે કહ્યું, “તેઓ હયાત નથી.”

સંન્યાસિનીએ થોડા સમય સૂધી ચુપ રહ્યા પછી કહ્યું, “માજની ઇચ્છાથીજ ધણું વર્ષ પછી ત્હારી સાથે મ્હારી મુલાકાત થઈ છે. તેઓ જે કંઈ કરે છે તે સારા માટેજ કરે છે. સંન્યાસ લીધા પછી પૂર્વજીવનની વાત કદાપિ નહિ યાદ કરવાનો મ્હેં સંકલ્પ ક્યો હતો; પરંતુ માજની ઇચ્છાથી આજે એ સંકલ્પનો ભંગ થયો છે. વત્સ! ત્હારા પિતા સાથે મ્હારો નાશિક ક્ષેત્રમાં વિવાહ થયો હતો છતાં એ વિવાહ કહી શકાય તેમ નથી. પૂર્વજીવનની પાપકથા કહેતાં હવે હું સહજ પણ સંકોચાઉં તેમ નથી; કેમ કે મ્હારા એ જીવનનું ધણા કાળથી અવસાન થઈ ગયું છે. એક વખત હું ત્હારા પિતાને મ્હારા પ્રાણ કરતાં પણ વિશેષ યાદતી હતી. જે થોડા દિવસ પૂર્વે તેમનું દર્શન થયું

હોત તો મહારા જીવનની આજે જૂદીજ રીતિ હોત. મહારા પિતા ધણા સ્વાર્થી અને દ્રવ્યલોભી હતા. અમુક પૈસા લઈ પહેલાં તેમણે એક દુરાત્મા સાથે મહારો વિવાહ કર્યો હતો. તમારા પિતા નાશિકમાં આવ્યા તે પહેલાં જ મહારો એ સ્વામી અદૃશ્ય થઈ ગયો હતો. તેણે અમારા વિવાહની વાત કાઢતે કહી ન હોતી તથા મહેં પણ એ વાત છુપાવી રાખી હતી.

“તમારા પિતાના નાશિકમાં આવ્યા પછી તેમની સાથે ઓળખાણ થતાં મહારા પિતા તરલાનો તેમની સાથે વિવાહ કરવાની ખટપટ કરવા લાગ્યા; પરંતુ તમારા પિતા તરલાને ચાહતા ન હોતા. તેમનો પ્રેમ મહારા તરફ આકર્ષાયો હતો. એક દિવસે છુપી રીતે તેમણે મહેને મહારી સાથે વિવાહ કરવાનો પોતાનો વિચાર જણાવ્યો. હું પણ તેમને ચાહતી હોવાથી એ વિચાર જાણી ધણી આનંદિત થઈ. હું એ લોભ સંવરણ કરી શકી નહિ. મહારા પ્રથમના વિવાહ સંબંધે મહેં તેમને કાંઈ કહ્યું નહિ. તરલા તેમની વિવાહિતા પત્ની થવા અધીરી બની ગયેલી હોવાથી તે જો મહારા વિવાહની વાત જાણી ખરી વાત તમારા પિતાને કહી દેશે તો તમારા પિતા મહારો ત્યાગ કરશે એમ ધારી છુપી રીતે તમારા પિતા સાથે લગ્ન કરવાની મહારી ઇચ્છા મહેં તેમને જણાવી. તેઓ કબૂલ થયા. ‘મહારો પ્રથમનો પતિ હયાત હોવાં છતાં એક દિવસે છુપી રીતે મહારો તમારા પિતા સાથે વિવાહ થઈ ગયો. ત્યાર પછી મહાર જીવન કેવા શોક સંતાપમાં પસાર થયું એ કેવળ અંતર્યામી જાણે છે.’ કદાચ પ્રથમનો પતિ આવી ચઢશે અને તેની સાથેના મહારા વિવાહની

વાત તમારા પિતાના જાણવામાં આવશે તો કેવું ભયંકર દુઃખ-
દાયક પરિણામ આવશે એ ચિંતાથી હું ઘણી અસ્થિર રહેતી
હતી. છતાં ઇશ્વરે દયા લાવી સત્વર મહારો એ સંતાપ દુર
કર્યો. તમારા પિતા મહારા પિતાની કુટિલતા જાણી ગયા. ખૂને
વચ્ચે ભયંકર ઝઘડો અને છેવટે મારામારી સુધ્ધા થઇ. તમારા
પિતા પોતાને હાથે મહારા પિતાનું ખૂન થયું છે ધારી, પુષ્કળ પૈસા
પોલિસને ખવડાવી તેજ દિવસે નાશિકથી નાસી છુટ્યા.”

હરિદાસના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે કહ્યું, “ત્યારે
શું મહારા પિતાને હાથે તમારા પિતાનું ખૂન થયું ન હોતું?”

“ના, એ મારામારીને પરિણામે મહારા પિતાનું ખૂન થયું
ન હોતું; તેઓ કેવળ બેશુધ્ધ બની ગયા હતા. તમારા પિતા
નાશિક છોડી ચાલ્યા ગયા પછી તેઓ શુધ્ધિમા આવ્યા હતા;
પરંતુ પછી તેઓ વિશેષ દિવસ સૂધી જીવી શક્યા નહિ. એક
મહિના પછી લોકલાજના ભયથી તેમણે આત્મહત્યા કરી.

તમારા પિતાના ચાલ્યા ગયા પછી સઘળી હકીકત જાણ-
વામાં આવતા તરલા મહારા ઉપર ખડગ હરત થઇ; મહારું જીવન
પણ દુઃખમય બની ગયું હતું. એ અસહ્ય યાતના ભોગવવા
કરતાં મૃત્યુજ ઉત્તમ છે એમ વિચારી એક દિવસે ગંભીર રાત્રે
હું પાપતાપ વિનાશિની સકળ સંતાપહારિણી પુણ્ય સલિલા
ગોદાવરીમા કુબ્જી મરવા ગઇ હતી. દૈવયોગે એક વૃધ્ધ જ્ઞા-
ત્રીએ મહારું રક્ષણ કર્યું તથા તેમણેજ મયા સમયે મહને દૈક્ષા
આપી. તે દિવસથી સરલા મરી ગઇ છે. વત્સ! તું પણ સરલા
જીવતી છે એવો વિચાર કદાપિ તારા અંતરમાં લાવીશ નહિ.

“સંસારમાં સરલા જીવતી નથી એવું ત્હારા પિતાને જણાવવાના હેતુથીજ ગોદાવરીમાં કુખી મરવાથી મ્હારું મૃત્યુ થયું છે એવી વાત ફેલાવવામાં આવી હતી. ગુરૂદેવેજ એ વાત સહુને કહી હતી. તે દિવસથીજ દુનિયાની દૃષ્ટિએ સરલા મરી ગઈ છે.”

સંન્યાસિનીએ થોડા સમય સૂધી ચુપ રહ્યા પછી કહ્યું, “વત્સ! ત્હારે માટે પાલખી મંગાવી છે. તું હવે ત્હારા નિવાસ સ્થળે જા. સંસાર વ્યવહારમાં લિપ્ત થવાનો ગુરૂદેવે મ્હને નિષેધ કરેલો છે.”

આમ કહી સંન્યાસિની ત્યાંથી વિદાય થવા લાગી એટલે હરિદાસે કહ્યું, “માજી, હું તમને એક વાત પૂછવા ઇચ્છું છું.”

સંન્યાસિની ઉભી રહી. તેણે મૃદુ સ્વરે કહ્યું, “જે પૂછવું હોય તે પૂછ.”

“મ્હારા પિતાના હાથે હમ્મેશાં એક વીટી રહેતી હતી.”

“એવીજ ખીજ એક વીટી હજી મ્હારી પાસે પથ છે.”

હરિદાસે ઉત્તેજિત ભાવથી કહ્યું, “ત્યારે કશી લુચ્ચાઈ રમાઈ હોય એમ લાગે છે? મ્હારા પિતાના મૃત્યુની હકીકત તમે સાંભળશે કે?”

“કહે, સાંજળીશ. મૃત્યુજ ખરો આનંદ છે.”

“એક દિવસે મોડી રાતે કાંઈના પત્ર મળતાં તેઓ છુપી રીતે બંગલાની બહાર નીકળી પડ્યા હતા. બહાર જઈ તેઓ એક સ્ત્રીને મળ્યા હતા. બંગલે પાછા ફરી તેઓ પોતાના બેઠકખાનામાં એક પત્ર લખતા બેઠા હતા. એ સ્થિતિમાંજ ખીજે દિવસે સહવારે તેમનું મૃત્યુ થયેલું માલુમ પડ્યું હતું.”

“ત્યારે તો આકસ્મિક રીતે તેમનું મૃત્યુ થયું હતું, કેમ?”

“હા. હજી એ સંબંધી મહારે ખીજી હકીકત તમને કહેવાની છે.”

“તેમણે આત્મહત્યા કરી હતી ?”

“એમ હોય અગર તો કાંઈએ તેમનું ખૂન કયું” હોય. વળી એજ રાત્રે જે સ્ત્રીને તેઓ મળવા ગયા હતા તેનું પણ ખૂન થયું હતું.”

“ધણે ભયંકર બનાવ !”

“વળી એ સ્ત્રીના હાથ ઉપર પણ મહારા પિતાના હાથ ઉપર હતી એવીજ વીટી હતી.”

આ વખતે સંન્યાસિની સહજ ચચળ બની ગઈ, છતાં તે કાંઈ બોલી નહિ. હરિદાસ કહેવા લાગ્યો, “એ બન્ને ખૂનનું રહસ્ય-તેમાં પણ મુખ્યત્વે કરીને મહારા પિતાના ખૂનનું રહસ્ય ઉકેલવું એ મહાર કર્તવ્ય છે એમ વિચારી હું એ સંબંધી તપાસ ચલાવવા લાગ્યો. મહારા પિતાજીના કાગળ પત્રો તપાસી તથા જીના નોકર બિહારીની હકીકત સાંભળી તેમની સાથે તમારો છુપી રીતે વિવાહ થયો હતો એમ હું જાણી શક્યો. મહારા પિતાએ નાશિકમાંથી એકજ નમુનાનાં બે વીંટીઓ ખરીદી એક તમને આપી હતી અને ખીજી તેઓ પોતે પહેરતા હતા. તેથી ખૂનની રાત્રે તેઓ જે સ્ત્રીને મળ્યા હતા તે તમેજ હશે તથા તમારુંજ ખૂન થયું હશે એમ મહે ધાર્યું હતું.”

સંન્યાસિનીએ મૃદુસ્વરે કહ્યું, “તેમણે પ્રથમ મહાર ખૂન કરી પછીથી આત્મહત્યા કરી હશે એમજ તમારે ધારવું

હવે, કેમ ? ”

“ હા, બંનેલા બચકર બનાવથી મહારી-માતા ગાડા જેવી બની ગઈ છે. બિહારી મરવા પડ્યા છે, મહારી સ્થિતિ કેવી થઈ છે એ તમે તમારો નજરે જોઈ શકો છો. વળી—”

સંન્યાસિની વચ્ચેજ બોલી ઉઠી, “ મહારૂં ખૂન થયું નથી. ”

“ એ તો હવે હું પણ જોઈ શકું છું. ”

“ તહાર પિતા—”

એકાએક સંન્યાસિની ચમકી ઉઠી. તેની દેહલતા થર થર કપવા લાગી. એ હાથથી તેણે પોતાનું માથું દબાવી રાખ્યું. સંન્યાસિનીને એકાએક કોઈ વાત યાદ આવી હોવી જોઈએ એમ હરિદાસને લાગ્યું એવામાં સંન્યાસિનીએ એક અસ્પષ્ટ આત્મનાદ કર્યો અને પછી વિનાવિલંબે તે બેશુદ્ધ બની ગઈ.

સંન્યાસિનીને મુચ્છા આવવાનું કારણ હરિદાસ કળી શક્યા નહિ. તે સ્તંભિત ભાવથી ઉભા રહ્યા. પછી વ્યાકુળ ભાવથી તેણે એ ધરના માણસોને હાકા મારવા માંડી.

તેની હાંકા સાલળી કેટલાક માણસો એ સ્થળે દોડી આવ્યા હરિદાસે વિલ્વળ ભાવથી કહ્યું, “ માણ બેહોશ બની ગયા છે. ”

સહુએ વ્યકુળતાથી પૂછ્યું, “ એમ શાથી થયું ? ”

“ એ હું બાણુતો નથી. હવે શું થશે ? ”

“ બહીશો નહિ, તેઓ શુદ્ધિમા આવતા હોય એમ લાગે છે. ”

આ વાત ખરી હતી. સંન્યાસિની ધીમે ધીમે શુદ્ધિમાં

આવતી હતી બે ચાર માણસોએ તેને બિછાનામાં સૂવાડી દીધી. એક માણસ તેના મુખ ઉપર ઠંડા પાણીની છાલકો ફેંકવા લાગ્યો. સન્યાસિનીએ ધીમે ધીમે આંખો ઉઘાડી. આશ્ચર્યચકિત બાવથી ચારે તરફ જોઇ તે બિછાનામાં બેઠી થઇ ગઇ.

હરિદાસ નજરે પડતાં તેને સધળી હકીકત યાદ આવી. તેણે મૃદુ સ્વરે કહ્યું, “તમારે કોઇએ ખીવાની જરૂર નથી. વચ્ચે વચ્ચે આવી રીતે મહને મુઝાં આવે છે. તમે સહુ અહીંથી ચાલ્યા જાઓ. હું આ યુવક સાથે એકાંતમાં થોડી વાતચિત કરવા ઇચ્છું છું.”

બીજાં બધાં માણસો વિદાય થઇ ગયાં એટલે સન્યાસિનીએ હરિદાસની નજીક આવી કહ્યું, “વત્સ! હમણાં તું મહને કોઇ વાત પ્રછીશ નહિ. યથા સમયે તું સધળી હકીકત જાણી શકીશ. ચાલ, હું પણ તારી સાથે પુને આવું છું.”

આ વખતે હરિદાસ કાંઈ બોલવા જતો હતો; પરંતુ સન્યાસિનીએ નિષેધ કર્યો એટલે તે ચુપ રહ્યો.

પ્રકરણ ૩૫ મું

—૦—

અણધારી મુલાકાત

હરિદાસ એકાએક અદૃશ્ય થઈ જવાથી પુનામાં થોડો ગભરાટ ફેલાયો હતો. બિહારીની અધીરતા એટલી બધી વધી ગઈ હતી કે, તે ગાંડા જેવો બની ગયો હતો ! અલ્પ કાળ માટે ફરવા ગયેલો હરિદાસ એ દિવસ થઈ જવા છતાં પાછો ફર્યો નહિ તેથી બિહારીની દુશ્ચિંતાનો પાર રહ્યો નહિ.

બીજી તરફથી પ્રાણુલાલ પણ વિચારમાં પડી ગયો હતો. બીજે દિવસે સંધ્યાકાળે હરિદાસે તેને મળવાનો વાયદો કર્યો હતો. એ વખતે તે લીલાવતી સાથે વિવાહ કરવા રાજી છે કે કેમ તેનો ઉત્તર આપવાનો હતો, પરંતુ તે એકાએક ગૂમ થઈ ગયો હતો ! પુષ્કળ તપાસ કરવા છતાં તે હરિદાસનો પતો મેળવી શક્યો નહોતો.

લીલાવતી પણ ઉન્માદિની જેવી બની ગઈ હતી ! ખુલ્લી રીતે તે પોતાના અંતરની વેદના કાઢી આગળ દર્શાવી શકતી નહોતી. હૃદયમાં તે હૃદયમાં તે આકાશ પાતાળની ચિંતા કર્યા કરતી હતી. તેની વેદનાતું વર્ણન નિર્જીવ લેખિનીથી થઈ શકે તેમ નથી.

મુઠાકર હજી સૂંધી છોટાલાલના ઘરનો ત્યાગ કરી શક્યો નહોતો. તે માસ્તર મહાશયની સાથે છોટાલાલને ઘેર રહ્યો હતો. એ દિવસમાં પુના છોડી ચાલ્યા જવાનો પ્રથમ તેનો વિચાર હોવા

જતાં લગભગ એક અઠવાડીઉં પસાર થઈ ગયું હતું. દરરોજ રાત્રે જુગાર ખેલાતો હતો; ઘોડોડની શતોની તેઓ એક ખીજ સાથે ખીટ મારતા હતા; પહેલા બે દિવસે સુધાકર જીત્યો હતો, પછી દરરોજ તેની હાર થતી હતી. પાસે વિશેષ રકમ નહિ હોવાથી તે દેવાના બદલામાં છોટાલાલને હેન્ડનોટો લખી આપતો હતો. ખરી રીતે જોવા જતાં તે વિનાશને માર્ગે ધીમે ધીમે આગળ વધતો હતો.

હરિદાસના ગૂમ થવાથી સુધાકર વિશેષ ચિંતાતુર બન્યો નહિ; વળી એ બનાવથી છોટાલાલ ધણો ખુશી થયો. તે જાણતો હતો કે, હરિદાસ પુનામાં હાજર હોત તો સુધાકરને નીચોવવાનો તેનો હેતુ સફળ થાત નહિ. હરિદાસનું અકાળ મૃત્યુ થયું હોત તો પણ છોટાલાલને બિલકુલ ખેદ થાત નહિ.

સુધાકર પ્રાણુલાલને બંગલે ગયો એટલે પ્રાણુલાલે અધીર-તાથી હરિદાસની ખબર પૂછી. સુધાકરે ઉત્તરમાં કહ્યું, “તેમને માટે ચિંતા કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. એમનો સ્વભાવ હું ધણી સારી રીતે જાણું છું! તેઓ તરંગી છે. ધડીમાં અહીં હોય તો ધડી પછી તરંગને વશ થઈ સેંકડો ગાંધ દૂર ચાલ્યા જાય છે. પોતે ક્યાં જાય છે, ક્યારે પાછા ફરશે એ સંબંધી તેઓ કાંઈને કાંઈ કહેતા નથી.”

સુધાકરના આ ઉત્તરથી પ્રાણુલાલને સંતોષ થયો નહિ. સુધાકરના વિદાય થઈ ગયા પછી કન્યાને પાસે બોલાવી, પોતાની નજીક બેસાડી સ્નેહપૂર્ણ સ્વરે તેણે કહ્યું, “બહેન! હરિદાસ એકાએક ચાલ્યા ગયા હોવાથી તું ધણી દુઃખિત થઈ છે એ હું

સમજી શકી છું. તેમની સાથે ત્હારો વિવાહ થાય એ માટે હું મ્હારાથી બનતી મહેનત કરું છું.”

લીલાની બન્ને આંખોમાં પાણી ભરાઇ આવ્યું. તે અસ્પષ્ટ સ્વરે બોલી, “બાપા—બાપા—”

પ્રાણુલાલનું મનું પણ ભારે થયું. કંપતા કંઠે તેણે કહ્યું, “જો હું હરિદાસ સાથે ત્હારો વિવાહ કરી શક્યો હોત તો મ્હારા હૃદયનો ધણો ભાર હલકો થઇ જત. હું હરિદાસનો ધણો ઋણી છું.”

“બાપા ! તમે કયા ઋણીની વાત કરો છો ?” લીલાએ જીજ્ઞાસાથી પૂછ્યું.

“એ ઋણીની વાત હરિદાસ પોતે પણ બાણતા નથી. કેવળ હું જ બાણ છું. મ્હારા મૃત્યુ પછી તેઓ એ વાત બાણી શકશે. વળી હવે મ્હારું મૃત્યુ થવાને કાંઈ વિશેષ દિવસ લાગે તેમ નથી.”

“બાપા ! તમે આવું અમંગળ શા માટે બોલો છો ?”

પ્રાણુલાલ ધણા સમય સૂધી ચુપ બેસી રહી સ્નેહાતિશયથી કન્યાના માથા તથા બરડા ઉપર હાથ ફેરવવા લાગ્યો. પછી તેણે એકાએક વાતને ફેરવી નાખી કહ્યું, “બહેન ! સુધાકર જ્યારે પહેલ વહેલા આપણે ઘેર આવ્યા ત્યારે છોટાલાલ સારો માણસ નથી એમ કહી તેમને મહેં ચેતાવ્યા હતા એ તું જાણે છે. સારા ગૃહસ્થ માણસોને મીઠું મીઠું બોલી પોતાની જાળમાં ફસાવી, જુગાર રમાડી તેમનું સર્વસ્વ લૂંટી લેવાનો ધંધો છોટાલાલ કરે છે.”

“હા, ખરી વાત છે.” લીલાએ કહ્યું.

“આ પ્રસંગનું પરિણામ પણ એવુંજ આવ્યું છે. સુધાકર હમ્મેશાં છોટાલાલ સાથે જુગાર રમે છે એવી મ્હને ખબર મળી છે. પહેલાં એ દિવસ સુધાકરને જીતાડ્યા પછી દરરોજ છોટાલાલ બદમાશીથી તેમને હરાવે છે. સુધાકર પાસે વિશેષ રકમ નહિ હોવાથી તેઓ દરરોજ દેવાના બદલામાં એ શયતાનને હેન્ડનોટ લખી આપે છે.”

“ત્યારે મારતર મહાશય સુધાકરને સમજાવતા કેમ નથી?”

“બહેન! જુગાર એ ભયંકર બદી છે. એ એક જાતનું જીવલેણ વ્યસન છે. એક વખત એ બદીનો ચેપ લાગ્યા પછી તેમાંથી મુક્ત થવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ છે. મુંબાઈ, પુના અને કલકત્તાની ઘોડોડોની શરતોને પરિણામે કેટલાં કુટુંબો પાયમાલ થઈ ગયાં છે, કેટલા માણસોએ આબરૂ બચાવવા આત્મહત્યાઓ કરી છે એ કેવળ અનુભવીઓ જ જાણે છે. મારતર મહાશયને પણ જુગારનો ચેપ લાગ્યો છે. તેમણે પણ ઘણી રકમ ગૂમારી છે.”

“છોટાલાલ જેવા શયતાન માણસને સખ્ત શિક્ષા થવાની જરૂર છે.”

“હું એ બદમાશને બરાબર ઓળખતો હતો; વળી પારકી પંચાતમાં માથું મારવાની મ્હારી ઇચ્છા નહોતી; છતાં હવે હું ચુપ રહી શકું તેમ નથી. સુધાકર હરિદાસની બહેનના પુત્ર છે. તેમનું અહિત એ હરિદાસનું જ અહિત છે.”

“ત્યારે તમે શું કરશો?” લીલાવતીએ પૂછ્યું.

“છોટાલાલ ને પત્તાંથી રમે છે તેના ઉપર તેણે સૂક્ષ્મ ચિહ્નો કર્યા હોય એવી મહારી દૃઢ માન્યતા છે. એ ચિહ્નો જોઈ તે જાણી શકે છે.”

“એ તો ઘણી લુચ્ચાઈ કહેવાય.” લીલાએ તિરસ્કાર દર્શાવતાં કહ્યું.

“મહારી માન્યતા ખરી છે કે કેમ એ વિષયનો નિશ્ચય કરવા આજે મહે સુધાકર, માસ્તર તથા છોટાલાલને આપણે ત્યાં નિમંત્રણ કર્યું છે. મહારી પાસે પુષ્કળ સંપત્તિ છે એ છોટાલાલ જાણે છે, અને તેથીજ પોતાની સાથે જીગાર રમવા માટે ઘણી વખતે મહેને લલચાવવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો હતો. આજે મહે પોતે જ રમવાની વાત કાઢેલી હોવાથી એ ઘણો ખુશ થયો છે. પત્તાં લઈ સધ્યાકાળે તેઓ આવવાના છે.”

“ક્યાં ! આપણે ઘેર આવવાના છે ?”

“હા, આજે રમત અહીં ચાલવાની છે.”

“બાપા ! એ યદમાશ માણસને અહીં બોલાવ્યો એ તમે ઠીક કર્યું નથી. કદાચ તે કાંઈ નવાજીતી કરી બેસશે.”

“આજ પછી તે કોઈ પણ માણસને પાયમાલ ન કરી શકે એવી વ્યવસ્થા હું કરવાનો છું. તું ધરમાં જા, હું હરિદાસની ખબર મેળવી વિના વિલંબે પાછો આવું છું.”

આમ કહી હરિદાસે ને બંગલો ભાડે લીધો હતો, એ બંગલો પ્રાણલાલ ગયો. બંગલામાં કોઈ તેની નજરે પડ્યું નહિ. બેઠકખાનાનું દાર બહારથી ખુલ્લું બેવામાં આવતાં તે ઉઘાડી નેણે અંદર પ્રવેશ કર્યો. અંદર પ્રવેશ કરતાંજ સ્તંભિત બની

જમ અન્નચખીથી તે બોલી ઉઠ્યો, “ બિહારી ! ”

બિહારી પણ પ્રાણુલાલને જોઈ વિસ્મિત બની ગયો હતો. આવી આકસ્મિક મુલાકાતની કલ્પના સુધ્ધાં તેના મનમાં ઉપજી ન હોતી ! ઘણાં વર્ષ અગાઉ પ્રાણુલાલને તેણે નાશિકમાં જોયો હતો. એ વખતે પ્રાણુલાલ દેખાવડો યુવક હતો; હમણાં વયો-વૃદ્ધિની સાથે તે વૃદ્ધ થયો હતો, શરીર જીર્ણ શીર્ણ થઈ ગયું હતું; પરંતુ બિહારી તેને જોતાની સાથેજ ઓળખી શક્યો. તેણે કહ્યું, “ પ્રાણુલાલભાઈ ! હું બિહારી જ છું. ”

“ હું એમ ધારતો હતો—”

વચ્ચે જ બિહારી બોલી ઉઠ્યો, “ આપ એમ ધારતા હશે અગર તો આપે એમ સાબળ્યું હશે કે, હું કાંઈ સ્થળે છુપાઈ રહ્યો હતો ખરે ? ”

“ હા, મહેં એવી જ વાત સાંભળી હતી. ત્યારે પછી પોલિસ—”

“ પોલિસ મહેને કાંઈ કરી શકી નથી. હજી પણ મહારા નામ ઉપર વોરંટ છે; આમ છતાં હરિદાસભાઈ જાણી શક્યા છે કે, હું નિર્દોષ છું. હવે કદાચ હું પકડાઉં તો પણ મહેને ભય નથી; છતાં આપ મહેને પકડાવવાનો પ્રયત્ન નહિ જ કરો એવું મહારાં ધારવું છે. ”

■ “ મહારે શા માટે તને પકડાવવો જોઈએ ? મહારા તરફથી તહારાં કાંઈ અનિષ્ટ થનાર નથી; એ માટે તું બેફિકર રહે. ”

પછી પ્રાણુલાલે હરિદાસના સમાચાર પૂછ્યા. બિહારીએ ઉત્તરમાં કહ્યું, “ મહેને તેમની કાંઈ ખબર મળી નથી. ”

‘ હું શું ધારે છે ? તેઓ ક્યાં ગયા હશે ? ’

“ હું કાંઈ ધારી શકતો નથી. ”

“ તને કાંઈ કહી ગયા છે ? ”

“ ના ”

આ વખતે એક માણસ હાથમાં ઝેલ લઈ એ દિવાન-ખાનાના દ્વાર પાસે આવી ઉભા રહ્યા. એ મોહનલાલ હતો. મોહનલાલને આટલું બધું આશ્ચર્ય પોતાના જીવનમાં કદાપિ ઉપજ્યું નહોતું. વળી તેને સકારણ આશ્ચર્ય ઉપજ્યું હતું. ગિહારો અહીં હશે એવો વિચાર સ્વપ્નમાં પણ તેને આવ્યા ન હોતા. આમ છતાં ગિહારો કરતાં પ્રાણુલાલને એ સ્થળે ગંદકી તે વિશેષ આશ્ચર્ય પામ્યાં હતો.

પોપ્ટમાફિન તેને જે ફોટોગ્રાફ મળ્યાં હતાં તે પ્રાણુલાલનો જ છે એવી તેનું મંદો ગંતવા જ હરિદાસની ખાત્રી થઈ. ફોટો યુવાવસ્થાનો હતો અને પ્રાણુલાલ હમણાં વૃદ્ધ હતો; છતાં મંદો એક જ હતું.

મોહનલાલને એકાએક પોતાની પાસે ઉપસ્થિત થયેલાં ગંદકી લય તથા વિસ્મયથી ગિહારી દિગ્મૂઢ બની ગયાં તેનું મંદો ઉતરતું ગયું. તેનું શરીર થર થર કંપવા લાગ્યું. મોહનલાલ ખૂનની તપાસ ચલાવે છે એ તે જાણતો હતો. તે પોતાનો પ-તો મેળવી પોતાને કેદ પકડાવવા આવ્યો હશે કે કેમ એ ગિહારી વિચારી શકેલો નહિ.

પ્રાણુલાલે પહેલાં કદાપિ મોહનલાલને જોયાં ન હોતા; આમ છતાં મોહનલાલને ગંદકી ગિહારો લયબીત શ્વા માદ બની

ગયો એ સમજી નહિ શકાયથી તે મંત્રમુગ્ધ બની મોહનલાલના મુખ તરફ જોઈ રહ્યો. તેનાં મોં પણ સફેદ પુણી જેવું થઈ ગયું.

મોહનલાલે એ બંને જણાનો ભાવ જોઈ હસીને કહ્યું,
“હું પ્રેતાત્મા અગર ભૂત નથી; મહારા આ શબ્દો સાચા ન લાગતા હોય તો તમે મહારા દેહને સ્પર્શ કરી જુઓ બિહારી, તું કુળે છે શા માટે ? મહને જોઈ તું જડ જેવો કેમ બની ગયો છે મહને ધણી ક્ષધા લાગી છે હરિદાસભાઈ ક્યાં છે ? હું થાક્યો પાક્યો ઝેશનેથી મીઠો અહીં ચાલ્યો આવું છું. મહા વગેરેની વ્યવસ્થા કરવાને બદલે તું આમ કંપનો કેમ ઉભો રહ્યો છે ? ”

આ શબ્દો સાંભળી બિહારીના જીવમાં જીવ આવ્યો. તેણે કંપતા કંઠે કહ્યું, “તમે એમો, હું હમણાં જ મહા લઈ આવું છું ”

“આ કાણ છે ? ” પ્રાણુલાલ તરફ આંગળી કરી મોહનલાલે પૂછ્યું.

“એમનું નામ પ્રાણુલાલ છે. ”

“પ્રા...ણ...લા...લ ? ”

પ્રાણુલાલે બિહારી તરફ જોઈ કહ્યું, “ભાઈ આવે એટલે તું મહને ખચર પહોંચાડ જે. ”

પછી ઉત્તરની રાહ નહિ જોતાં તે ઝડપથી એ સ્થળેથી ચાલ્યો ગયો. બળપર્વક તેને જતો અટકાવવાની મોહનલાલની એક વખત પ્રયત્ન થઈ હતી, પરંતુ મહાકળે તેણે આત્મસંવરણ કર્યું હતું. બિહારી મહા બતાવવા જતો હતો એવામાં મોહનલાલે તેને કહ્યું,
“ઉભો રહે, થોડું કામ છે. ”

બિહારી લયલીત બની ઉભો રહ્યો. મોહનલાલે પૂછ્યું,
“એ માણસ કોણ હતો ?”

“મહેં તમને કહ્યું તો ખરું કે, એમનું નામ પ્રાણલાલ છે.”

“એ તો મહેં પણ સાંભળ્યું. તેમના સંબંધી તું જે કાંઈ
જાણતો હોય તે મહેંને કહે.”

“હું કાંઈ જાણતો નથી. અહીં રહે છે એટલું જ
જાણું છું.”

મોહનલાલે કહ્યું, “હીક છે, જા, રહ્યા બનાવી લાવ.”

પ્રકરણ ૩૬ જી.

મુધાકરે કરેલો વિચિત્ર ખુલાસો.

બિહારી રહ્યા બનાવવા ચાલ્યો ગયો. મોહનલાલ વિચારમગ્ન
ચિ-તે સિગારેટ સળગાવી ધુમ્રપાન કરવા લાગ્યો. થોડા સમયમાંજ
બિહારી રહ્યા લઇ આવ્યો. પછી રહ્યા પીતાં પીતાં બિહારીને
મોહનલાલે પૂછ્યું, “લરિદાસભાઈ ક્યાં છે ?”

બિહારીએ વિપણુ સ્વરે કહ્યું, “જે દિવસથી તેઓ બહાર
ચાલ્યા ગયા છે. ક્યાં ગયા છે તથા ક્યારે પાછા ફરવાના છે એ
હું જાણતો નથી.”

મોહનલાલે વિશિષ્ટ બની કહ્યું, “અન્યથાની વાત છે !
જતી વખતે તેમણે તને કાંઈ કહ્યું હતું કે ?”

“ફરવા જઈ હું; જલ્દી પાછો આવીશ? એટલું કહી તેઓ ચાલ્યા ગયા છે.” બિહારીએ ઉત્તર આપ્યો, અને ઉમેયું,
“એ દિવસ થઈ જવા છતાં તેમનો કાંઈ પ-તો નથી.”

“તેં તપાસ કરી હતી કે?”

“હું ક્યાં તપાસ કરું?”

“આ પુના શહેર તથા કેમ્પમાં.”

“તપાસને અતે એમ માલુમ પડ્યું છે કે, તેઓ પુનામાં નથી. પ્રાણુલાલ પણ ભાઈની આતમી મેળવવા મારેજ અહીં આવ્યા હતા.”

મોહનલાલે વિશેષ ચિંતાતુર બની કહ્યું, “ઠીક છે.” તે વિશેષ કાંઈ બોલ્યો નહિ. આ વખતે તેના મનમાં ઘણા વિચારો ઉપજતા હતા.

બિહારીને પૂછ પરછ કરતાં મોહનલાલ એમ જાણી શક્યો કે, હરિદાસ પોતાની સાથે વિશેષ કપડાં લતાં અગર બીજો કાંઈ સરસામાન લઈ ગયો નહોતો. આવી સ્થિતિમાં તે પુના છોડી બહારગામ ચાલ્યો જાય એ મોહનલાલને અશક્ય લાગ્યું.

મોહનલાલના મનમાં વળી પાછા પ્રાણુલાલ સંબંધીના વિચારો ઉપજવા લાગ્યા. તેણે વિચાર્યું, “ત્યારે શું ખૂનની રાતે વિમળાને ઘેર જનાર ત્રીજો માણસ આ પ્રાણુલાલ જ હશે કે? પોષ્ટ માર્કેટ મ્હને જે છબી મળી છે તે પ્રાણુલાલની છે એમાં હવે કાંઈ સંદેહ જેવું નથી. આ પ્રાણુલાલે જ એ રાત્રે વિમળા તથા રામદાસ શેઠનું ખૂન કર્યું હશે કે? જે માણસ એક ખૂન કરી શકે તે બીજું ન કરી શકે કે? ત્યારે પ્રાણુલાલે આ પુનામાં

હરિદાસનું પણ ખૂન કર્યું હશે કે? આ સંસારમાં અસંભવ જેવું કંઈ નથી.”

આવા વિચારથી મોહનલાલ અધીર બની ગયો. થોડા સમય સૂધી ચુપ બેસી રહ્યા પછી એકાએક કંઈ યાદ આવતાં તેણે બિહારીને પૂછ્યું, “પ્રાણલાલ સાથે હરિદાસ ભાઈની ઓળખાણ કેટલા દિવસથી થઈ છે?”

આ પ્રશ્નનો પ્રથમ તો બિહારી કંઈ ઉત્તર આપી શક્યો નહિ. પ્રાણલાલની કોઈ વાત કહેવા જતાં નાશિકમાં રામદાસ શેડે ધણાં વર્ષ પૂર્વે જે ગુપ્ત વિવાહ કર્યો હતો એ વિવાહની વાત કહેવી પડે તેમ હતું. પોતાના દેહમાં જીવનનું અસ્તિત્વ હોય ત્યાં સૂધી શેડેની એ છુપી વાત કોઈને નહિ કહેવાનો બિહારીએ પોતાના મન સાથે દૃઢ સંકલ્પ કર્યો હતો. બિહારીને વિચારમાં પડી ગયેલો જોઈ મોહનલાલે પૂછ્યું, “તેમની બંનેની ઓળખાણ આ પુનામાં થઈ છે કે?”

“કદાચ એમ પણ હોય.” બિહારીએ ઉડતો ઉત્તર આપ્યો.

મોહનલાલે બિહારીના મુખ તરફ તીવ્ર દષ્ટિથી જોઈ કહ્યું, “બહારી પાસે તું બોટું બોલીશ નહિ, સાચું કહે જોઈએ કે, તું એ પ્રાણલાલને કેટલા દિવસથી ઓળખે છે?”

બિહારીએ બચબીન ભાવથી કહ્યું, “મહેં આજે એમને પહેલી વખત જોયા છે.”

મોહનલાલે કિંચિત્ કોઈ સૂચક સ્વરે કહ્યું, “ત્યારે યાદ રાખવું જોઈએ કે, હું કંઈ ધાસ ખાતો નથી. તમારી બંનેની વચ્ચે જે વાત થતી હતી એ ઉપરથી આ તમારી પહેલી મુલા-

કાત હોય એમ લાગતું નથી. તું ખરી હકાકત કહે.”

“ મહેં તમને ખરી જ હકાકત કહી છે.”

“ હીક છે, જે બે ખૂન થયાં છે એ બન્ને ખૂનની હું તપાસ કરું છું એ વાત તું જાણે છે ? ”

“ મહોટા લોકની મહોટી વાતોમા મહારે એટલા બધા હિંડા ઉતરવાની શી જરૂર ? ”

“ ખૂન થયું એ રાતે તું અને રામદાસ શેઠ વિમળાની પાસે ગયા હતા એ વાત પણ હું જાણુ છું.”

બિહારીનું મોઢો ઉતરી ગયું. તેનું સર્વાંગ પસીનાથી ભીંજાઈ ગયું. તેની સ્થિતિ સમજી જઈ મોહનલાલે ગંભીર ભાવથી કહ્યું, “ ત્યારે બીવાની જરૂર નથી. તહેં ખૂન નથી કર્યું એ હું જાણી શક્યો છું. છતાં તું મહારી પાસે જૂઠું ન બોલ. ત્યારી સાથે ગ્રાણલાલની આ પહેલી મુલાકાત નથી એ હું સ્પષ્ટ સમજી શક્યો છું.”

“ મહે તમને ખરી હકાકત કહી છે.”

આ વખતે પોતાના ખીરસામાથી પેલી છબી બહાર કાઢી મોહનલાલે બિહારીને પૂછ્યું, “ જે જોઈએ, આ છબી કોની છે ? આ માણસને તું ઓળખી શકે છે ? ”

બિહારીનું આખું શરીર કંપી ઉઠ્યું. અસ્પષ્ટ સ્વરે તેણે કહ્યું, “ તમે.....”

બિહારી પોતાનું વાક્ય સંપૂર્ણ ઉચ્ચારી શક્યો નહિ. મોહનલાલે ઝડપથી તેની નજીક જઈ તેને પકડી લીધો; નહિ તો તે જમીન ઉપર પછડાત અને તેને ધણુ વાગત. મોહનલાલ સમજી

શક્યો કે, બિહારીને મુચ્છાં આવી છે.

મોહનલાલ બિહારીનું મ્હોં જોઇ ભયભીત બની ગયા. બિહારીનું શરીર એટલું બધું દુર્બળ થઇ ગયું હતું કે, આવી મુચ્છાંને પ્રસંગે તેનું હૃદય બંધ પડી જવાનો સંપૂર્ણ સંભવ હતો. તેને મૃત્યુ મુખમાં જોઇ મોહનલાલે ઝડપથી નોકરને બોલાવ્યો. એક ઘાટી વિના વિલંબે આવી પહોંચ્યો. મોહનલાલે તેને પાણી લઇ આવવાની આજ્ઞા કરી.

પ્રાણલાલની છપ્પી જોવામાં આવતા બિહારીની આવી શોચનીય સ્થિતિ થઇ જવાનું કારણ મોહનલાલ કળી શક્યો નહિ. ભેદનું કોકડું વિશેષ ગુન્યવાતું હોય એમજ તેને લાગ્યું.

ઘાટી પાણી લઇ આવ્યો એટલે મોહનલાલ બિહારીના મ્હોં ઉપર એ ઠંડું પાણી છાંટવા લાગ્યો. થોડા વખત પછી આંખો ઉઘાડી વ્યાકુળ ભાવથી બિહારી આસપાસ જોવા લાગ્યો. એ વખતે તેને વિરક્ત કરવાનું બ્યાજખી નહિ લાગવાથી મોહનલાલે કહ્યું, “હમણા તુ સૂઇ રહે. હું હરિદાસ ભાઈની તપાસ કરવા જઈ છું.”

બિહારી કાંઈ બોલ્યો નહિ. તે ઝડપથી એ બંગલાની બહાર નીકળી પડ્યો.

વિચારોની વિશેષતાથી મોહનલાલનું ચિત્ત અસ્થિર બની ગયું હતું. તેણે વિચાર્યું, “તપાસનું કામ હાથમાં લઇ મ્હોં વિના કારણ ઉપાધિ જોરી લીધી છે. પારકાને માટે મ્હારે શા સાર આટલું બધું કષ્ટ વેઠવું જોઈએ? હું તપાસના કામમાં જેમ જેમ વિશેષ ઉડો ઉતરતો જઈ છું તેમ તેમ ભેદનું કોકડું વિશેષ

ગુંચવાય છે. એ બેદનો પદો ખુલે એમ મહને લાગતું નથી. પોષ્ટ માર્કિત મહને જે છખી મળી છે એ પ્રાણુલાલની છે એમાં સહજ પણ સંદેહ નથી. પ્રાણુલાલને બિહારી સાથે પૂર્વ પરિચિત માણસની માફક વાતચિત કરતાં આજે મહેં જોયો છે. આમ છતાં પ્રાણુલાલની છખી જોઇ બિહારી મુચ્છિત કેમ બની ગયો ? હું એમાનો કાંઈ ભેદ સમજી શકતો નથી. ” ગમે તેમ હો, હમણાં એ બધા વિચારો પડતા મૂકી મહારે હરિદાસની તપાસ કરવી જોઇએ. તેની સ્થિતિ પણ તેના પિતા જેવી નહિ થઇ હોય એની ખાત્રી શી ? રામદાસ શેઠનું ખૂન કરવા છતાં ખૂનીનો ક્રોધાગ્નિ શાન્ત થયો નહિ હોય તેથીજ તેણે શેઠના-પોતાના શત્રુના એકના એક પુત્રનું ખૂન કર્યું હોય એ બનવા જેવું છે. ”

મોહનલાલનો હરિદાસ ઉપર આંતરિક રોષ હતો. થોડા વખત પછી તે પાછો પોતાના મન સાથે બોલી ઉઠ્યો, “ ના-ના, એમ કાંઈ પણ રીતે બને નહિ. કાંઈ ખાસ કારણને લીધે હરિદાસ અમુક સ્થળે ગયેલો હોવો જોઇએ. ”

મિત્રના બચકર અમંગળની આશંકાને વિશેષ સમય સૂધી મોહનલાલ પોતાના મનમાં સ્થાન આપી શક્યો નહિ. તે ઝડપથી ચાલવા લાગ્યો.

શું કરવું અને ક્યાં જવું એ સંબંધીનો કાંઈ નિશ્ચય તે ધણા સમય સૂધી કરી શક્યો નહિ. પછી કાંઈ નિશ્ચય કરી તે ટેલિફોન ઓફિસે ગયો. મુખ્યાલ જે ત્રણ સ્થળે ટેલિફોન કરી જોતાં હરિદાસ મુખ્યાલમાં નથી એવાજ આશયના ઉત્તર તેને મળ્યા.

નિરાશ હૃદયે અને ચિંતાતુર ચિન્તે મોહનલાલ સ્ટેશન તરફ જવા લાગ્યો. હરિદાસનું પણ ખૂન થયું હશે એવા વિચારથી તે પોતાના અંતરમાં અસહ્ય વેદના અનુભવવા લાગ્યો. પોતે ક્યાં જતો હતો એ તરફ તેનું લક્ષ્ય નહોતું. એવામાં એક સ્થળે તે એકાએક ચમકી ઉઠી ઉભો રહ્યો. ખીજા કાઠએ જે આ વખતે તેને જોયો હોત તો તે ખરાબર પથરના પુતળા જેવોજ જણાત. મંત્રમુગ્ધ બની જઈ તે રસ્તાતી રહ્યો એક બંગલાની બારી તરફ જોઈ રહ્યો હતો.

એ બારીમાં એક બાળિકા ઉભી રહી હતી. મોહનલાલ પોતાના તરફ જોઈ રહ્યો છે એવું એ બાળિકાને જ્ઞાન નહોતું. મોહનલાલ પણ જગતને જાણે કે ભૂલી ગયો હતો. એવામાં પાછળથી કાઠએ તેના ખભા ઉપર હાથ મૂકી કહ્યું; “મોહનલાલભાઈ! તમે અહીં ક્યાંથી?”

પેલા બંગલાની બારીમાં ઉભેલી બાળિકાને જોઈ મોહનલાલ સંકારણુ વિસ્મિત બની ગયો હતો. બંગલો દુર તથા બારી ઘણી ઉંચી હોવાથી એ બાળિકાની ઉમ્મરની કલ્પના કરી શકાય તેમ નહોતું. દુરથી તે બાળિકા છે કે પ્રાંત એ પણ સમજી શકાય તેમ નહોતું. આ તો વિમળા છે! ત્યારે શું વિમળાનું ખૂન નથી થયું?!

વિમળાની છબી પણ મોહનલાલના ખીરસામાં જ હતી. વિમળાનું મુખ તેના હૃદયગંટ ઉપર અંકિત થઈ ચુક્યું હતું. બારીમાં જે મુખ જેવામાં આવ્યું તે વિમળાનું જ છે એમ મોહનલાલને લાગ્યું.

એકાએક પાછળથી કાંઈએ પોતાના ખભા ઉપર હાથ મૂક્યો. એટલે મોહનલાલે ચમકીને પાછળ જોયું. એ વખતે સુધાકર તેની નજરે પડ્યો.

સુધાકરે કહ્યું, “એકાએક દષ્ટિથી પેલી ખારીમાં શું જોતા હતા?”

“કાંઈ નહિ.” અસ્વસ્થ ચિત્તે, લજ્જિત ભાવથી મોહનલાલે ઉત્તર આપ્યો.

આ વખતે પેલી બાળિકાની દષ્ટિ તેમના તરફ આકર્ષાવાથી તે ખારી પાસેથી ખસી બંગલામાં અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

સુધાકરે સરળ ભાવથી હસીને કહ્યું, “વાહ! તમે પણ સુંદરતાના ઉપાસક હો એમ લાગે છે; પરંતુ સાવધાન! એ તરફ વેહ નજર કરશો નહિ. એ ફૂલ વેચાઈ ગયું છે. હવે જવાબે એ વાત. અહીં મામાની તપાસ કરવા આવ્યા છો કે?”

પ્રથમ તો મોહનલાલ થોડો મભરાઈ ગયો હતો; છતાં તેણે આત્મસંવરણ કર્યું હતું. તેણે કહ્યું, “હા, હું હરિદાસ ભાઈને મળવા આવ્યો છું; નહિ તો કામકાજ છોડી મહારે શા માટે અહીં આવવું જોઈએ?”

“મામા તો એકાએક ગૂમ થઈ ગયા છે.”

“ક્યાં ગયા છે?”

“હજી મામાના સ્વભાવની તમને પૂરતી માહિતી હોય એમ લાગતું નથી. કાંઈ પણ કાર્ય તેઓ અગાઉથી ખબર આપીને કરતા નથી. તેઓ અહીંથી મહને ઘેર લઈ જવા આવ્યા હતા; આમ છતાં એકાએક ક્યાં ગૂમ થઈ ગયા એ સમજી

શકાતું નથી. મ્હારી ધારણા એવી છે કે, તેઓ મુંબાઈ ગયેલા હોવા નોંધાએ.”

“કાંઈને કાંઈ કહ્યા સિવાય મુંબાઈ જવાતું કારણ ?”

સુધાકરે કહ્યું, “મામાને તમે ઓળખતા નથી. તેઓ હાર્ત અલરશીદ જેવા છે. તેમનાં સઘળાં કાર્ય કાલ્પમય છે. તેમનો વિવાહ પણ એવીજ રીતે થશે કે ?”

વાત કરતા કરતા તેઓ રસ્તે ચાલ્યા જતા હતા. સુધાકરનો પ્રશ્ન સાંભળી મોહનલાલ સ્તંભિત ભાવથી ઉભો રહ્યો. સુધાકરના મ્હોં તરફ નોંધ તેણે કહ્યું, “ભાઈ તમે કોના વિવાહની વાત કરો છો ?”

“હું મ્હારા મામા હરિદાસના વિવાહની વાત કરું છું.” સુધાકરે કહ્યું.

“આજે હું આ નવી વાત સાંભળું છું કયા સ્થળે વિવાહ નક્કી થયો છે ?”

“અરે વિવાહ નક્કી થઈ ગયો છે એટલુંજ નહિ પરંતુ મામા છુપી રીતે એ સંબંધીની ખટપટ કરે છે.”

“પરંતુ વિવાહ ક્યાં થવાનો છે ?” ઉત્સુકતાથી મોહનલાલે પૂછ્યું.

“અહીં જ થવાનો છે.” સુધાકરે ઉત્તર આપ્યો.

“કોની સાથે ?”

“એ વાત કોઈ જાણતું નથી. મામાએ એ સંબંધી કાંઈને કાંઈ કહ્યું નથી. બધી ખટપટ છુપી રીતે ચાલે છે. મામા એટલા માટેજ છુપી રીતે મુંબાઈ ગયા છે.”

“એ વાત છુપાવવાની કાંઈ જરૂર ?”

“એજ કે, જેની સાથે વિવાહ કરવા તેઓ પાગલ બની ગયા છે એ કુળગૌરવમાં તેમને થોડ્ય થઇ પડે એવી આણિકા નથી. હું રૂપગુણની વાત કરતો નથી. આણિકા ધણી રૂપવતી તથા ગુણવતી છે એ વાત હું મુક્ત કંઠે કબૂલ કરું છું; છતાં કુળગૌરવના નિમિત્તથી કોઇ સચું સંબંધી વિવાહમાં હરકત કરે નહિ તેથી જ મામા છુપી રીતે સુભદ્રા હરણ કરવા ઇચ્છે છે.”

“તેઓ મુંબાઇ શા માટે ગયા છે ?”

“ધણું કરીને દાદી (હરિદાસની માતા)ને રાજી કરવા.”

“તેઓ રાજી થશે ખરાં કે ?”

“નહિ રાજી થાય તો મામા ક્યાં કોઇનું સાંભળે એવા છે ?”

“હીક છે, જે આણિકા સાથે વિવાહ થવાનો છે તેનું નામ શું છે ?”

સુધાકરે ધણા ધીમા અવાજે કહ્યું, “એ વાત તમે કોઇને કહેશો નહિ. નહિ તો મ્હારું મ્હોં પણ નહિ જીએ.”

“મ્હારે શા માટે એ વાત કોઇને કહેવી જોઇએ ?”

“મ્હોં બધી પાકે પાચે આતમી મેળવી છે.”

“ત્યારે કઇ આણિકા સાથે વિવાહ થનાર છે તે કહેતા કેમ નથી ?”

“હમણાં સ્હામેના બંગલાની બારીમા જે આણિકાને ઉભી રહેલી તમે જોઇ છે તેજ થોડા વખતમાં મ્હારી મામી થનાર છે.”

મોહનલાલ ચમકી ઉઠ્યો. તેનો જાવ જોઇ સુધાકર વિસ્મિત અને ભયભીત બની ગયો તેણે કહ્યું, “કેમ, તમને શું થયું છે ?”

મહારી વાત સાંભળી તમે દિગ્મુદ કેમ બની ગયા છો ? જે બાળિકાને થોડા વખત પૂર્વે તમે જોઇ છે તેની સાથેજ મામાનો છુપી રીતે વિવાહ થનાર છે એમ હું ખાત્રીપૂર્વક જાણી શક્યો છું. ”

આ વખતે મોહનલાલની જે સ્થિતિ થઇ તેનું વર્ણન અમારાથી થઈ શકે તેમ નથી; આમ છતાં તે હમ્મેશાં સહેલાઈથી આત્મસંયમ કરી શકતો હતો. આ પ્રસંગે પણ વિના વિલંબે મન ઉપર કાબુ મેળવી સુપકીદીથી તે ઉભો રહ્યો.

સુધાકરે કહ્યું, “ તમે મામાના અંગત મિત્ર હોવાથી જ આ વાત મહેં તમને કહી છે. બીજાં કોઇ દેવે તો કદાપિ કહેત નહિ. ”

મોહનલાલે કહ્યું, “ આ વાત મહારે મુખે કોઇ જાણી શકશે નહિ એ માટે તમે નિશ્ચિંત રહેજો. ” પછી પોતાના મન સાથે કાંઈ વિચાર કરી તે બોલ્યો, “ તમારું કહેવું ખરું છે. એ બાળિકા ધણી રૂપવતી છે; આમ છતાં મહત્તે તેની ઉમ્મર જાણી મહોત્રી જાણાય છે કેટલી ઉમ્મર હશે ? ”

સુધાકરે હસીને કહ્યું, “ એની ઉમ્મર પંદર વર્ષની અંદર છે. ”

મોહનલાલે મહાકળે અંતરનો નિશ્વાસ દબાવ્યો. તેણે વિચાર્યું, “ હવે મહારી ખાત્રી થઇ કે, એ વિમળા નથી. મળતા ચહેરાની મોહકાણથી મહેં કેવી ગંભીર બૂઝ કરી હતી ? ! ” આમ વિચારી તેણે સુધાકરને પૂછ્યું, “ એ કોની કન્યા છે ? ”

“ પ્રાણલાલની, ”

“બ્રાણલાલની ?” આ શબ્દ કંવા પ્રશ્ન મોહનલાલે એવી રીતે ઉચ્ચાર્યો કે, સુધાકર સ્તાંભિત બની જઈ તેના જુખ તરફ જોઈ રહ્યો. મોહનલાલનું કાતરીઈ જેવું થઈ ગયું તેણે મૃદુસ્વરે કહ્યું, “રેલ્વેની મુસાફરીથી તમે થાકી ગયા હો એમ લાગે છે. મુકામ ઉપર જઈ થોડો વખત આરામ લ્યો.”

“ચાલો, આપણે વાત કરતા કરતા જઈએ.”

પાંચું કદાચ મોહનલાલનું ચિત્ત ચરફી જશે ધારી સુધાકર સાથે જવા લાગ્યો. તેની ચુપકાઈથી થોડે દુર ગયા પછી મોહનલાલે પૂછ્યું, “એ બ્રાણલાલ અહીં શું કરે છે ?”

“મહારા સાંભળવા પ્રમાણે એમની પાસે સારી મિલકત છે. તેમણે ધણાંખરાં વર્ષ દક્ષિણમાં જ પસાર કર્યા છે, પહેલાં તેઓ કંટ્રાક્ટરનું કામ કરતા હતા એમ મહેં સાંભળ્યું છે. મહારાં અહીં આવ્યા પછી તેમની સાથે મહારી ઓળખાણ થઈ છે. ધણા સજ્જન પુરૂષ છે.”

“પેલી છોકરી એમની જ છે કે ?”

“હા.”

“છોકરીની મા હયાત છે ?”

“ના, ધણાં વર્ષથી બ્રાણલાલનાં પત્નીનો પરલોકવાસ થયો છે. છોકરીને પણ તેની માતાનું કાંઈ સ્મરણ નથી.”

“અહીં કેટલા વખતથી રહે છે ?”

“ધણા વખતથી રહેતા હોય. એમ લાગે છે.”

“મુખ્યાઈ આવતા જતા નથી કે ?”

“આ પ્રશ્નનો ઉત્તર હું કેવી રીતે આપી શકું ? કદાચ

વચ્ચે વચ્ચે મુખાઈ જઈને પણ રહેતા હશે. તમે આ સધળી હકીકત કેમ પૂછો છો ?”

“પ્રાણુલાલ નામના એક માણસ સાથે મુખાઈમાં મહારી ઓળખાણ થઈ હતી.”

“ત્યારે તેઓ આજ હશે.”

“હરિદાસભાઈ સાથે પ્રાણુલાલની પ્રથમથી ઓળખાણ હતી કે ?”

“મહને તો એમજ લાગે છે. ખરાબર, હવે વાત યાદ આવી. પહેલે દિવસે મામા મહને શોધતા શોધતા પ્રાણુલાલને ખંગલે આવ્યા હતા. એ વખતે તેમની વચ્ચે થયેલી વાતચિત ઉપરથી તેઓ એક બીજાને અગાઉથી ઓળખતા હોય એમજ લાગતું હતું. લીલાવતીને પણ મામા પિછાનતા હતા. ઘણા દિવસના પરિચયને પરિણામે જ વિશ્વવિજયી પ્રેમ દેવતાની જ્યોતિ લીલાવતી તથા મામાના મનમાં જગત થઈ હશે.”

“હીક છે, હું પણ આવતી કાલે પ્રાણુલાલને મળીશ.”

એવામાં ઝેશન તરફથી છોટાલાલ તેમની નજીક આવ્યો તથા મોહનલાલ તરફ જોઈ તેણે સુધાકરને પૂછ્યું, “આ ગૃહસ્થ કોણ છે ?”

“મહારા અંગત રનેહી છે” સુધાકરે ટૂંકા ઉત્તર આપ્યો.

“તેમની સાથે નવી ઓળખાણ થવાથી હું ઘણા પ્રસન્ન થયો છું.” આમ કહી મોહનલાલ તરફ જોઈ તેણે ઉમેર્યું, “આપને ઘોડદોડની શર્તનો અગર તો બાજુ ખેલવાનો શોખ છે કે ?”

બનતા બનાવો જોઈ મોહનલાલ સમજી શક્યો હતો કે, વિમળા તથા રામદાસ શેઠનાં બુનનો પ-તો પુના સિવાય બીજા કોઈ દેકાણે લાગવાનો સંભવ નહોતો. વળી એ પ-તો આ બધા બેંદી માણસો સાથે સંબંધ રાખવાથી જ લાગશે એમ તેણે ધારી લીધું હતું તેથી તેણે કહ્યું, “એવી કોઈ પણ રમત ગમત નથી કેજે મહેને નહિ આવડતી હોય.”

“હીક છે, આપ કેવા ચાલાક બેલાડી છો એ કાલે આપણે રમીશું ત્યારે જણાશે.” છોટાલાલે કહ્યું.

“જરૂર.” મોહનલાલે કહ્યું.

આ દૂંડા ઉત્તરથી સતોષ નહિ થવાથી છોટાલાલે સુધાકરને પૂછ્યું, “પ્રાણુલાલને ત્યાં નિમંત્રણ સાચવવા ક્યારે આવશે ?”

“બરાબર સંધ્યાકાળે.”

“વિલંબ ન કરશો. હમણાં ક્યાં જાઓ છો ?”

આ અમારા રનેહીને મામાના બંગલા સૂધી પહોંચાડવા જઈ છું.

“હીક, હું પણ થોડું કામ છે તે પતાવી પ્રાણુલાલને ત્યાં આવું છું.”

આમ કહી છોટાલાલ ચાલ્યો. મોહનલાલે પૂછ્યું, “સુધાકર ! એ ગૃહસ્થ કેણુ છે ?”

“ધણા સર્જન પુરુષ છે. એમનું નામ છોટાલાલ છે. ધણા કાળથી તેઓ પુનામાં જ રહે છે.”

“એમ કે ?”

મોહનલાલ વિશેષ કાંઈ બોલ્યો નહિ. તેણે પોતાના મન સાથે કહ્યું, “આ પુના નગરમાં સધળા સર્જન પુરુષો રહેતા હોય એમજ લાગે છે !”

પ્રકરણ ૩૭ જી.

—•—

ઝપાઝપી

મોહનલાલને યથા સ્થળે પહોંચારી સુધાકર પ્રાણુલાલના બગલા તરફ જવા લાગ્યો. એ વખતે સંધ્યા થઈ હતી. સુધાકર વિના વિલંબે હચિછત સ્થળે જઈ પહોંચ્યો.

થોડા વખત વીતી ગયા પછી છોટાલાલ પણ ગળદે લઈ ઉપસ્થિત થયો. વિના વિલંબે માસ્તર મહાશય પણ હાજર થયા.

કેટલીક આડી અવળી વાતચિત ચાલ્યા પછી રમતની શુરુઆત થઈ. રાતના લગભગ અગીઆર વાગ્યા સુધી રમત ચાલી. 'રસાઈ તૈયાર થઈ ગઈ છે.' એમ લીલાએ વારવાર કહેવડાવ્યા છતાં તેની એ વાત તરફ કોઈએ ધ્યાન આપ્યું નહિ. રમતની મતનાથી સદુ જાણે કે જ્ઞાનશય અતી ગયા હતા.

રમતને અંતે પ્રાણુલાલ, સુધાકર અને માસ્તર મહાશય બધી જગરી રકમ હારી ગયા હતા તથા છોટાલાલ એ ત્રણે જણાની રકમ જીતી ગયો હતો.

પ્રાણુલાલે હાવકા મુખે કહ્યું, "આજે આપણે ત્રણે જણા હારી ગયા છીએ, એકલા છોટાલાલભાઈ અધી રકમ જીતી ગયા છે. હમ્મેસા એમનું ભાગ્ય તપતુંજ હોય છે."

છોટાલાલે કુદિલા મિશ્રિત તારવ કરી કહ્યું, "આજે જગરી જીત થઈ છે તો કાલે તમારી સદુની જીત થશે. તસીઅનું સફર હમ્મેસા ફરતુંજ રહે છે."

પ્રાણુલાલે વિશેષ ગંભીર ભાવથી કહ્યું, “તમારી સાથે રમી જે કોઈ જીતવાની આશા રાખે તો એ ધમાકામાં પાગલ બરવા જેવું છે.”

છોટાલાલનું મોં લાલચોળ બની ગયું. તેણે કહ્યું, “પ્રાણુલાલભાઈ! તમે શું કહો છો એ હું સમજી શકતો નથી.”

“ના સમજી શકતા હો તો હું સાફ સમજાવું છું. મહારૂ કહેવું છે કે, જે કોઈ તમારા ગંજીયાથી તમારી સાથે જે જીત પર્યાંત રમે તો પણ કદાપિ જીતી શકે તેમ નથી.” પ્રાણુલાલે પ્રથમના જેવા ભાવથી કહ્યું.

છોટાલાલ આ વાક્યો સાંભળી બિહુલ વિચિત્ર થયો નહિ. માસ્તર મહાશય અને મુધાકર વિચિત્ર દ્રષ્ટિથી પ્રાણુલાલના મુખ તરફ જોઈ રહ્યા.

છોટાલાલે પણ અતિશય ગંભીર ભાવ ધારણ કરી કહ્યું, “તમે શું કહો છો એ મહારાથી સમજાતું નથી.”

“ડીક છે, તમે મુધાકરભાઈ તથા માસ્તર મહાશય પાસેથી ધણી મોટી રકમની હેન્ડનોટ લખાવી છે; ખરુંતે /” પ્રાણુલાલે મૂળ વાત ઉપર જતાં કહ્યું.

“એ વાત સાથે તમારો શો સંબંધ છે?” કિંચિત્ શેષ મિશ્રિત સ્વરે છોટાલાલે પૂછ્યું.

“શો સંબંધ છે એ વિના વિલંબે તમે સમજી શકશો. આજે મહં પણ તમને એક હેન્ડનોટ લખી આપી છે. કૃપા કરી એ હેન્ડનોટ હમણાજ ફાડી નાખો.” છોટાલાલે કહ્યું.

પ્રાણુલાલના આ શબ્દો સાંભળી સહુ વિચિત્ર બની ગયા.

છોટાલાલે ક્રોધની વિશેષતાથી એકજ કૂદકે ઉઠી ઉભા થઇ કહ્યું,
“ જો તમે મહારી સાથે મશ્કરી કરતા હો તો આવી મશ્કરી
મહને બિલકુલ પસંદ નથી. ”

પ્રાણુલાલે કહ્યું, “ આ મશ્કરી નથી. હું ખરું કહું છું.
તમે આ ગંજીફાનાં પત્તાં ઉપર ચિહ્ન કરી રાખ્યાં છે. ”

“ ખોટી વાત છે ! ” છોટાલાલ બરાડી ઉઠ્યો.

“ ના-ના, તદ્દન સાચી વાત છે. ” વિશેષ દૃઢતાથી
પ્રાણુલાલે કહ્યું.

“ બરાબર, હું સમજ્યો; તમે મહને મહારી વ્યાખ્યાની
લેણી રકમ આપવા ઇચ્છતા નથી, ખરુંને ? ”

પ્રાણુલાલે પોતાના હાથમાંનો ગંજીફા માસ્તર મહાશયના
હાથમાં આપતાં કહ્યું, “ માસ્તર મહાશય અતે સુધાકરભાઈ !
આ પત્તાં ઉપર ચિહ્ન કરેલાં છે કે નહિ એ તમે તમારી નજરેજ
જોઇ લ્યો. ”

“ તદ્દન ખોટી વાત છે. પ્રાણુલાલે લુચ્ચાઇથી ગંજીફા
બદલી નાખ્યો હોય એમજ મહને લાગે છે. ” છોટાલાલે ચોર
કાટવાલને દંડે એવો પ્રયત્ન કર્યો.

પ્રાણુલાલ ઉઠી ઉભો થયો. પછી ધણી ગંભીર ભાવથી
તેણે કહ્યું, “ હું તમને એક દિવસની મુદત આપું છું. આ
એક દિવસમાં તમે સઘળા હેન્ડ નોટો પરત આપી પુના શહેર
નહિ છોડી જાઓ તો બીજેજ દિવસે જુગારી તરીકે તમને
પકડવામાં આવશે. ”

છોટાલાલ ક્રોધાંધ બની ગયો હતો. ક્ષણ માત્રમાંજ તેણે

પ્રાણુલાલના મુખ ઉપર જોરથી એક મુક્કી લગાવી દીધી. શરીરનું સમતોલપણું સાચવી નહિ શકાવાથી પ્રાણુલાલ જમીન ઉપર પટકાઇ પડ્યો; પરંતુ બીજી જ ક્ષણે સુધાકર સિંહબળથી છોટાલાલ ઉપર તૂટી પડ્યો, તેણે એ શયતાનનું ગળું પકડી જોરથી તેને ધકકે મારી ધરાશાયી કર્યો. એ વખતે છોટાલાલના માથામાં ગંભીર આઘાત થવાથી માથું ફાટી પ્રાણ વેગથી ગરમ લોહી વહી જવા લાગ્યું.

છંછેડાયલા જંગલી પશુની માફક તે ઉઠી ઉભો થયો. ભયંકર દષ્ટિથી તે અતિસ્પર્ધીએ તરફ જોવા લાગ્યો. તેની બન્ને આંખોમાંથી જાણે કે સળગતા અગારા ઝરતા હતા. ક્રોધની વિશેષતાથી તેના મુખે એવો ભવાવહ ભાવ ધારણ કર્યો હતો કે તે તરફ જોતાં પ્રાણ કંપી ઉઠતો હતો ! ચુપકાદીથી તે માથામાંથી નીકળતું લોહી લુછવા લાગ્યો.

પ્રાણુલાલ માથે હાથ દબાવી બેઠો હતો. સુધાકરે તેની પાસે જઈ પૂછ્યું, “ બહુ વાગ્યું છે કે ? ”

પ્રાણુલાલે કહ્યું, “ ના, બહુ વાગ્યું નથી. આવો એક ભયંકર બદમાશ દુનિયામાંથી દૂર થાય એજ ઉત્તમ છે. ”

હાય ! ભાગ્યચક્રનો અકળ ગતિને કોણ કળી શકે છે ? લલાટના અદ્ભુત લેખને કોણ ઉકેલી શકે છે ? ભવિષ્યમાં ભગવાને પ્રાણુલાલના ભાગ્યમાં શું નિર્માણ કર્યું હતું એ તે જાણતો ન હોતો.

કલહે ધીમે ધીમે વિશેષ બીપણું રૂપ ધારણ કર્યું. આ વખતે ક્રોધએ પાછળથી છોટાલાલને હાંક મારી. છોટાલાલે ભયભીત

અને વિરિમન લાવથી ચારે તરફ જોયું. તે ત્યાંથી ખસવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો એવામાં પ્રાણુલાલે તેનો હાથ પકડ્યો.

છોટાલાલે અત્યંત દોષદર્શક લાવથી કહ્યું, “કયી હિમ્મતથી તુ મહારો હાથ પકડે છે?”

“શા માટે ન પકડું? ત્હારી કુચાર્ધ હવે કાંઈ અગાણી રહી નથી.”

આ વખતે સુધાકર અને માસ્તર પ્રાણુલાલને નજીકના ઓરડામાં ખેંચી ગયા. છોટાલાલ પણ જલ્દી છટકી ગયો. આ બનાવનું પરિણામ કયા જઠને અટકશે એ દ્રાર્પ કદાપી શક્યું નહિ.

—○—

પ્રકરણ ૩૮ મું.

—:○:—

હરિદાસના ખૂનની ખબર

હરિદાસની સાથે જે નોકર હમ્મેશાં રહેતો હતો તે ખીજે દિવસે હાંફતો હાંફતો હરિદાસને અંગલે આવી પહોંચ્યો.

એ વખતે મોહનલાલ એકાંતમાં એસી અનેકવિધ તર્ક વિતર્ક કરતો હતો. પુનામાં આવ્યા પછી ખૂનનું રહસ્ય વિશેષ ગુંચવાયલું તેને જણાયું હતું.

હરિદાસ ગૃમ થઈ ગયો હતો. સુધાકર, બિહારી, પ્રાણુલાલ, છોટાલાલ વગેરે માણસો સાથેની વાતચિતથી મોહનલાલનો ગુંચવાયો વધી ગયો હતો. હરિદાસને મળ્યા સિવાય પુના નહિ છોડવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો.

નોકરને હાંકતો હાંકતો પોતાની પાસે આવેલો જોઈ આશ્ચર્ય પામી મોહનલાલે પૂછ્યું, “શું થયું છે?”

નોકરે અસ્પષ્ટ સ્વરે કહ્યું, “મ્હોટાભાઈ.....”

, અધીરતાથી મોહનલાલે પૂછ્યું, “તેઓ આવ્યા છે કે?”
“ના.”

“ત્યારે શું ખબર લાગ્યો છે?”

“બગરમાં સહુ એવી વાત કરે છે કે, મુબઈના એક યુવાન શેઠીઆએ ઘણા માણસોના જીવ બચાવ્યા છે.”

“કેવી રીતે?”

“એક મકાનમાં આગ લાગી હતી. એ મકાનમાં ઘણાં માણસો હતાં. હરિદાસભાઈએ એ સળગતા મકાનમાં જઈ તેમના સહુના જીવ બચાવ્યા છે. સઘળાં માણસો તેમના આ સાહસ કર્મના વખાણ કરે છે.”

“એ કામ હરિદાસભાઈએજ કર્યું છે એની ખાતરી શી?”

“બગરમાં એમનું નામ સાંભળવામાં આવે છે.”

“ચાલ જઈએ, હું પોતે ચોક્કસ ખાતરી મેળવવા ઇચ્છુ છું.”

“લડે ચાલો.”

મુઝાકરે કહેલી સઘળી હકીકત જોઈ હોવી જોઈએ એમ આ વખતે મોહનલાલને લાગ્યું.

બગરમાં જઈ તપાસ કરતા જે હકીકત નોકરના જણવામાં આવી, હતી તેજ હકીકત મોહનલાલના જણવામાં આવી. વિશેષમાં જે સ્થળે આગ લાગી હતી એ સ્થળની માહિતી તે મેળવી શક્યો.

સૂર્યોદય થતાં પહેલાં મોહનલાલ જે મકાનને આગ લાગી હતી તે મકાન નજીક જઈ પહોંચ્યો. આખું મકાન બળી ખાક થઈ ગયું હતું.

મોહનલાલે નજીક રહેતા એક માણસને પૂછ્યું, “આ બળી ગયેલા મકાનમાં કાણ રહેતું હતું?”

“માણ.”

“માણ એટલે?”

“એ સંન્યાસિની છે. તેઓ ઘણા દિવસથી અહીં રહે છે. એ ગરીબનાં માખાપ છે. યથાર્થ દેવી છે.”

“તેમની સાથે બીજું કાંઈ રહેતું હતું કે?”

“ત્રણ ચાર બાળિકાઓ રહેતી હતી. દુષ્કાળના વખતમાં એ બાળિકાઓને અનાથ સ્થિતિમાંથી-મૃત્યુ મુખમાંથી બચાવી લાવી માણએ ઉછેરી મોટી કરી છે.”

“મકાનમાં આગ લાગી ત્યારે સહુ અંદર હતાં કે?”

“હા. મુંબઈના હરિદાસ નામના એક જીવાન શેઠીઆએ સળગતો આગમાં જઈ તેમને મદદ ન કરી હોત તો તેઓમાંથી કાંઈનો જીવ બચી શકત નહિ.”

જે મકાનમાં સંન્યાસિનીએ હરિદાસને રાખી તેની સારવાર કરી હતી એ એક દક્ષિણી બ્રાહ્મણતું ઘર હતું. ત્યાં તપાસ કરતાં મોહનલાલને એમ માલૂમ પડ્યું કે, હરિદાસ બે દિવસ સૂધી બેહોશ હાલતમાં રહ્યા હતા. પછી તે પુને ચાલ્યો ગયો છે અને સંન્યાસિની પણ તેની સાથે ગયાં છે. મોહનલાલ વખત નહિ શુભાવતાં પુના તરફ પાછો ફર્યો.

અંગલે જઈ તપાસ કરતાં હરિદાસ પાછો ફરેલો જણાયો નહિ. ગિહારી ચિંતાની વિશેષતાથી ગાંડા જેવો બની ગયો હતો. મોહનલાલની ચિંતાનો પણ પાર રચો નહિ.

એવામાં કાંઈનાં પગલાનો અવાજ સાંભળી હરિદાસ આવતો હશે ધારી મોહનલાલ બહાર દોડ્યો. એ વખતે સુધાકરને પોતાના તરફ દોડી આવતો તેણે જોયો. સુધાકરનું શરીર પસીનાથી ભીજી ગયું હતું તથા તે પુષ્કળ હાંફતો હતો. તેણે મોહનલાલની તરફ નજર આવી વ્યાકુળ કંઠે પૂછ્યું, “મામા ક્યાં છે?”

“શું થયું છે? હરિદાસભાઈ હજી પાછા ફર્યા નથી.”

“સર્વસ્વનો નાશ થયો છે મામાનું ખૂન થયું છે.”

“કેવી રીતે?”

“એ અધી વાત પછી થશે. તમે જલ્દી મહારી સાથે ચાલો.”

બન્ને જણા ઝડપથી એ સ્થળનો ત્યાગ કરી ચાલ્યા ગયા. હરિદાસનું ખૂન થયાની વાત સાંભળી ગિહારી દિગ્ભ્રૂત બની ગયો. અલ્પકાળ પછી તે પણ સુધાકર તથા મોહનલાલની પાછળ દોડ્યો.

—:૭:—

પ્રકરણ ૩૯ મું.

—:૦:—

લેલ મુલ્લો થતા માંડે છે

રાત્રે છોટાલાલ સાથે મારામારી થવાથી સુધાકર માસ્તર મહાશયની સાથે ડાક બંગલામાં જઈ રહ્યો હતો. મામા ગેરહાજર હોવાથી તેણે તેમને બંગલે જવું બાજબી ધાર્યું ન હતું. વળી

હરિદાસ સાથે મુલાકાત થતાં છોટાલાલ સંબંધીની સધળી હકીકત કહ્યા સિવાય ચાલે તેમ ન હોતું; તથા એ હકીકત સાંભળી હરિદાસ પોતાને ઘણો ઠપકો આપશે એ સુધાકરે જાણતો હતો. એ ભયને લીધેજ તે ડાક બંગલામાં જઈ રહ્યા. બીજો દિવસે પુના છોડી ઘેર ચાલ્યા જવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો; પરંતુ ભાવિના ભેદને કાણ ઉઠેલી શકે ?

બીજો દિવસે સ્થવારે પ્રાણુલાલે સુધાકર પાસે આવી કહ્યું, “ભાઈ ! મહાર્ મન એમ કહે છે કે, હવે મહારા મૃત્યુને પિલંબ નથી. મહારી આ વાત તમે મહેને ગાંડો ધારી હસવામાં ન ઉડાવી દેશો. મહાર્ ચિત્ત તદ્દન સ્વસ્થ છે. મહે તમારા મામાને એક વિનંતિ કરી હતી. મહારી વિનંતિ પોતે સ્વીકારશે કે કેમ એ સંબંધીનો ઉત્તર તેઓ મહેને બીજો દિવસે આપવાના હતા; પરંતુ દૈવયોગે બીજેજ દિવસે તેઓ ગૂમ થઈ ગયા. હજી સુધી તેમનો પતો નહિ લાગવાથી શું બન્યું હશે એ હું વિચારી શકતો નથી. મહારી વિનંતિ સ્વીકારવાની ના મરજી હોવાથી તેઓ ગુપચુપ ધર તરફ ચાલ્યા ગયા હશે એમ હું ધારું છું.”

સુધાકરે હસીને કહ્યું, “મહારી ધારણા જૂદી છે હું એમ ધારું છું કે, આપની કન્યા સાથે વિવાહ કરવા માટેજ તેઓ ધર તરફ ગયા છે.”

આશ્ચર્ય પામી પ્રાણુલાલે પૂછ્યું, “આવી વાત તમને કાણે કહી ?”

“જેણે કહી છે તેનું નામ હું આપી શકતો નથી, એ

નામ સાંભળવાથી આપને કાંઈ લાભ નથી.”

પ્રાણુલાલે ધીમા અવાજે કહ્યું, “હું એમ ધારતો હતો કે, એ વાત મહારા અને તમારા મામા સિવાય ખીજી કાંઈ જાણતું નથી. ગમે તેમ હો, તમે જે કહો છો તે ખરાબર નથી. જે હરિદાસ મહારી વિનાંતિ સ્વીકારવા રાજી હોત તો તેઓ મહને કહ્યા સિવાય એકાએક અહીંથી ચાલ્યા જાત નહિ.”

સુધાકરે વિરિમત બની પૂછ્યું, “તેઓ આપને કાંઈ કહી ગયા નથી ?”

“ના, મહારે શા માટે હવે કાંઈ વાત તમારાથી છુપાવવી જોઈએ ?”

“ત્યારે તેઓ ક્યાં ગયા હશે ?”

“એ કેવી રીતે જાણી શકાય ?”

“તેઓ ગમે ત્યાં ગયા હશે તો પણ હવે જાહેરી આપણને તેમની ખબર મળશે.”

“પરંતુ તેમનો પતો લાગે ત્યાં સુધી હું જીવી શકીશ નહિ એમ મહને મહારો અંતરાત્મા કહે છે.”

“આપ આવું અમંગળ ન બોલો.”

“લાઈ ! હું જે કહું છું તે સ્વસ્થ ચિન્તે પૂરતો વિચાર કરી કહું છું. ધણી વખતે માણસના મન ઉપર પ્રથમથી જ મત્સુની છાયા પડે છે. મહારી રિયતિ પણ એવીજ છે.” આ શબ્દો પ્રાણુલાલે એવા કરુણાજનક કંઠે ઉચ્ચાર્યા કે જેથી સુધાકરનું અંતઃકરણ અત્યંત બ્યથિત થયું. એ શબ્દોના ઉત્તરમાં શું કહેવું એ તે વિચારી શક્યો નહિ. થોડા સમય પછી તેણે

કહ્યું, “ મહતે કાંઈ કહેવાની ઇચ્છા હોય તો સફાઈ રાખ્યા સિવાય કહો. ”

પ્રાણુલાલે મુઠાકરતો હાથ પકડ્યો હતો. તેની બન્ને આંખોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યું હતું. તેનો કંઠસ્વર સંધાઈ ગયો હતો. થડકતા અવાજે તેણે કહ્યું, ‘ ભાઈ ! આખી દુનિયામાં મહારી કન્યાતુલ્ય કાંઈ સગું સંબંધી નથી. મહારા મરણ પછી તેને કાંઈ ગુલામી કરવી પડે તેમ નથી. તે આરામમાં પોતાનું જીવન વીતાડી શકે એટલી મીઠુકત ને એકઠી કરી રાખી છે; આમ છતાં ગમે તેમ તો પણ એ હજી બાળક છે. તેની સંભાળ રાખે એવું કાંઈ માણસ નથી જે કદાચ મહારા કમભાગ્યે તમારા મામા તેનો સ્વીકાર ન કરે તો તમે તેની સંભાળ રાખવા કબૂલ થાઓ. એક બહેન તરીકે તમે તેને સ્વીકારવાની હા પાડો. ”

મુઠાકરતી આંખોમાં પણ પાણી ભરાઈ આવ્યું. તેણે અસ્પષ્ટ સ્વરે કહ્યું, “ આપની ઇચ્છા ધણી ખુશીથી હું સ્વીકાર છું. આપ હરેક રીતે નિશ્ચિત રહો. ’

પછી પ્રસન્ન ભાવથી થોડી વાતચિત કરી પ્રાણુલાલ ચાલ્યો ગયો. હરિદાસનો પત્નો ન લાગે ત્યાં સૂધી પુતા નહિ છોડવા તે પ્રાણુલાલ પાસે કબૂલ થયો હતો અને તેથી જ બીજો દિવસે તે પુતા છોડી ઘર તરફ જઈ શક્યો નહિ.

*

*

*

બીજો દિવસે મુઠાકર અને માસ્તર મહાશય ઠાકબંગલામાં વાતચિત કરતા બેઠા હતા એવામાં છોટાલાલ ધણા ગંભીર

ભાવથી તેમની પાસે હાજર થયો. તેની સાથે વાતચિત કરવી કે કેમ એ સંબંધીના વિચારમાં પડી ગયો. માસ્તર પણ ચુપ બેઠા હતા. બન્ને જણાને ચુપકાદીથી એસી રહેલા જોષ છોટાલાલ તેમની રહાઈ પડેલી એક ખુરસી ઉપર બેઠો.

જે માણસે તેના સર્વસ્વનો નાશ કરવાનો યત્ન આદર્યો હતો, જે માણસના જેવો બીજો જીગારી દુનિયામાં હોવાનો સંભવ ન હોતો. જેની સાથે મારામારી સુધ્ધાં થઈ હતી તેજ માણસ આજે વગર બોલાવ્યે નફ્ટ થઈ હેતુ વિના પોતાની પાસે નહિ આવ્યો હોય એમ સુધાકર સમજી શક્યો. પોતે ચુપ રહેશે એટલે બદમાશ છોટાલાલ પોતાનું અપમાન થયું સમજી ચાલી જશે એમ તેણે ધાર્યું હતું, પરંતુ તેની એ ધારણા બોટી નિવડી. થોડા સમય સૂધી ચુપ રહ્યા પછી છોટાલાલે વિકટ હાસ્ય કર્યું. એવું ભયંકર હાસ્ય સુધાકરે જીવનમાં કદાપિ જોયું કે, સાંભળ્યું ન હોતું. તેનું હૃદય કંપી ઊઠ્યું.

છોટાલાલે કહ્યું, ‘ સુધાકર! હું તમને એક વાત કહેવા આવ્યો છું. એ વાતના નાયક તમારા દાદા મહાશય ઉર્ફે રામદાસ શેઠ હોવાથી તમારે તે સાંભળવી જોઈએ તમારા દાદા જેવો બદમાશ, ખૂની અને ધુર્ત માણસ આ જગતમાં ભાગ્યેજ બીજો કોઈ હશે. ’

આ વખતે સુધાકરના મુખ ઉપર પુષ્કળ ક્રોધનો આવી-ભાવ થયેલો જોષ છોટાલાલે કહ્યું, “ પ્રથમ સધળી હકીકત સાંભળી લ્યો. હવે કાંઈ આપણે બન્નેને એક બીજા સાથે લડવું પડે તેમ નથી. ”

આ વખતે સુધાકરે કાંઈ બોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો; પરંતુ તે બોલી શક્યો નહિ. કોઈએ જાણે કે તેનું ગળું દબાવી રાખ્યું. છોટાલાલ કહેવા લાગ્યો, “આજે હું તમને ઘણાં વર્ષ પૂર્વેની વાત કહું છું. નાશિકમાં એક અદમાશને બે છોકરીઓ હતી. એકનું નામ તરલા અને બીજીનું નામ સરલા હતું. સરલા સાથે છુપી રીતે મહેં વિવાહ કર્યો હતો એ વાત કોઈ જાણતું નહોતું; પરંતુ મહારી આર્થિક સ્થિતિ ખરાબ થઈ જવાથી સરલાએ તથા તેના પિતાએ મહારો ત્યાગ કર્યો હતો. ખરાબર એ સમયે તમારા દાદા મહાશય નાશિકમાં આવી ચઢ્યા. સરલાના અદમાશ બાપે દ્રવ્ય લોભથી સરલાનો પાછો તમારા દાદા સાથે ગુપ્ત વિવાહ કર્યો. પછી સરલાના મહારી સાથેના વિવાહની વાત જાણવામાં આવતાં ખસુર જમાઈ વચ્ચે ભયંકર લડાઈ થઈ. એ લડાઈને પરિણામે તમારા દાદાને હાથે સરલાના પિતાનું ખૂન થયું. તમારા દાદા પોલિસને પુબ્કળ પૈસા ખવડાવી જીવ બચાવી નાશિકથી નાશી છુટ્યા. એ સ્થળે પ્રથમ અંક સમાપ્ત થયો. બીજા અંકમાં, બે વખત વિવાહ થવા છતાં સુખ નહિ મળવાથી સરલા એક દિવસે રાત્રે ગોદાવરીમાં ડુબી મરી. ત્રીજા અંકમાં અહીં જે પ્રાણુલાલ નામનો અદમાશ છે તેણે તરલા સાથે વિવાહ કર્યો. તમારા દાદા સાથે મહારી સ્ત્રીનો વિવાહ કરવામાં એ પ્રાણુલાલે જ આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો. એ શયતાન પગલે પગલે મહારા સર્વ-સ્વનો નાશ કરતો હતો; છતાં એને પણ ચોગ્ય સજા થઈ ચુકી છે. ચોથા અંકમાં પ્રાણુલાલની સ્ત્રી તરલા દોઢ વર્ષની એક છોકરી રાખી ગૃહનો ત્યાગ કરી ચાલી ગઈ. તે તમારા દાદાનો

ધ્યાર મેળવવા ઉન્માદિની બની ગઇ હતી. તમારા દાદાનો પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી તે સરસા નામથી પોતાની ઓળખાણ આપતી હતી. બન્ને બહેનો સાથે જન્મેલી હોવાથી તરસા અને સરસાની મુખાકૃતિ પ્રાયઃ સમાન હતી. પાંચમા અંકમાં એ તરસાએ મુખાર્ધ જઈ તમારા દાદા મહાશયને એક પત્ર લખી પહોંચાડ્યો. એનો પત્ર મળતાં તમારા દાદાને મળવા ગયા. પરંતુ તમારા દાદાએ તરસાની ઇચ્છા સ્વીકારી નહિ અને પરિણામે બન્ને વચ્ચે ઝઘડો થયો. પછી તમારા દાદાની પાછળ પાછળ તરસાએ તેમને બંગલે જઈ તેમનું ખૂન કર્યું અને થોડી રકમ પણ ચોરી લીધી; છતાં પાપની સજા દરેકને ભોગવવી પડે છે. એ સત્તેજ તરસાનું ખૂન કરી કોઈ બદમાશ તેની પાસેની રકમ તફાવી નાશી છુટ્યો. હવે હું તમને છેલ્લા અંકનો ઇતિહાસ કહું છું. આટલા દિવસ સુધી હું શયતાન પ્રાણુલાલને સજા કરવાનો સુયોગ મેળવી શક્યો નહોતો. આજે સુયોગ મળી આવતાં થોડા વખત ઉપરજ મહેં તેને ગોળીથી વીધી નાખ્યો છે. વળી આજે હું એમ જાણી શક્યો છું કે, મહારી સ્ત્રીનું મૃત્યુ થયું નથી. આજે મહેં તેને પ્રાણુલાલને ઘેર જોઈ છે મદને લાગે છે કે, વચ્ચે વચ્ચે તે પ્રાણુલાલને ત્યાં આવતી હોવી જોઈએ. આજે તેને પણ સજા થઈ ચુકી છે. તમારા દાદાનું હું પોતે ખૂન કરવા ઇચ્છતો હતો; પરંતુ એ કાર્ય મહારાથી નહિ બની શકેલું હોવાથી આજે તેમના પુત્રનું ગોળીથી વીધી નાખી મહેં મહારા વૈરની વસુલાત લીધી છે.”

૧

આ વખતે બધા માણસોનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાયો.

છોટાલાલ ખુરસી ઉપરથી ઉડી ઉભા થયો. તેણે પોતાના ખીરસા-
માંથી પીસ્તોલ ખ્હાર કાઢી. બીજા જ ક્ષણે ‘પકંડા બદમાશને’
કહેતાં પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર કેટલાક કોન્સ્ટેબલો સાથે એ સ્થળે
ઉપસ્થિત થયો. પરંતુ તેઓ છોટાલાલને ગિરફતાર કરે તે પહે-
લા જ ‘હેલ્લા અંકનો ડ્રોપસીન છે.’ કહી પોતાના કપાળમાં
ગોળી છોડી. તેનું મસ્તક છિન્ન વિચ્છિન્ન થઈ ગયું. ભયાનક
અવાજ સાથે તે પૃથ્વી ઉપર પટકાઈ પડ્યો. આ લોમહર્ષણુ
ભયાનક દેખાવ જોઈ માસ્તર મહાશય મુચ્છિત થઈ ગયા. સુધા-
કર અત્યાર સૂધી મંત્રમુગ્ધ બની બેસી રહ્યો હતો. તેનામાં
બોલવા ચાલવાની હિમ્મત રહી નહોતી. હવે તે ખુરસી ઉપરથી
ઉભો થઈ થર થર કંપવા લાગ્યો.

નર રાક્ષસ છોટાલાલે તેના મામાનું ખૂન કર્યું હતું એ
વાતના ભયુકારા તેને કાને વાગતા હતા. ઉન્મત્ત બની જઈ તે
એકદમ હરિદાસના બંગલા તરફ દોડ્યો.

પ્રકરણ ૪૦ મું

સુધાકરની મુઝબલ

મોહનલાલ અને સુધાકર ઝડપથી દોડતા હતા. તેમની પાછળ બિહારી દોડતો હતો. ત્રણે જણમાંથી કોઈ કાંઈ બોલતો ન હતો. તેમણે ડાક બંગલામાં જઈ જોયું તો ત્યાં ઘણાં માણસો એકઠાં થઈ ગયાં હતાં. પોલિસ એ માણસોને હાંકી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી.

મોહનલાલે ઝડપથી અંદર પ્રવેશ કર્યો. તેણે એક માણસના દેહને વચ્ચેથી ઢંકાયેલી હાલતમાં એક બાળકને પડી રહેલો જોયો. મોહનલાલની પાછળ સુધાકરે પણ એ સ્થળે પ્રવેશ કર્યો. પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર એક ખુરસી ઉપર બેસી રીપોર્ટ લખતો હતો. તેણે સુધાકરને જોઈ મૃદુ હાસ્ય કરી કહ્યું, “તમે બંને ઘણા બહાદુર પુરુષ દેખાઓ છો; એકને મુઝા આવી છે અને તમે અહીંથી દોડી ગયા હતા.”

સુધાકર અંતરના આવેગથી બોલી ઉઠ્યો, “મહાશય! જલ્દી કહો કે, મહારા મામા હરિદાસ ક્યાં છે?”

“બહીરો નહિ; તેઓ ધાયલ થયા નથી. સદલાગ્યે તેમને ગોળા વાગી નથી. અધીરા નહિ બની જતાં અહીં બેસો.” ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું.

“અને પ્રાણુલાલ...”

“તેઓ ધાયલ થયા છે. તેમને માટે હું ખાત્રીપૂર્વક કાંઈ કહી શકતો નથી.”

“ મહારા મામા ક્યાં છે ? ”

“ તેઓ પ્રાણુલાલને બંગલે નિર્ભય રિથિતમાં છે. એમને માટે ચિંતા કરવાનું કારણ નથી. ”

“ હું હમણાંજ તેમની પાસે જઈશ. તેમને જોયા સિવાય મહારાં ચિત્ત સ્થિર થાય તેમ નથી. ”

“ ભાઈ ! તમે સ્થિર થાઓ. તમે તમારા મામા માટે સહજ પણ ચિંતા કરશો નહિ. તમારા માસ્તર મહારાય હવે જે કે શુધ્ધિમાં આવ્યા છે; પરંતુ હજી તેઓ એટલા બધા ધ્રુજે છે કે, તેમને મુખે કાંઈ હકીકત જાણી શકાય તેમ નથી. હું તમારે મુખે સઘળી હકીકત સાંભળી મહારો રીપોર્ટ તૈયાર કરવા ઇચ્છું છું. આ પીસ્તોલથી આત્મહત્યા કરનાર માણસે તમને શું કહ્યું હતું ? ”

સુધાકરે અસ્વસ્થ ચિન્તે કહ્યું, “ સાહેબ ! હમણાં મહને મારી આપો—મહને અહીંથી જવા દો. હું આ દેખાવ જોઈ શકતો નથી. ”

“ હમણાં ફક્ત એકજ વાતનો ઉત્તર આપશો તો ચાલશે. બીજી હકીકત પછી કહેજો. ”

“ જોલો. ”

મોહનલાલે સુધાકરને કહ્યું, “ હરિદાસભાઈ જ્યારે સહિલ-લામત છે ત્યારે પછી તમે અધીરા કેમ બની જાઓ છો ? ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ જે કાંઈ પૂછે તેના ઉત્તર આપો. ”

ઇન્સ્પેક્ટરે મોહનલાલ તરફ જોઈ પૂછ્યું, “ તમે કોણ છો ? ”

“ હું હરિદાસભાઈનો અંગત મિત્ર છું. ”

“ હમણાંજ પુનામાં આવ્યા હો એમ લાગે છે. ”

“ હા જી. ”

ઈન્સ્પેક્ટરે બિહારી તરફ આંગળી કરી મોહનલાલને પૂછ્યું,

“આ કેાણુ છે ?”

“ રાવબહાદુર રામદાસ શેઠનો જીનો નોકર. ”

“ હીક. ” આમ કહી ઇન્સ્પેક્ટરે સુધાકર તરફ જોષ કર્યું,

“ તમે અહીં આવી આ આત્મહત્યા કરનાર માણસને ઘેર રહ્યા હતા. તમે એને પ્રથમથી ઓળખતા હતા કે અહીં રોશનેથી નવી ઓળખાણ થઇ હતી ? ”

“ અહીં નવી ઓળખાણ થઇ હતી. ” સુધાકરે ઉત્તર આપ્યો.

“ અહીં ડાક બંગલામાં આવતાં પહેલાં તેણે એક માણસ ઉપર ગોળી છોડી હતી એ વાત તમને કહી હતી કે ? ”

“ હા. ”

“ એ સંબંધી તે શું બોલ્યો હતો એ જ હું હમણાં જાણવા ઇચ્છું છું. બીજી જે હકીકત તેણે કહી હોય એ હમણાં જાણવાની જરૂર નથી. ”

“ થોડા વખત ઉપર તેણે પ્રાણલાલને ગોળીથી ઠાર કર્યો છે એમ કહ્યું હતું. ”

“ બીજું કંઈ ? ”

“ હરિદાસને પણ તેણે ગોળી લગાવી છે એમ કહ્યું હતું. ”

“ એ બંનેનાં ખૂન થયાં છે એમજ એનું ધારવું હતું, ખરું ? ”

“ હા. ”

“ હીક, હવે વિશેષ કંઈ પૂછવાની જરૂરી ઇચ્છા નથી. ”

હવે તમે પ્રાણલાલને બંગલે જઈ શકો છો. હરિદાસ ત્યાં જ છે.”

મોહનલાલ સુધાકરનો હાથ પકડી ડાક બંગલાની બહાર નીકળી પડ્યો. લાકડાના પુતળાની માફક મંત્રમુગ્ધ બનેલો બિહારી તેમની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો. તેની શુદ્ધિ બાજુ કે તદ્દન વિલુપ્ત થઈ જવા આવી હતી. ઇન્સ્પેક્ટરની આજ્ઞાથી એક કોન્સ્ટેબલે કાણ માટે મૃતદેહના મ્હોં ઉપરતું વસ્ત્ર ઉંચું કર્યું હતું. એ વખતે બિહારી છોટાલાલને ઓળખી શક્યો હતો.

બહાર નીકળી સુધાકરે કહ્યું, “માસ્તર મહાશય આપણે સાથે લેવા જોઈએ.”

મોહનલાલ સુધાકરની સાથે પાછો ડાક બંગલાના બીજા બલ્કોનમાં ગયો. ઇન્સ્પેક્ટરે માણસો માફત માસ્તર મહાશયને એ બલ્કોનમાં સુવાડ્યા હતા, તથા મ્હોં ઉપર પાણી છંટાવી તેમની મુઝાં દુર કરી હતી. આમ છતાં માસ્તર મહાશયમાં ઉઠી બેઠા થવાની શક્તિ પણ રહી નહોતી. તેઓ સ્થિર લાવગી પડી રહ્યા હતા. ડાક બંગલાનો એક નોકર તેમને પંખો નાખતો હતો.

સુધાકરને જોઈ માસ્તર મહાશય રડતા અવાજે બોલી ઉઠ્યા, “જલ્દી મ્હને અહીંથી બીજા કોઈ સ્થળે લઈ જાઓ; નહિ તો હું ગાંડો બની જઈશ.”

મોહનલાલે બિહારી તરફ નજર કરી તો તે ઠેકાણે એ આવી નીચે બેઠેલો તથા મુચ્છિત બની ગયેલો દેખાયો.

આવી સ્થિતિમાં માસ્તર મહાશય તથા બિહારીને ત્યાં રાખવા એ પ્રસંગોચિત નથી ધારી, મોહનલાલે સુધાકરને કહ્યું, “હરિદાસભાઈ જ્યારે સહિપ્રલામત છે ત્યારે પછી તેમને માટે

ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. હમણાં આપણે આમની સંભાળ લેવી જોઈએ.”

સુધાકરે વિરક્તિથી કહ્યું, “ તમને જેમ ઠીક લાગે તેમ કરો. મહાર્ મારું ભમે છે.”

“ તમે જે ચાર મિનિટ અહીં બેસો. હું ગાડી લઈ આવું છું.” મોહનલાલે કહ્યું.

“ જલ્દી પાછા આવજો.”

“ વાર નહિ લાગે.”

આમ કહી મોહનલાલ ખંડારની કળી પડ્યો તથા દશ મિનિટમાંજ તે એક ગાડી લઈ આવ્યો. ડાક બંગલાના માણસોની મદદથી માસ્તર મહાશય તથા બિહારીને ગાડીમાં બેસાડી મોહનલાલ તથા સુધાકર હરિદાસને બગલે ગયા. માસ્તર અને બિહારી જો કે શુધ્ધિમાં આવ્યા હતા; પરંતુ તેમનામાં ઉભા થવાની શક્તિ ન હોતી. તેમની સારવારની વ્યવસ્થા કરી મોહનલાલે સુધાકરને કહ્યું, “ ચાલો, હવે આપણે હરિભાઈ પાસે જઈએ. ”

આ વખતે શૂન્ય દૃષ્ટિથી મોહનલાલના મુખ તરફ જોઈ રહી સુધાકરે કહ્યું, “ હેં જે હકીકત સાંભળી છે તેથી હું હવે મામાને મળી શકીશ નહિ. ”

“ શું સાંભળ્યું છે ?”

“ મહને તમે કાંઈ પૂછશો નહિ. ”

“ ભાઈ સુધાકર! આ વખત ધણો કટાકટીનો છે. વળી હું ધણી ખરી હકીકત જાણું છું. છોટાલાલે તમને જે હકીકત કહી છે તે તમે જો મહને નહિ કહો-તો કદાચ વિશેષ હયરાન થવું પડશે. ”

કાઠ પશુ વાત છુપાવી રાખવાની શક્તિ સુધાકરનામાં ન હોતી. જે વાત તેણે સાંભળી હતી તે જો કાઠને નહિ કહે તો પોતે પાગલ બની જશે એમજ તેને લાગતું હતું. તેણે છોટાલાલને મુખે જે હકીકત સાંભળી હતી તે સઘળી મોહનલાલને કહી સંભળાવી. એ ભેદભરેલી અભૂતપૂર્વ હકીકત સાંભળી મોહનલાલ થોડા વખત માટે સ્તાંભિત બની ગયો. સુધાકરે કહ્યું, “હું નાશી છુટું છું, મામા કાઠ પૂછશે તો હું શો ઉત્તર આપીશ ? ! ”

મોહનલાલે કહ્યું, “ તમારે બહીવાની જરૂર નથી. વળી હરિદાસલાલ પશુ થોડી ધણી હકીકત પ્રથમથીજ જાણે છે. હું આ વિષયને લગતી ધણી બાતમી મેળવી શક્યો છું. રામદાસ શેઠે ધણું વર્ષ અગાઉ નાશિકમાં છુપી રીતે વિવાહ કર્યો હતો એ વાત સાચી છે; છતાં છોટાલાલે જે હકીકત કહી છે એ સઘળી સાચી છે કે કેમ એ માટે મને સંદેહ છે. ”

“ સંદેહ હોવાનું કારણ ? ”

“ જે સ્ત્રીનું દ્રેચ બીજ ઉપર ખૂન થયું છે એ સ્ત્રીના મ્હોં સાથે પ્રાણલાલની પુત્રી લીલાવતીનું મ્હોં મળતું આવે છે. એ ઉપરથી લીલાવતીની માતા અને રામદાસ શેઠની સ્ત્રી બહેનો હોવી જોઈએ એ માની શકાય છે. છોટાલાલે પણ એમ કહ્યું છે. ”

“ મહારા દાદાએ પોતાના શ્વસુરનું ખૂન કર્યું હતું ? ”

“ ખૂન ન પણ કર્યું હોય. ”

“ ઇશ્વર એ પાપથી એમને મુક્ત રાખે. ”

“ આ વિષયની તપાસ હું કરું છું. ખૂનનું થોડું ધણું રહસ્ય હું જાણી શક્યો છું. આજનો આ લયાવહ બનાવ મુખ્યા-

ધમાં થયેલાં બે ખૂનો સાથે જ સંબંધ ધરાવે છે.”

“ ત્યારે તો છોટાલાલે કહેલી હકીકત સાચી હોવી જોઈએ.”
અંતરના હિંડાણમાંથી એક નિશ્વાસ મૂકી સુધાકરે કહ્યું.

“ ના, તેની બધી હકીકત સાચી નથી. થોડી હકીકત તેણે અટકળથી કહી છે. હું જાણું છું કે, જે સ્ત્રીનું ખૂન થયું છે તે ખૂનની રાતે બહાર નીકળી નહોતી. આમ હોવાથી સાદું સમજી શકાય છે કે, તેણે રોડનું ખૂન કર્યું નથી. એ જો અરેબર તરલાજ હોય તો તે ખૂની નથી. છોટાલાલે અટકળથી એ વાત કહી છે. છોટાલાલે જ એ બે ખૂન કર્યાં હોય તો એમાં અશક્ય જેવું શું છે ? ”

“ અફસોસ ! કેવો ભયંકર માણસ ! પુરૂષ વેશ ધારી શોણિતપિપાસુ પિશાચ ! ”

“ પિયાશ માણસ સિવાય ખીજી કંઈ એવું કામ કરી શકે ? ઠીક છે, તમારે હવે મહારી સાથે આવવાની જરૂર નથી. તમે વિશ્રાંતિ લ્યો. તમારે પલાયન કરી જવાની જરૂર નથી.”

“ ખરી વાત છે. મહને વિશ્રામની જરૂર છે. મહારું માથું ભભે છે.”

મોહનલાલ સુધાકરને બંગલે રહેવા દઈ હરિદાસને મળવા નીકળી પડ્યો.

થોડીજ નકલો બાકી છે.

માટે વહેણે તે પહેલે

આ પુસ્તકના વાંચકાને ખાસ અરુધી કિંમતે
સુંદર ચિત્રોથી સુશોભિત, રસસાગરથી ઉછળત
અત્યંત લોકપ્રિય નવલકથા

પ્રમાદધનની પ્રભુત

અથવા

સરસ્વતીચંદ્રનો ઉપસંહાર

બીજી અવૃત્તિ પાકું સોનેરી પુઠું, ગ્લેઝ કાગળ, મૂઠો
સામગ્રી ૪૦૦ પૃષ્ઠો રસિક, બોલક વાંચન

આ નવલકથાની કિંમત રૂ. ૪-૮-૦ હોવા છતાં

મોજ-મજાહની એફિસમાંથી રૂ. ૨-૪

ની કિંમતે મળશે. જહારગામ માટે પોષ્ટેજ ભુ

મોજ-મજાહ કાર્યાલય

ગીરગામ અમ' સામે ખરાબ બીરડાં કુંબઝ નં

